

K E N N I S   A S   L E W E.

"Glaubt ihr nicht, so bleibt ihr nicht!"

J.J. DEGENAAR.

Verhandeling ingehandig ter verkryging van die M.A.-graad aan
die Universiteit van Stellenbosch.

Maart 1948.

Residensie 1947.

INHOUDSOPGAWE.

Bladsy No.

<u>HOOFSTUK 1.</u>	Inleiding.	
	1. Die Situasië - Quid Facti.	1
	2. Die Taak.	7
	3. Probleemstelling.	8
	4. Metode van Behandeling.	11
	Aantekeninge by Hoofstuk 1.	13
<u>HOOFSTUK 2.</u>	Kennis as Lewe - VERWERP.	
	A. <u>Griekse Filosofie.</u>	
	1. Kosmologiese Periode.	14
	2. Sistematiese Periode.	17
	Democritus en Plato.	18
	Aristoteles.	20
	Die Mislukking van die Na-Sokratiese Sistematici.	22
	Die Griekse HERINNERINGSIDEE as Struikel- blok tot eksistensiële kennis.	23
	Samevatting van die Griekse Ontwikkelingslyn.	24
	Aantekeninge by Hoofstuk 2.	27
<u>HOOFSTUK 3.</u>	Kennis as Lewe - VERWERP.	
	B. <u>Romaans-Hellenistiese Filosofie.</u>	
	Die Etiese Periode.	28
	Die Religieuse Periode.	31
	INTERLUDE - Die Kruisewangelie.	32
	Openbaringsfilosofie.	34
	C. <u>Die Middel-eeue</u> - Voortsetting van die Romaans-Hellenistiese Rigtings.	37
	Aantekeninge by Hoofstuk 3.	40

<u>HOOFSTUK 4.</u>	Kennis as Lewe - VERWERP.	
	Moderne Filosofie.	
D.	<u>Vroeg-Moderne Periode.</u>	
	Inleidend: Die Renaissance-gees.	42
1.	EMPIRISME: Onmoontlikheid om Persoonlikheid te ken op objektiewe wyse.	
	Materialisme van Hobbes.	43
	Subjektiewe Idealisme van Berkeley.	44
2.	RASIONALISME: Gebrek van die COGITO om die SUM te omvat.	45
E.	<u>Verligtingsfilosofie.</u>	
	Duitse Idealisme.	48
F.	<u>Twintigste Eeuse' Filosofie.</u>	
1.	Die Filosofiese DOOD van GOD.	51
2.	Jongste Moderne Filosofie.	53
	Aantekeninge by Hoofstuk 4.	56
<u>HOOFSTUK 5.</u>	Kennis as Lewe - MISVERSTAAN.	
A.	HOMINISME van die Sofistiese Periode.	60
B.	ANTROPOSENTRISME van die Renaissance.	63
C.	IRRASIONALISME by Bergson.	65
D.	EKSISTENSIALISME	67
	Aantekeninge by Hoofstuk 5.	74
<u>HOOFSTUK 6.</u>	Kennis as Lewe - ONDERVIND.	
A.	Die Konkrete SENDING van Socrates.	77
B.	Die INNERLIKHEID van Augustinus.	81
C.	Die GELOOFSVERSEKERDHEID van Luther.	83
D.	Die LEWENSOORTUIGING van Pascal.	84
E.	Die Beruste ONRUS van Kierkegaard.	89
	Aantekeninge by Hoofstuk 6.	91

HOOFSTUK 7.

Kennis as Lewe is Kennis as Liefde.

1. Die Dit-Relasie.	93
2. Die Jy-Relasie.	98.
3. Die God-Relasie.	102
Die Self gesoek in relasie tot God.	105
Die Omvattendheid van hierdie GELOOF.	106
Persoonlike GEROEPENHEID in hierdie kennis.	110
GEMEENSKAP met Waarheid.	112
Samevattende Slot.	112
Aantekeninge by Hoofstuk 7.	115
Epiloog.	117
Bibliografie.	120

-----oOo-----

HOOFSTUK I.

I N L E I D I N G.

1. DIE SITUASIE - Quid Facti.

U kan dit die „uur van die donker dors“ noem of 'n middernagtelijke uur waarin die mens gegrepe is. Noem dit wat u wil, erken net dat daar so 'n uur is wat ook sy DENKE gegryp het - ook sy denke, omdat die uur eintlik die duistere onrus van sy hart is.

In 'n lewe waarin duisende die rede aanbid, moet u en ek die rede (ratio) sy plek aanwys. Dit kan ons doen slegs deur die rede (logos).

Die waarheid sal gesoek moet word en gevind moet word, en tog - indien jy nie reeds die waarheid besit nie, sal jy dit nooit vind nie. Nooit nie? Indien nie nooit nie, dan tog nie voordat jy dit wel besit nie. Die waarheid moet gesoek word. Is die waarheid dan nie 'n genadegawe nie? En tog, is daardie soeke nie 'n deel van die genade nie?

Waar duisende mekaar met intellektuele vuiste neervel, moet u en ek ons hande vou en genade seek. Waar noodsaak aan alle kante druk, word van u en my vereis om te staan in die gees van 'n bestemmings-werklikheid.

Hierdie eeu is by uitstek 'n eeu van onrus. Het die rede nie aan homself begin twyfel in sy selfversekerdheid nie? en tog is daar nog steeds die passie: „I must. I cannot leave the truth unknown.“ (Sophocles).

'n Vereensaming het sy arms om ons toegevou. Alleenheid is met vrede verwar. Intellektuele maskers is omgehang om die eksistensiële onrus te verberg. Vrede! is uitgeroep, klanke, woorde, begrippe, terwyl die innerlike wurg aan sy onrus - swye, sorg, innerlike, eksistensie, angs. Die innerlike is bewus van 'n angs: „Man - caught in a tide of death from which

there is no escaping". (Sophocles). Die intellektuele masker word ingeroep om die angste te verberg. Het ons nie reeds in die antieke kultuur 'n voorbeeld van hierdie toestand nie! In die Dionysiese kultus word die masker 'n voorbeeld van oorwinning oor die innerlike eensaamheid deur deelname aan die geheim van die heelal. Geen geheim openbaar hom op so 'n wyse nie, en indien wel - dan is dit geen geheim meer nie. Wat 'n onreg om te dink dat die MISTERIE van die heelal deur die uiterlike ontbloeit sal word, dat die instrument van die uiterlike die geheim van die innerlike kan peil.

Die misterie gaan verlore in die proses. "At every effort to objectify it, being escapes and hides." (Marcel). Die soeker word wakker uit sy droom en sy siel is leeg en die geheim is daar nie meer nie. Alles het hy opgelos - alles en tog niks. Van die misterie wat hom moes aangryp, het hy hom losgesny. In plaas daarvan dat hy gegryp is, het hy gegryp. Ook so het die misterie hom verlaat. Hy moes daarvoor buig. Hy neem toe die misterie in sy dier-ontwikkelde hande en hy buig dit, tot dat die misterieuse hom verlaat. Toe lyk hy tevrede. Hy is immers sonder misterie. Hy is alleen. "He makes a solitude and calls it peace." (Tacitus).

- Het hierdie dinge nie slegs met die LEWE te doen nie? -

Ja, dit het met die lewe te doen, maar juis daarom is dit vir die filosofie nie uitgesluit nie. Is dit nie juis waar nie, dat „philosopher's have too often tended to overlook the fact of their own EXISTENCE as distinct from their power of intellection, and the fact that their philosophy is little more than the translation of their existence."¹⁾

---

1) N. Berdyaev, „Solitude and Society," pp. 50-51.

Die filosoof moet juis poog om die LEWE in sy volheid te KEN. Elke filosoof word gerugsteun deur die drang om die lewe te realiseer, sy betekenis en bestemming in te sien, sy waardes te onderskei. „Man's aspiration towards plenitude is a creative incentive.”²⁾

Maar omdat die lewe in sy volheid, angs, onsekerheid, geloof, vryheid, tragiek („to be OR not to be”), inhou, poog die mens om hom hiervan te bevry deur op sy kennis te vertrou. En omdat sy kennis OBJEKTIFIKASIE beteken, daarom is sy vertrouwe so gevaarlik en is die probleem van kennis in die lewe so belangrik. Ten einde sy kennis monisties te politoer - hy vind die meeste sekerheid in monisme: óf hy is alles en die res niks, of die res is alles en hy niks. In albei gevalle hoef hy nie te vrees nie - sluit hy sommige aspekte van die lewe uit en erken net sekere. Dié aspekte verwerp hy as onbestaanbaar wat nie deur demonstrasie ontbloot kan word nie.

Die feit dat die mens geneig is om hom in abstraksies te verberg uit vrees vir die konkrete, sien SARTRE as volg:

„Wij hebben, te zamen met de marxisten .... de materie op een voetstuk geplaatst en ons met de duffe geur er van gevoed totdat wij tot walgens toe met abstracties zatten volgestopt.”³⁾

Omdat kennis vandag so pertinent op die voorgrond tree, is dit nodig dat die krag en die swakheid van die rede weer in oënskou geneem sal word. Die Faustiaanse mens van vandag het sy siel aan scientisme verpand.

„Whatever cannot be proved scientifically is either not quite true or not quite certain. All that lies beyond the perception of the senses and the conclusions of logic, all that cannot be proved and verified, experimentally, is 'subjective', 'hypothetical', or

2) Ibid., p. 47.

3) Aangehaal deur De Graaf, „Jean-Paul Sartre, de filosoof van het dagelijkse leven” in „Columbus”, p. 166.

improbable and incredible."⁴⁾

So lewer die mens sy lewe heeltemal uit aan die wetenskap. Tereg beweer LOMBARD:

"Elke lewensgebied toon vandag 'n ontsaglike verwarde beeld van die lewe. Die mens merk egter nie dat, van al die probleme, hyself die probleem by uitnemendheid is nie. Hy maak homself (God ook) deel van sy wetenskap en vergeet dat wetenskap deel van hom is" (in sy relasie tot God).⁵⁾

In die grootheid van die heelal gryp hy na sy intellek om hom nog seker te maak van sy eie grootheid, om sy eensaamheid te oorwin. In dié eensaamheid lê die tragiese van hierdie mens, omdat hy die misterie, die lewensgeheim nie op 'n objektiewe wyse kan bekom nie.

Dat die mens wel eensaam is, kan ons nie ontken nie. BERDYAEV stel dit as volg:

"To-day, men are on the whole beginning to live in the great universe, in the midst of immensity, in the perspective of a boundless horizon, which only inspires them with a gnawing sense of isolation and abandonment."⁶⁾

Dat hy na die intellek gryp om hom te verlos, sal ons ook nie ontken nie. Dit is immers verstaanbaar. Die rede onderskei van die dier. In die evolusiegang het die mens hoër en helderder getrap, so word aangeneem, nie omdat hy die besitter is van die Begestêr, van geestelike kragte nie, maar omdat hy as heerserdier, as intellektuele koning, die rede ontwikkel het. Daarom word na die intellek gegryp. As niks meer kan verlos nie dan moet die intellek verlos. Die Hamlet van vandag, afgesien van sy grondliggende stryd - „to be OR not to be" - vind hierin versekerdheid:

4) E. Brunner, „Revelation and Reason", p. 5.

5) Die Kruis-evangelie", p. 104.

Vide Aantekeninge, p. 13.

6) Op. cit., p. 89. Pascal het reeds hierdie eensaamheid goed geskets. Vide Aantekeninge, p. 13.

"What a piece of work is man! How noble in reason! how infinite in faculties! in form and moving, how express and admirable! in action how like an angel! in apprehension how like a god! the beauty of the world! the paragon of animals!"⁷⁾

Met hoof in die lug sing hy die lofsang van die intellek - met hoof in die lug, sodat hy nie sy eksistensiële naaktheid kan sien nie.

Dat die mens na die rede gryp, is verblydend. Dat hy die rede tot ratio beperk en die intellek verabsoluut, is fataal. Die waarheid is dat objektiewe kennis nooit die situasie kan peil nie; dat intellektuele kennis alhoen nooit die nodige gemeenskapheid kan skenk nie. Die krisis ontstaan IN die lewe, en kan slegs IN die lewe oorwin word.

Waar dit nou duidelik is dat

eerstens die mens in eensaamheid verkeer, en tweedens dat hy na sy kennis vlug om verlossing, is dit geensins onredelik en onprakties om hierdie kennis van die mens te ondersoek nie, en vas te stel of dit wel daartoe in staat is om die eensaamheid van die mens deur gemeenskapheid te vervang. Indien nie, is die vraag: watter soort kennis is wel daartoe in staat?

Gaandeweg sal dit duidelik word dat daar in breë onderskeiding twee soorte kennis is, nl. OBJEKTIEWE en EKSISTENSIËLE kennis. Tot hierdie beskouing het veral die moderne beskouing van tyd bygedra. Dit het gelei tot 'n onderskeiding binne die Tyd tussen die subjektiewe en objektiewe tydskontinuum en kenhoudings wat daarmee in ooreenstemmig is - 'n onmiddellike WETE in ons bestaan self verkry en 'n objektiewe kenproses van die

---

7) William Shakespeare, "The Complete Works of ...", p. 1141.

denke. E.g. kennis is eksistensiëel, omdat dit te doen het met 'n realiteit, 'n waarheid „which I cannot apprehend or assent from the standpoint of a mere spectator, but only on the ground of my total existence.”⁸⁾

Alhoewel eksistensiële kennis soortverskillend is as objektiewe kennis, is dit nogtans nie onredelik nie. In hierdie geval openbaar redelikheid sig op 'n ander wyse in 'n nuwe INHOUD. Redelikheid moet nie slegs FORMEEL beskou word nie, maar ook MATERIEEL, d.w.s. in die lig van die bepaalde inhoud waarin dit gemanifesteer word. Dit lei tot onderskeiding van verskillende bestaansordes en geesteshoudinge wat in ooreenstemming daarmee is, nl. die objektiewe, die persoonlike en die geloofs-relasie, waarvan laasgenoemde twee die eksistensiële kennis verteenwoordig. In hierdie kenhoudings word my hele persoonlikheid in die ken-relasie vereis anders is daar geen ware kennis nie. Waar die persoonlikheid wel teenwoordig is in die waarnemingshouding, is dit wederkerend werksaam in die persoonshouding en aktief oorlewerend in die geloofshouding. Veral van laasgenoemde is dit waar: al sou ek die kennis van filosowe (teoreties) en konings (empiries) hê en die LEWE nie hê nie, dan het ek 'n dwaas geword.

Hierdie beslissende teenwoordigheid van die persoonlikheid word nie altyd t.o.v. kennis erken nie. Die belangrike kenprobleem, nl. hoe die materiële objek in die geestelike subjek in die vorm van kennis reflekteer word, kan slegs vrugbaar benader word deur die aktiwiteit van die subjek in die kenakte te erken. En nog meer as dit: slegs deur dit as

---

8) K. Heim, „God Transcendent”, p. 75. Voetnota.

PERSOONLIKE, BETEKENISVOLLE aksie te beskou.

Soos die lewe nie net uit asemhaling bestaan nie, maar uit handeling en aktiwiteit, so ook is denke skeppend en aktief omdat dit 'n skeppende persoonlikheid is wat dink. In die streke of gebied van die gees is die taak van die rede nie bloot daarin geleë om twee en twee bymekaar te voeg ten einde vier te kry nie, maar wel vyf. Die persoonlikheid sorg vir daardie nodige surplus. Selfs in hierdie volgende eenvoudige geval het ons 'n heenwysing op die skeppende aktiwiteit van die persoonlikheid: „Ek het 'n pond, jy het 'n pond. Ons ruil ponde en jy het 'n pond en ek ook. Ek het 'n idee, jy het 'n idee. Ons ruil idees en ek het twee idees en jy ook.” Die geval geld nog al het ons dieselfde idee.

2. DIE TAAK.

Die taak wat nou gestel word, is om eers vlugtig die verskillende stelsels na te gaan - „a walk through endless ways of thought” - en aan te toon hoe filosowe deur die eeue heen na die goue draad van die realiteit gesoek het: sommige in die hemele (ideële wêreld); ander het dit om voorwerpe gehang; ander weer het dit laat begin en eindig in die subjek. Mettertyd is beseef dat die goue draad DEUR hulle LEWE loop. Die vraag is: waarom is dit eers later ontdek? Waarom is die lewende PERSOON in die meeste stelsels agterwoë gelaat? Miskien het die ondersoek na die objek hulle oorweldig óf is die terrein van die lewend-geestelike beskou as die besondere gebied van die teologie of spesifiek religieuse bepeinsing. Die feit bly: op verskillende tye, in verskillende rigtings was daar sekere oorsake wat verhinder het dat die persoon tot sy reg kom as persoonlike,

lewende, vrye, verantwoordelike wese, as gevolg waarvan tot die betekenis van eksistensiële kennis nie deurbreek is nie. Ook word dit dan as doel gestel om die betekenis van so 'n ontdekking of deurbreek vir die lewe in sy verskillende relasies te bepaal.

3. PROBLEEMSTELLING:

Ons het reeds benadruk die belangrikheid van eksistensie, lewe, gemeenskap, persoonlikheid vir betekenisvolle kennis. En waar ons kennis as lewe behandel en wil nagaan hoe dit in die geskiedenis van die filosofie ontwikkel het, is die probleem eintlik om vas te stel watter persone en watter periodes in die filosofie ryp was al dan nie om die krag van persoonlikheid en gemeenskap te benadruk. In watter filosowe het eksistensie en lewe 'n belangrike rol gespeel, en indien wel sulkes gevind word, moet ons onderskei of ons te doen het met ware geestelike of bloot psigiese of biotiese lewe?

Selfs die filosowe wat slegs met objektiewe kennis gewerk het, kan nie buite die studie gelaat word nie, want ons het juis hulle skouers nodig om op te staan ten einde verder as hulle te sien.⁹⁾ Die ganse geskiedenis van die filosofie moet onder oënskou kom, want, soos later sal blyk, die geskiedenis van die filosofie is nie 'n blote opvolging van denkers en hulle stelsels nie, maar die proses waarin die mens sy lewensbeskouing uitdruk. Indien ons dit so sien, word dit 'n simbool wat heenwys op die lewende worsteling van die mens deur die eeue. Teenoor HEGEL wat die geskiedenis slegs

---

9) Vide Aantekeninge, p. 13.

maak die openbaring van 'n „Weltgeist", moet ons die stryd en prestasies van die individu benadruk. WINDELBAUD is nader aan die waarheid as hy beweer:

„It depends not solely upon the thinking of 'humanity' or even of the 'Weltgeist', but just as truly upon the reflections, the NEEDS OF MIND AND HEART, the presaging thought and sudden flashes of insight of philosophising INDIVIDUALS."10)

Ander persone wat hulle hieroor uitgespreek het, is o.a. Erdman, Ueberweg, Kuno Fischer, Zeller, Alexander, Berdyaev, Hopper. FISCHER is van belang aangesien hy filosofie in sy historiese openbaring beskou as die progressiewe SELF-KENNIS van die menslike bewussyn..

Ons probleem is om na te gaan wie nou eintlik bewus was van hierdie skeppende self-aktiwiteit, of slegs meegesleur is deur 'n tydgees; watter filosowe hulle slegs in die objektiewe besig gehou het en watter in die lewe self ingespring het om die betekenis van die lewe self te begryp. Laa genoemde is die ware filosoof. Slegs by hom sal daar 'n moontlikheid wees om kennis as lewe te ontdek.

„True philosophy is not content to investigate the object, but grapples with its underlying reality in the anxious hope of probing the meaning of life and of personal destiny."11)

Belangrik is dit om in gedagte te hou dat selfs die subjektiewe op objektiewe wyse benader kan word. Maar objektifikasie is nie instaat om die eksistensiële terrein te deurgrond nie. Dit is ook geen wonder nie, want die objek staan as teken dat die lewende, teenwoordige, reeds verby is. Self kan dit nie die volle of ware betekenis van die lewe oplewer nie. Dit staan in die gebied van determinasie - die self ingeslote kontinuum van die verlede - waar die causale wet geld; maar t.o.v. persoonlike bestemming

10) „A History of Philosophy", p. 11.

11) N. Berdyaev, op. cit., p. 27.

het dit sy krag verloor. Hierdie ontdekking kan nie gemaak word indien die self as belanglose waarnemer, onpersoonlike subjek of algemene bewussyn beskou word nie, maar slegs as hy as konkrete aktiewe wese gesien word.

Ons het hier eintlik met die grondprobleem van die filosofie te doen: nl. persoonlike kennis of kennis as LEWE. Dis die probleem of kennis van die realiteit slegs deur objektiewe kennis verkry kan word en of 'n ander soort kennis noodsaaklik is, nl. PERSOONLIKE kennis, kennis waarin my ganse persoonlikheid ingewerp word in die benadering van 'n probleem.

"Human nature and its inherent possibilities of knowledge constitute the true philosophical problem."¹²⁾

Gedurende die eeue het die probleemstellinge gewissel, maar die probleeminhoud het steeds bly staan as 'n uitdaging aan die mens. Alhoewel al die filosowe nie bewus daarvan was nie, het die probleem - "the primeval enigma of existence" - bly staan: die mens en sy vermoëns tot kennis.

Dit is juis hierdie "inherent possibilities of knowledge" wat ons aandag moet geniet. Die moontlikhede en beperkinge van die rede as ratio moet nagegaan word. Waarom is daar dinge in die hart van die mens en in sy lewe wat die intellek nie kan peil nie? Staan ons nie met meerdere insig naas LOCKE wat die perke van die rede op sy wyse ondersoek het en wie se ondersoek sy ontstaan te danke gehad het aan sedelike en religieuse probleme nie? Toe LOCKE homself vasgeloop het teen teologiese probleme het hy die edele insig gekry wat hy as volg formuleer het:

It came into my thoughts that we took a wrong course and that before we set ourselves upon inquiries of that nature, it was necessary

---

12) Ibid., p. 39.

to examine our own abilities, and see what objects our understandings were or were not, fitted to deal."¹³⁾

Dit is egter verstaanbaar dat dit nie somar 'n gewone epistemologiese probleem is nie, maar eerder wat ons ook kan noem: 'n eksistensiële probleem wat eksistensiële benadering vereis. Hierdie studie ontstaan ook uit die besef dat die probleem van kennis van groot betekenis vir die ganse geestelike lewe is - wie se betekenis nie objektief nie maar slegs persoonlik geken kan word.

4. METODE VAN BENADERING.

Die doel is nie om die betekenis van die verskillende periodes uit te put nie, maar slegs om die ryphed al dan nie aan te toon, die vatbaarheid om die waarheid van kennis as lewe te openbaar. Die belangrikste is nie om lang besprekinge aan te gaan nie, maar om nodige rigtinglyne neer te lê in die lig van die onderwerp. Onder verskillende hoofde¹⁴⁾ sal die filosofie-terrein deurgegaan word, ten einde die verteenwoordigers van sekere rigtings daaronder in te sluit. Telkens sal klem gelê word op die beskuldiging wat die feit van gesonde eksistensialisme inbring teenoor hulle onmag om die realiteit te peil. Ten slotte sal die implikasies van kennis as lewe aangetoon word t.o.v. verskillende lewensprobleme, sodat die waarde daarvan in die lewe self duideliker kan word. Dit sal nodig wees, want die studie van kennis as lewe hang saam met die betekenis van die teenwoordige, van die onobjektifiseerbare self, volle persoonlikheid; saam met die onderskeiding ratio en geloof, met godsdiens as stelsel of gesindheid;

---

13) Aangehaal deur W.R. Sorley, "A History of English Philosophy", p. 110.

14) Vide Aantekeninge, p.13.

dit hang saam met die verhouding tot ander, gemeenskapslewe; saam met verantwoordelikheid en die bestaan van 'n lewende God, e.d.m. Hierdie probleme hang saam omdat dit probleme t.o.v. die lewe van die mens is en die mens is 'n eenheid. Hoe 'n eenheid hy is, sal ook uit hierdie studie moet blyk.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK I.

No. 5.) Dit is waarlik 'n geval van:

"Whichever way we turn, we see
Man CAPTURED by his liberty,
The MEASURABLE taking charge
of him who measures ...." (W.H. Auden).

No. 6.) "We sail within a vast sphere, ever drifting in uncertainty,
driven from end to end. When we think to attach ourselves
to any point and to fasten to it, it wavers and leaves us;
and if we follow it, it eludes our grasp, slips past, and vanishes
for ever. Nothing stays for us. This is our natural condition,
and yet most contrary to our inclination; we burn with desire
to find solid ground and an ultimate sure foundation whereon to
build a tower reaching to the Infinite. But our whole ground-
work cracks, and the earth opens to abysses."
B. Pascal, "Penseés", p. 25.

No. 9.) Dit is interessant om hier op te merk dat die filosoof, volgens
Windelband (Op. cit., pp. 12-14), eintlik drieledig beperk is:
(i) PRAGMATIES (hy moet op sy voorgangers bou);
(ii) HISTORIES (Hy is gebind aan die ontwikkelingspeil van die
omgewing waarin hy opgroei);
(iii) PERSOONLIK. (All philosophic systems are creations of
individuality".)

No. 14.) Die doel is nie om die sisteme finaal in groepe in te deel nie,
maar slegs om 'n geskikte indeling te verkry vir die doel van
die onderwerp. Groeperinge is reeds aangewend deur V. COUSIN
(Idealisme, Sensualisme, Skeptisisme, Mistisisme); AUGUST COMTE.
(Teologies, Metafisies, Positief); A. RENOUVIER, JANET, D'ALEM-
BERT, e.a.

HOOFSTUK II.KENNIS AS LEWE - VERWERP.A. GRIEKSE FILOSOFIE.

INLEIDEND: As beginpunt neem ons Ionië in Magna Graecia en wel die vroeg-Griekse filosowe (600 - 450 V.C.) wat in die eerste instansie kosmoloë was.¹⁾ Waar kennis as lewe veral saamhang met die realiteit van die ken-nende subjek as persoonlikheid, sal ons hierdie periode onder meer toets kragtens die relasie waarin die self gesoek is. Hierdie vroeg-Griëke het hulle nie direk ingelaat oor die probleem van die self nie, tog het hulle kosmologieë by implikasie die self as deel van die heelal gelaat. Hier het ons 'n geval van die Griek-filosof wat dit nie nodig ag om hom in relasie te stel nie en dit tog onbewus doen en wel tot die wêreld as objek: „he relates himself passively so as to be swept along by it.”²⁾

Hier moet deurgaans onthou word: as vereiste vir eksistensiële kennis stel ons:

eerstens 'n eksistensiële subjek, en

tweedens, ware relasies waarin op sy LEWE beslag gelê word. Met die verloop van die verhandeling sal die volle betekenis hiervan na vore kom.

1. KOSMOLOGIESE PERIODE.

Vir THALES was die aard van die realiteit in water geleë. Die self is in die natuurproses saamgeneem en keer weer terug tot die oerstof van die heelal. Eenheid van die wêreld word postuleer. Hierdie monisme ken-

---

1) Vide aantekeninge, p. 27.

2) S.R. Hopper, „The Crisis of Faith”, p. 245.

merk ook ANAXIMANDER (τὸ Ἀπειρόν) en ANAXIMENES (πνεύμα).

Die Ioniese denke word gekenmerk deur die alles-omvattendheid en alles-determinering van die objektiewe realiteit. Natuur, Self en God is in wese één. Hierdie relasie-verkrachtende monisme vind ons ook in XENOPHANES se ἐν καὶ πάν.

HERACLITUS neem sy toevlug tot verandering en wording en maak die mens 'n deel van die universele vuur. PARMENIDES, leier van die Eleate, maak Syn die grondrealiteit en verval in acosmisme, waardeur die realiteit van verskeidenheid geloën en relasie misken word. Ook by EMPEDOCLES het die onpersoonlike daarbuite die oorhand gekry en word die self objek tussen objekte: individuele bestaan word 'n mengeling van die vier grond-elemente (grond, water, vuur, lug). ANAXAGORAS aanvaar soveel elemente as dinge, maar lê in Heraclitiese gees 'n VOUS as krag-substansie daaronder.

Ook in die geval van die ATOMISME (Leucippus) was die mens geen persoon nie, maar die toevallige produk van atoom-samevalling, soos in die geval van enige ander objek. Pluralisties is ook die PYTHAGORIËRS wat die grondbeginsels van die realiteit sien in GETALLE en die permanentheid daarvan in vaste matematiese betrekkings - die abstraktheid waarvan enige relasie uitsluit. Die realiteitsorde word geskoei op 'n getasisteem³⁾ en die veronderstelling is: die grondrealiteit kan konseptueel gepeil word. Eksistensie neem sekondêre plek in naas essensie waarvan dit gekopieer is, en kennis as lewe word 'n onmoontlikheid.

Hieruit kan daar verskillende gevolgrekkinge gemaak word:

---

3) Vide Aantekeninge, p. 27.

Monisme, verbandlose pluralisme, meetkundige betrekking - dit alles in hierdie periode misken relasie.

Refleksie word die enigste bron van waarheid en die intellek sou kon deurdring tot die hart van die realiteit. Omdat die bestaan van die Natuur hier primêr aandag geniet en die subjek en sy kennis gevolglik nie die nodige aandag verkry nie, word denke 'n passiewe refleksie of meesleuring i.p.v. 'n persoonlike skeppende aktiwiteit.

"As the individual soul in so far as it's moving force was held to be a part of the force which moves the entire universe, so also the "KNOWING" of the individual could be conceived only as a part of the knowing activity of the world."⁴⁾

Ons kan nou met sekerheid beweer dat die vroeg-Griekse filosowe so besig was met die objektiewe wêreld dat, indien die self nie reguit as objek tussen objekte gesien word nie, hy in betrekking tot objekte gelaat word,⁵⁾ met die gevolg dat hy die status van ware subjek nie bereik nie. Hulle kan op slot van sake ook nie die aard van die Natuur verklaar nie, want hulle is nog nie in staat om relasies te lê tussen Natuur, Self en God nie, en slegs in die lig van die geheel kan die dele hulle ware plek inneem.

Solank die realiteit van die subjek as lewende kenner nie ontdek is nie, bly die ware aard van die Natuur ook verberg en bly dié 'n onmoontlikheid: eksistensie, relasie, persoonskennis, kennis as lewe.

Indien ons soek na iets in hierdie periode wat as 'n heenwysing en voorbereiding vir die volgende periode kan dien, dan vind ons dit in die selfgenoegsaamheid van die intellek van die mens. Die *λογος*-beginsel openbaar sig in almal en eenheid en versekerdheid binne die individu word

---

4) Ibid., p. 63. Vide Aantekeninge, p. 27.

5) Vide Aantekeninge, p. 27.

verkry deur die intellek.

"The World-reason in which the individual participates in his knowledge is everywhere the same; the LOGOS of Heraclitus and the VOUS of Anaxagoras, as HOMOGENOUS Reason, are distributed through the whole universe as moving force. Knowing then is that which is COMMON to all. It is therefore the law and order to which every one has to unite himself."⁶⁾

Die drieledige proses wat telkens in die filosofie teruggevind word, openbaar hom reeds hier by die vroeg-Griekse. Eers word die gees na buite gekeer op soek na die aard van die realiteit. Dan word die self op homself teruggegooi - waarvan die Sofistiese periode 'n voorbeeld is. Die derde periode breek aan wanneer deurgebreek word tot dieper waarheid: óf tot kennis as lewe, of miskien bloot tot die Natuur maar wel met 'n dieper en ruimer blik - die Sistematici - wanneer die realiteit in 'n helderder gestalte voor die ondersoeker uitgestoot word.

In die Sofistiese periode is nou wel 'n subjek ontdek wat ons egter by nadere ondersoek nie 'n ware PERSOON kan noem nie, en daarom is dit die naam van antropologiese of humanistiese tydperk nie werd nie. Ons noem dit wel HOMINISTIES, a.g.v. die nadruk wat op die subjek val, en sien dit gevolglik as 'n periode waarin kennis as LEWE MISVERSTAAN is. Wat nou ons aandag moet geniet, is die onmoontlikheid by die sistematici om die feit van eksistensiële kennis te snap.

2. SISTEMATIESE PERIODE.

INLEIDEND: Waar die rede eers veral na buite gewend was, het dit in die tweede periode na binne gedraai en in Socrates tot die *γνωσις σεαυτου* - ontdekking gelei. In hierdie derde periode is daar nou 'n terugkeer tot die objektiewe met 'n verruimde blik. Ons kan dit sien as 'n vereni-

---

6) Ibid., p. 63.

ging van die kosmologiese en hoministiese periodes, maar die Socratiese antropologiese is nie verder nagegaan deur die opvolgende filosowe nie, en die mislukking van hierdie denkers lê juis hierin dat hulle die persoon nie as eksistensiële individu gesien het nie. Nogtans het hulle hul met erns gekeer tot die metafisiese probleme. Drie groot sisteme verteenwoordig hierdie periode, dié van DEMOCRITUS, PLATO en ARISTOTELES. Aristoteles poog om die rigtings deur Democritus, nl. Materialisme, en Plato, nl. Idealisme, ingeslaan, te verenig. As rede vir die verskillende konklusies deur die twee sistematici bereik, kan o.a. aangegee word die belangrike invloed van SOCRATES op Plato - wat Democritus nie ondervind het nie. Daarom ook die belangrikheid van etiek in Plato. Filosofie ontstaan vir hom nes Socrates, uit 'n etiese behoefte. Hy gee 'n etiese rasionalisme, terwyl Democritus by 'n wesenlik-teoretiese rasionalisme bly.

(1) DEMOCRITUS en PLATO.

Hulle is albei uitgesproke rasionaliste, en albei onderskei persepsie en denke. E.g. gee slegs opinie, laasgenoemde kennis van die realiteit. Op grond van hierdie epistemologiese onderskeiding trek hulle 'n outologiese onderskeid: fenomena (Democritus) of *γένεσις* (Plato) en essensie.

"Perception cognises changing reality as thought cognises abiding reality."⁷⁾ Dieselfde verband word ook gelê tussen die twee groepe wat hulle respektiewelike waardes betref. Denke is hoër as persepsie. Dus is die ideële hoër (meer reël) as die aktuele; en die ware aard van dinge word vir albei denkers suiwer VORME. Materialiter het hierdie *εἶδη* egter verskillende

---

7) Ibid., p. 106.

betekenisse gedra by die twee filosowe. Vir Democritus was dit atoom-vorme; vir Plato logiese spesies of soorte-begrippe („Gattungsbegriffe"). Ware syn het vir Democritus teoretiese waarde deurdat dit die fenomene verklar; vir Plato praktiese waarde omdat dit die ware kennis moontlik maak waaruit deug bestaan. Democritus word oorweldig deur die fenomene en verval in Atomisme (uitgesproke materialisties). Plato swig voor die Idees en verteenwoordig Idealisme. In die gees van Materialisme laat Democritus die denke op persepsie berus en lei die universele af uit individuele opinies. Plato sien die Idees as onafhanklike realiteit, waartoe persepsie slegs tot opwekking dien. Hierdie feit dat die inhoud van die Idees aan die self GEGEE moet word, dui op die gebrek aan skeppende aktiwiteit wat aan die self toegeskrywe word.

T.o.v. hierdie rigtings val verskillende gedagtes ons op.

In beide oorheers dit - daarbuite: Democritus maak dit materieël, Plato immaterieël.

Materialisme ontken die self as persoonlikheid. Ook dié Idealisme offer die persoonlike aan die objektiewe op, en sonder ware persoonlikheid kan daar geen sprake van kennis as lewe wees nie. Waar die objektiewe Wêreld-rede die finale seggenskap het, kan daar wel wees KENNIS AS HERINNERING - waardeur die wesenlike eienskap van ware kennis' onmiddellik geloën word, nl. die skeppende aktiwiteit daarvan.

In ooreenkoms met sy stelsel erken Plato nie die betekenisvolle realiteit van die tyd nie, maar beskou dit slegs as 'n „moving image of eternity", waardeur tyd en die beslissende aard van die teenwoordige en die MOMENT wat so belangrik is in eksistensiële kennis, alle realiteitsbetekenis verloor.

O.a. ook omdat sy in-materiële nie die ware geestes-realiteit is nie en daar geen eksistensiële kontak daarmee is nie, is sy beskouing van materie gebrekkig deur dit as 'n kerker te beskou en as essensieël kwaad. Dit volg ook uit die feit dat die sedelike probleem van Socrates metafisies vir Plato tot 'n dualisme lei. Redding bestaan gevolglik in die wegkeer van die baie tot die Een, van die wordende tot dit wat is, van persepsie tot denke. Hopper sien hierdie dualisme reeds implisiet in Socrates.

"This development .... is logically implicit in the rationalist identification of virtue with knowledge, which brings to the surface the hidden identification of the reason with the self and the corresponding tendency to view the Diety as reason."⁸⁾

(ii) ARISTOTELES.

Aristoteles bou vort - veral in sy logika - op die Socrates-Platoniese Ideë-leer. Dit wat IS, is die UNIVERSELE waarvan ons kennis KONSEPSIE is. Hy bly Platonies en verbeter op sy voorganger wel deur 'n verband te lê tussen die algemene en partikuliere, ten einde konsepsie in staat te stel om persepsie te verklaar. Kragtens sy deduksie moet die individuele afgelei word uit die universele.

"It is ... the task of science to exhibit the logical necessity with which the particular insight (of perception) follows from the general insight (of conception), and the particular phenomenon from the general cause."⁹⁾

In ooreenstemming hiermee is die ware realiteit dan ook vir hom die universele, die essensie wat sig in die partikuliere openbaar. In sy psigologie maak hy, in ooreenstemming met vorige denkers, BEGEERTE af-

---

8) Op. cit., p. 263. Vide Aantekeninge, p.27.

9) Windelband, op. cit., p. 134.

betekenisse gedra by die twee filosowe. Vir Democritus was dit atoom-vorme; vir Plato logiese spesies of soorte-begrippe („Gattungsbegriffe"). Ware syn het vir Democritus teoretiese waarde deurdat dit die fenomene verklaar; vir Plato praktiese waarde omdat dit die ware kennis moontlik maak waaruit deug bestaan. Democritus word oorweldig deur die fenomene en verval in Atomisme (uitgesproke materialisties). Plato swig voor die Idees en verteenwoordig Idealisme. In die gees van Materialisme laat Democritus die denke op persepsie berus en lei die universele af uit individuele opinies. Plato sien die Idees as onafhanklike realiteit, waartoe persepsie slegs tot opwekking dien. Hierdie feit dat die inhoud van die Idees aan die self GEGEE moet word, dui op die gebrek aan skeppende aktiwiteit wat aan die self toegeskrywe word.

T.o.v. hierdie rigtings val verskillende gedagtes ons op.

In beide oorheers dit - daarbuite: Democritus maak dit materieel, Plato immaterieel.

Materialisme ontken die self as persoonlikheid. Ook dié Idealisme offer die persoonlike aan die objektiewe op, en sonder ware persoonlikheid kan daar geen sprake van kennis as lewe wees nie. Waar die objektiewe Wêreld-rede die finale seggenskap het, kan daar wel wees KENNIS AS HERINNERING - waardeur die wesenlike eienskap van ware kennis onmiddellik geloën word, nl. die skeppende aktiwiteit daarvan.

In ooreenkoms met sy stelsel erken Plato nie die betekenisvolle realiteit van die tyd nie, maar beskou dit slegs as 'n „moving image of eternity", waardeur tyd en die beslissende aard van die teenwoordige en die MOMENT wat so belangrik is in eksistensiële kennis, alle realiteitsbetekenis verloor.

O.a. ook omdat sy in-materiële nie die ware geestes-realiteit is nie en daar geen eksistensiële kontak daarmee is nie, is sy beskouing van materie gebrekkig deur dit as 'n kerker te beskou en as essensieël kwaad. Dit volg ook uit die feit dat die sedelike probleem van Socrates metafisies vir Plato tot 'n dualisme lei. Redding bestaan gevolglik in die wegkeer van die baie tot die Een, van die wordende tot dit wat is, van persepsie tot denke. Hopper sien hierdie dualisme reeds implisiet in Socrates.

"This development .... is logically implicit in the rationalist identification of virtue with knowledge, which brings to the surface the hidden identification of the reason with the self and the corresponding tendency to view the Diety as reason."⁸⁾

(ii) ARISTOTELES.

Aristoteles bou vort - veral in sy logika - op die Socrates-Platoniese Ideë-leer. Dit wat IS, is die UNIVERSELE waarvan ons kennis KONSEPSIE is. Hy bly Platonies en verbeter op sy voorganger wel deur 'n verband te lê tussen die algemene en partikuliere, ten einde konsepsie in staat te stel om persepsie te verklaar. Kragtens sy deduksie moet die individuele afgelei word uit die universele.

"It is ... the task of science to exhibit the logical necessity with which the particular insight (of perception) follows from the general insight (of conception), and the particular phenomenon from the general cause."⁹⁾

In ooreenstemming hiermee is die ware realiteit dan ook vir hom die universele, die essensie wat sig in die partikuliere openbaar. In sy psigologie maak hy, in ooreenstemming met vorige denkers, BEGEERTE af-

---

8) Op. cit., p. 263. Vide Aantekeninge, p.27.

9) Windelband, op. cit., p. 134.

hanklik van IDEES.

Wat veral van belang by Aristoteles is, is die feit dat die wesenlike skepping in ware kennis deur hom geloën word.

"The peculiar restriction of the ancient idea of the native of thought, according to which thought can only apprehend and take part what is given but can never produce anything new, makes its appearance in this feature (nl. deduksie) of the Aristotelian logic."¹⁰⁾

Ek sien dit as 'n voortsetting van die Herinneringsteorie van sy voorganger. In beide is kontemplasie primêr en eksistensiële kennis uitgesluit. Dit is dus nog steeds opvallend dat die oorheersing van die abstrakte en algemene, kennis as lewe 'n onmoontlikheid maak, omdat die algemene buite die eksistensiële sfeer „subsisteer“.

"It's extra-personal and extra-individual sphere is that of the objective social world which is far removed from authentic reality, from the existential and the divine world ... The 'general' principle excludes the human or the philosophical element...."¹¹⁾

Ook in Aristoteles word die eksistensiële of konkrete deur die algemene of essensiële bepaal.

In die etiek van Aristoteles het ons 'n soort voortsetting van die Sofistiese hominisme of pseudo-humanisme, waar hy beweer dat „happiness will be found in self-sufficiency.“ - 'n uitvloeisel van die outonomie van die rede.

Beide Plato en Aristoteles erken dat die mens slegs in die gemeenskap realiseer kan word, maar a.g.v. hulle miskenning van die eksistensiële van relasie, en a.g.v. die verheffing van die algemene bo die persoonlike, word dit 'n objektiewe gemeenskap, d.w.s. 'n societas. Die implikasies hiervan

---

10) Ibid., p. 136.

11) N. Berdyaev, op. cit., p. 33.

is duidelik indien ons in gedagte hou dat die onderskeiding tussen objektiewe en eksistensiële ook gesien kan word „from the standpoint of objective SOCIETY, and from that of COMMUNION, of inner existence and of familiarity with the Thou.”¹²⁾

(111) DIE MISLUKKING VAN DIE NA-SOCRATIESE SISTEMATICI.

SOCRATES was bewus van 'n positiewe sending in die wêreld en het dié humanistiese ontdekking aan sy opvolgers bemaak. Maar oorweldig deur hulle eie sisteme het hulle in gebreke gebly om die ontdekking op te volg, en hulle mislukking lê presies hierin: in die miskenning van die PERSOONLIKE. Omdat hierdie sending tot redding van die wêreld uit die oog verloor is en die persoonlike daad uitgeskakel is, het die sisteembouers redding in hulle sisteme gaan soek - „they tended to regard philosophy as a means of salvation.” (Berdyayev.) - en in hierdie geboue aan die slaap geraak wat betref die ware bestemming van die mens.

„What the schools provided was not new life but willful persistence in the present death. Salvation was a work of the mind, and of the mind working willfully its own salvation.”¹³⁾

Met hierdie sistematici het ook die probleem van die eindige en on-eindige - verfrissend deur Socrates behandel - oorgegaan in die rasionalistiese teenoorgesteldes: partikuliere en universele, die baie en die Een. Gevolglik het die humanisme van Socrates sy karakter van humaniteit verloor, omdat die essensie die sfeer van die persoonlike oorweldig het. Hopper sien dit heeltemal reg as hy beweer:

---

12) Ibid., p. 116. Vide ook pp. 68 - 69.

13) Hopper, op. cit., p. 218.

"Classical wisdom failed, through passing from Socratic abstinence and faith to knowledge ... The notion of the universal was a great achievement for the mind, but it was subtly a disaster for the soul. The category of the 'universal' takes on a nominalistic character and acquires priority over persons as the mind acquires priority over spirit."¹⁴⁾

(iv) Die Griekse HERINNERINGS-IDEË as STRUIKELBLOK tot eksistensiële Kennis.

Waar dit as 'n bewys gedien het vir die voortbestaan en onsterflikheid van die siel, is die Herinnering-gedagte sterk benadruk deur die Griekse filosowe, maar vir ons het dit 'n belangriker betekenis. Dit veroorsaak dat die subjek nie skeppend in sy ken-prosesse gesien word nie. Gevolglik word die gedagte 'n hindernis t.o.v. kennis as lewe. Maar nog meer as dit: hierdie selfde gedagte word telkens teruggevind in die filosofie met presies dieselfde gevolge. Volgens hierdie beskouing het ons te doen met 'n ewige skepping - duidelik in Aristoteles - 'n ewige wording van die goddelike. Tot op die huidige datum klem filosowe aan hierdie gedagte vas - vgl. byv. die evolusie-idee, Hegel, Leighton, C.L. Morgan, Turner, ens. - en dit is noodsaaklik dat ons sal insien dat dit slegs wisselvorme is van hierdie Herinneringsleer. Omdat die moontlikheid tot verlossende ontwikkeling in elke individu is, word 'n besondere openbaring van 'n lewende God in die God-mens¹⁵⁾ nie nodig of selfs moontlik nie, en verval sodoende die grondsuil van kennis as lewe, nl. ware GELOOF. Tereg verklaar Johannes, die apostel van suiwer relasie, dat Christus tot die MENS gekom het om hom KENNIS (as lewe) te gee ten einde die WAARHEID te kan ken.

---

14) Ibid, p. 227.

15) Wat hulle wel erken, is die mens-god!

(v) Samevatting van die Griekse Ontwikkelyngslyn.

Die Griekse filosofie hou deurgaans vol dat die filosoof te doen het met die algemene teenoor die individuele. So soek hulle na 'n blywende wêreld van idees buite die konkrete ervaring, en so slaag hulle nie daarin om persoonlikheid en vryheid te ontdek nie - 'n ontdekking wat noodsaaklik is vir kennis as lewe.

Uit bogenoemde volg dat ware geskiedenis nooit bereik is nie omdat dié altyd persoonlik is. Abstraksie heers oor geskiedenis en die Natuur seëvier telkens.¹⁶⁾

„Everything abstract is by its nature opposed to the historical.“¹⁷⁾ Hiervolgens verloor die beslissende „moment in time“ (Hopper) sy betekenis,¹⁸⁾ - die beslissingsmoment wat die ware eksistensialisme van groot belang ag. Dit alles loop uit op 'n statiese beskouing van die persoonlike situasie.

In hierdie deel van die geskiedenis kon ons geen ware humanisme vind nie, o.a. ook omdat die mens beskou is as 'n REDELIKE DIER, en in hierdie begrip skuil reeds die outonomie van die rede¹⁹⁾ - hetsy individueel of universeel gesien. Gevolglik word die LEWE self gesubordineer aan die REDE, en die redelike word identifiseer met die Goete. Indien redding nodig is, word daar in homself daarna gesoek, nl. in die rede wat universeel is. Die rede as ratio of ratio scientiae word die enigste sleutel

---

16) Vgl. SPENGLER, „The Decline of the West,“ vir die betekenis van die onderskeiding „HISTORY“ (slaan op die eksistensiële) en „NATURE“ (determinisme).

17) Berdyaev („The Meaning of History“). Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 167. Voetnota.

18) Vide Aantekeninge, p. 27.

19) Vide Aantekeninge, p. 27.

tot die realiteit. Die VOUS word outonoom en word sy eie grondbeginsel. Hopper sien hierin verbloemde self-aanbidding:

The leap from nous to Nous, from logos to Logos - from reason to Reason, and from mind to Mind - is thus no leap at all. It is at bottom a motion of the mind defying itself.²⁰⁾

Hierdie beskouing is belangrik, want ten grondslag van al die scientistiese stelsels in die filosofie, lê hierdie selfverheerlikingsgedagte: „Let us worship MAN!”

Humanisties, sal u sê? Ja, maar ontsenude humanisme, want sonder die lewende God-relasie is die self geen ware self nie. En die god van die Grieke was nie die lewende God van 'n lewende geloofsverhouding nie, maar die abstrakte god van denke, 'n Intellektuele Beginsel, 'n rasionele godheid.

Die miskenning van hierdie essensiële relasies, hou 'n belangrike gevolg in: die relasie tussen die self en die Natuur gelê deur die Griek word slegs 'n verband tussen onderskeidings op een vlak en is dit eintlik 'n Dit-dit-verband. Immers die Ek van die Ek-dit is slegs Ek kragtens die feit dat dit ook die Ek (maer volledig) van die Ek-Jy en Ek-God is. Gevolglik - Heim, Buber en Berdyaev verleen in breë trekke steun -, indien dié noodsaaklike relasies nie erken word nie, kan die Ek van die Ek-dit nie sy krag van Ek-heid behou nie. Sulke teorieë „inevitably eliminates the subject from Being and makes Being objective”. (Berdyaev). In die objektiewe plaas hy dan alle inhoude in verband: objek, self, God, ens.

Omdat die probleem van die self waarmee die probleem van eksistensiële kennis saamhang, in verband staan met die belangrike bogenoemde relasies,

---

20) Op. cit., p. 214.

beweer BRUNNER³ tereg:

The question of man as subject is not one among many others; it is "a new dimension of questioning, and the soul is an 'object' whose particular problems consist in the very fact that it is NOT an 'object' at all."21)

Hiertoe was die Griek nie opgewasse nie, soos ook blyk uit die bewering van Hopper:

"This new dimension is apparent however, only to the thinker who regards man as soul in the sense of spirit primarily, and not to the man who regards man as reason primarily."22)

Of hierdie ideële strukture die Griekse LEWE kon red, sou die toekomstige leer.

---

21) Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 216.

22) Loc. cit.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK 2.

- No. 1) Indien beswaar ingebring word teen die behandeling van hierdie vroeë periodes en verteenwoordigers, dan moet geantwoord word: in nuwe geestelike omgewings het latere filosowe SOORTGELYKE foute begaan en dit nie omdat geskiedenis sigself herhaal nie, maar omdat die mens as sondige wese telkens tot dieselfde gebarste reënbakke terugkeer - dat hy steeds DORS het, sal niemand ontken nie! Slegs kennis as lewende toon ten regte die onvoldoendheid van hierdie bakke aan - hetsy intellek, wil, gevoel, psige, ens.
- No. 3) Windelband beweer: "With this conception the world of mathematical forms was thought as a higher more original reality, of which the empirical reality was held to be only a copy."
Op. cit., p. 47.
Soortgelyke beskouings volg later.
- No. 4) Veral is dit by Heraclitus en Anaxagoras. Empedocles gaan so ver om denkaktiwiteit afhanklik te maak van liggaamlike aktiwiteit.
- No. 5) "The mind or soul and its action are then at this time considered scientifically only in CONNECTION with the entire course of the universe, whose product they are as truly as are all other things; and since among the men of this period the general principles of explanation are everywhere as yet conceived corporeally it follows that we meet also a thoroughgoing MATERIALISTIC psychology."
Ibid., pp. 61-62. Etiese probleme is nie deur hulle aangeraak nie.
- No. 8) Gevolglik word die baie, die wordende, perseptuele, materiële, identifiseer met die kwade.
- No. 18) "The Greek mind absorbed the moment in time into eternity, and history became a cycle as their thought became a sphere".
Ibid. p. 304.
- No. 19) Interessant hierby is die uitspraak van Brunner ("Man in Revolt"): "The less a truth has to do with the centre of personality, the more autonomous is reason within it".

Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 167. Voetnota. Vergelyk ook Berdyaev se bewering: "Greek philosophy ... did not pose the problem of man in all its plenitude; it only discerned reason in man without perceiving the fundamental and problematical implications of that discovery". Op. cit., p. 43.

HOOFSTUK III.KENNIS AS LEWE - VERWERP.B. ROMAANS-HELLENISTIESE FILOSOFIE.

INLEIDEND: In hierdie stadium word die aandag toegespits op die ontwikkeling van die spesifieke wetenskappe ten koste van die nastrewing van metafisiese probleme. Die IDEELE struktuur van die Griekse lewe het verbrokkel en daar ontstaan die behoefte aan 'n wetenskaplike stelsel wat sekerheid in die sede-lewe gee en die geluk van die individu waarborg. By hulle vind ons egter geen oorspronklike denke nie, maar hulle spin slegs voort op die konsepte van die Griekse filosowe in soek na 'n teoretiese grondslag vir hulle PRAKTIESE ideale - ook 'n aanduiding dat eksistensie essensie voorafgaan.

(i) DIE ETIESE PERIODE.

Vyf skole het in hierdie periode die botoon gevoer, almal individueel-eties,¹⁾ toegespits, nl. die Akedemici en Peripatetici; die Stoa en Epikuriërs, en ten slotte die Skeptici. Die Romeinse oorheersers stel later ook belang in die filosofie en hier toon veral CIGERO insig. Maar oor die algemeen was hierdie periode doods en was kennis as lewe waarlik 'n behoefte. Van hierdie periode beweer FLAUBERT:

"The gods being no more and Christ being not yet, there was between Cicero and Marcus Aurelius a unique moment in which man stood alone".²⁾

Die Stoa, Epikuriërs en Skeptici benadruk almal die onafhanklikheid van die uiterlike wêreld - "happiness in himself alone" - as die ware karakter van

---

1) Vide Aantekeninge, p. 40

2) Aanghaal deur Hopper, op. cit., p. 139.

die gelukkige persoon. Dit neem byv. verskillende vorms aan by verskillende verteenwoordigers, maar t.o.v. almal geld dit: afsondering van die wêreld en van die gemeenskap lei tot verrotting in eie binneste, ook wat die persoon se kennis as lewe betref.

In hierdie tydstip is daar verskillende dinge wat opval.

Ook hierdie periode swig voor die outonomie van die rede en die self word in homself genoegsaam. Vgl. die ooreenkoms tussen die Stoa en Epikuriërs t.o.v. die staat:

"In this ... they are both at one almost to verbal agreement in the doctrine that the wise man, in the self-sufficiency of his virtue, needs the state as little as he needs any other society."³⁾

Soms beskou die Stoa die gemeenskap as 'n eis van die REDE, maar die Epikuriërs verlaag die gemeenskapslewe tot 'n utiliteitsbeginsel. Epikurus se atomistiese beskouing van die individu maak gemeenskap en daarmee eksistensiële kennis onmoontlik.

Die aanbidding van die rede as bron van verlossing word gevind in die Stoa wat in die individu die moontlikheid lê om deel van 'n universele gemeenskap te word - „an ideal universal empire” - wat geen nasionale of historiese grense ken nie, en wat primêr was „a spiritual unity of knowledge and will”.⁴⁾

Hierin kan die antisipasie van die Christus-gedagte gesien word - 'n koninkryk van God binne die Grieks-RATIO-struktuur!

Maar hierin lê die groot gevaar - reeds duidelik in Plato en in Aristoteles - dat die mens sy redding soek in die universele, as gevolg waarvan

3) Windelband, op. cit., p. 173.

4) Ibid., p. 175. Vide Aantekeninge, p. 40.

hy tevrede voel in sy etiese stelsel en sodoende die eise tot verantwoordelikheid deur die godsdiens probeer vryspring - „avoiding the infinite demand of religious commitment” - Hierdie wêreld-rede-pligsgebondenheid mag sy waarde hê, maar die woorde van Augustinus kan ook hier op van toepassing wees:

„It is advice given to the miserable man, that he may not be more miserable”.

Redding uit die toestand is op so'n wyse egter 'n onmoontlikheid.

'n Bestemmingsredasie is onmoontlik veral by die Stoa vanweë hulle panteïstiese determinisme - „a natural necessity, admitting of no exceptions” -.

Windelband stel dit as volg:

„The individual soul, as it is only a part of the universal World-soul, is completely determined in its nature and its activity by this World-soul; it is consubstantial with the divine Pneuma and dependent upon it. Just for this reason the World-reason, the is for the soul the highest law.”⁵⁾

Die vraag ontstaan of dit dan nie strydig is met die outonomie van die rede van hierdie periode nie. Die antwoord is: nee, want soos dit reeds duidelik geword het, juis in die beskouing dat die self selfgenoegsaam is, lê reeds die oorgawe aan die objektiewe.

Die geloof in die rede as lewendmakende beginsel word dus goed verteenwoordig deur die Stoa. Die rede was vir hulle dit wat BEHOORT te wees en dit wat IS. Dit was terselfdertyd νόμος en φύσις. Dit is nie net die probleem wat deur hulle aan die toekoms oorgelewer is nie, maar ook ons enigma, nl. of die rede (naam) wel die lewendmakende lig van die menslike lewe is.

Die WAARDE van hierdie periode lê onder meer in die verdere probleem-

---

5) Op. cit., p. 187.

stellinge wat na vore gebring is, nl. die vryheid van die menslike wil en die etiese karakter van die heelal. Die Stoa vind vryheid van wil juis in hul Determinisme, die Epikuriërs in Indeterminisme - "freedom as causelessness" - Die een soek vryheid in gebondenheid (pantheïsme); die ander vryheid in losbandigheid (atomisme). Dié twee antwoorde kry ons telkens terug in die filosofie. Albei is die antwoord van objektiewe kennis. Slegs kennis as lewe gee die ware antwoord, waar dit ons vryheid sien nie in willekeur nie, maar in relasie-gebondenheid aan 'n lewende God - nie 'n objektiewe Wêreld-rede nie - wat 'n ewige Nou, 'n loutere Subjek is en nie deur objektifikasie gebind kan word nie.

(ii) DIE RELIGIEUSE PERIODE.

INLEIDEND: Die etiese probleme het self godsdienslike probleme aangeraak en na vore gebring, maar die tydsnood het veral die behoefte na godsdiens verskerp.

In all ways a deep, passionate need for true salvation of the soul came to be increasingly felt, a hunger for something beyond the earthly, a religious urgency without an equal.⁶⁾

Ook die Oosterse filosofie het ingang gevind, maar ook geen bevrediging gebied nie.

Daar was 'n behoefte aan verlossing, maar die ratio-beginsel was nog oorheersend en die antieke wêreld was nog "sicklied o'er with the pale cast of thought", en die behoefte het weer geword: 'n bevrediging van die intellek. In hierdie volheid van die tyd is Christus gebore om die kennis te bring wat lewe is - die kennis waarna Socrates gesoek het ten einde die sedelike lewe

---

6) Ibid, p. 211.

'n sukses te maak. Maar hierdie kennis as lewe kon die mens nie aanvaar nie omrede van die intellektuele wysheid waarin hy verkeer het.

"And the world, BECAUSE of WISDOM,
Knew NOT either Lord or God". (W.C. Smith).

Die selfgenoegsame mens moes nog beseef dat die Kruis 'n boodskap dra slegs vir hom wat 'n SONDAAR is.

INTERLUDE - DIE KRUIS-EVANGELIE.

In die kruis vind die hoogste ONTMOETING plaas - God en mens.

"God het uitgetree uit sy verborgenheid. God alleen wat die spanning kon breek, het dit gebreek. As God spreek is daar geen mis-verstand nie: Sy Woord is PERSOONLIK; Sy koms is HYSELF! Die teenwoordigheid van God, en dié alleen, maak die Kruis tot Kruis."⁷⁾

In die Kruis is GEMEENSKAP met die Waarheid moontlik.

Christus kom nie om die weg van die LEWE alleenlik aan te wys nie, maar self daardie weg te wees; om die geeste te verlos wat deur die "Demiurg" ingekerker is in "materie"; om hierdie "Demiurg" by sy naam te noem en die materie sy regmatige plek aan te wys - nie as alleen-heersende of verwerp-like nie, maar as nodige deel van die wêreld-orde. Hierdie kennis word slegs bereik as kennis as lewe die persoon se deel geword het, as sy lewe sy waarde gevind het in 'n ewige relasie. Christus kom om hierdie kennis te bring, maar nog meer as dit: ook die kondisie te wees waaronder daardie kennis effek sal dra. Hy kom om die waarheid te bring waarna Socrates gesoek het, nl. ware selfkennis kan slegs gevind word in die relasie "between man and man" wat as voorveronderstelling reeds het die relasie "between man and MORE THAN MAN".

---

7) Lombard, op. cit., p. 46.

Hy kom omdat Hy weet dat die mens God nooit kan VIND, homself nooit kan KEN, sy medemens nooit werklik kan ONTMOET op die horisontale vlak waarop sy denke beweeg nie. 'n Ontmoetingsplek het Hy egter moontlik gemaak deur 'n vertikale kontak met die lewe van die mens. As vereiste vir ontmoeting het Hy gestel GEHOORSAAMHEID, miskien juis omdat ON-gehoorsaamheid die mens van God geskei het.

Dat die Griek nogtans op die horisontale lyn na 'n oplossing gesoek het en die moderne mens dit nog steeds doen, is 'n bewys dat die Kruis van Christus vir die verstandige mens 'n dwaasheid is, en dit word knap vertolk in die gedig van Stephen Crane:

"I saw a man pursuing the horizon;
Round and round they sped.
I was disturbed at this;
I accosted the man.
'It is futile', I said,
'You can never -'

'You lie', he cried,
And ran on."⁸⁾

So het Christus dan gekom as Middelaar tot 'n mens wat sy eie middelaar, die REDE, aanbid. In besonder het die Griekse filosowe hulle hieraan skuldig gemaak. Immers, hulle het geen verlosser nodig gehad nie, want die verlosser was in elke mens, nl. die redelike beginsel. NIEBUHR het hierdie waarheid reeds mooi gesien:

"The expectation of the disclosure and fulfilment of the meaning of history has no meaning for the Greek world. It seeks after wisdom and therefore does not expect a Christ. It has no need of Christ because it finds a CHRIST IN EVERY MAN: the LOGOS-principle."⁹⁾ "the INTELLECTUAL principle of the soul". -

---

8) Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 124.

9) "The Nature and Destiny of Man", p. 11.
Vide Aantekeninge, p. 40.

Of hierdie nuwe LEWE in Christus die filosowe tot nuwe insig sou aan-
spoor, sal ons kortliks ondersoek.

OPENBARINGSFILOSOFIE.

Hierdie periode om die Kruis en na Christus kan ons miskien 'n tydstip van Openbaringsfilosofie noem. Maar omdat die openbaring meestal nie persoonlik-eksistensieel gesien is nie, het dit eintlik verstar tot 'n gesags-filosofie. Naas hulle is daar natuurlik die tradisie-filosowe wat hulle gewoonlik direk beroep op die gesag van hulle voorgangers. Veral die NEO-PYTHAGOREANE val terug op vorige kensisteme, terwyl die NEO-PLATONISTE buite die Griekse kultuur bronne soek. PHILO, die groot Joodse teoloog, plaas die Griekse filosofie naas die ou Testament. Nog twee belangrike rigtings is die GNOSTISISME en dié van die APOLOGETE - verdedigers van die geloof. Ook die SKOLASTICI lewer min oorspronklike weens die gedurige beroep op vorige denkers - gedurende die eerste periode op Plato en die tweede op Aristoteles.

Opmerkings t.o.v. hierdie Gesagsfilosofie.

Die mislukking van hierdie periode lê veral daarin dat „the interest of SCIENCE (in the Christian teachings, γωσις) ultimately predominated over that of FAITH.”¹⁰⁾ Deur die kensisteme in ooreenstemming te probeer bring met die godsdiens, volg dit dat die religieuse inhoud sterk gerasionaliseer word ten einde dit te bring in „the interest of science”.

Deur sommige Apologete is daar langsaam 'n opposisie tussen openbaring

---

10) Windelband, op. cit., p. 222.

was egter daarom nie onredelik nie.¹¹⁾ Dit was waarhede van bo-natuurlike oorsprong, maar waarhede wat redelik verdedigbaar was. Sommige (Tertellianus) het dit as staande teenoor die rede beskou. A.g.v. die misverstand t.o.v. die eksistensiële in die Ek-God-relasie is die kennis as lewe of geloof gewoonlik staties beskou. AUGUSTINUS vorm hier 'n kragtige uitsondering en word uit hierdie periode geneem om as voorbeeld te dien van een wat kennis as lewe ondervind het.

MISTIESE RIGTINGS: In die Christendom het die openbaring meerendeels oorgegaan tot 'n historiese gesag, soos hierbo genoem. In die Hellenistiese filosofie staan die openbaringsfilosofie, onder invloed van die Oosterse denke, die rigting van Mistisisme in. Onmiddellike kontak met en ekstase in die heilige Logos word die vereiste - „a flight of the alone to the Alone” (Plotinus) - Neo-Platonisme word 'n bron van latere Mistisisme. PHILO verkondig reeds verwerping van selfheid en opgaan in die hoogste wese, 'n „divine Primordial Being.”

„The mind that wishes to behold God must ITSELF BECOME GOD.”¹²⁾ Plotinus leer dat denke nog strewe inhou, maar dat hierdie ekstase 'n sekerheid van God is, wat die self tot passiwiteit slaan.

Ook hierdie beskouings vereis ons aandag.

Op hierdie wyse, buite Christus om, is dus ook probeer om 'n openbaring daar te stel in die hart van elke mens en gevolglik kennis as lewe te bereik. Veral die Oosterse mistici maak hul hieraan skuldig. Kennis as lewe word van 'n suiwer geestesverhouding verlaag tot 'n gevoels-eenwording met die Absolute. In die eenwording verval relasie en sonder relasie is eksisten-

---

11) Vide Aantekeninge, p. 40.

12) Ibid, p. 227.

siële kennis nie moontlik nie. Die noodsaaklike aktiwiteit van die subjek word verwerp en hy word geheel-en-al passief. Hulle vergeet dat die aktiewe self beide in die Ek-dit-relasie as die Ek-Jy-relasie lewe en dat die een nie sonder die ander kan bestaan nie. Die ware betekenis van die Ek-God-verhouding lê dan daarin: nie om die eerste twee relasies te verwerp nie, maar juis te bewaar en hulle volheid te laat bereik naas die suiwerheid van die Ek-God.

Alle mistisisme berus op hierdie misverstand en ekstatiëse gevoel word verwar met eksistensiële wete. E.g. lê op die objektiewe. Laasgenoemde is die sekerheid wat die ganse lewe omvat en die betekenis van die objektiewe nie onderskat nie, maar seer sekerlik nie in 'n gevoelsbeleving berus wat die weg van alle prosesse reeds gegaan het nie.

Die positief-bestaande krag van kwaad word gewoonlik in die Mistisisme geloën, waar dit byv. soms slegs as die afwesigheid van die Goeie beskou word. Veral vind ons dit in PLOTINUS:

"Evil is not itself something positively existent; it is want or deficiency; it is lack of the Good, NON-BEING. This conception thus gave Plotinus a welcome argument for theodicy; if the evil IS not, it need not be justified, and so it follows from the sheer conceptions as so determined that all that is, is good."¹³⁾

Hierdie periode bring 'n nuwe probleemstelling na vore, nl. dié van die filosofie van geskiedenis. A.g.v. o.a. die heersing van die Noodlots-gedagte was die Grieke nog nie opgewasse tot hierdie probleem nie. Die persoonlike lewe en die volksgeskiedenis is beskou as onbelangrike deel van die Natuur-geheel. Neo-platonisme poog om die individu 'n plek te gee as een wat WEET dat hy moet terugkeer tot die Oneindige, maar in hierdie proses

---

13) Ibid., p. 247.

word die persoonlike, wat so noodsaaklik is vir kennis as lewe, uitgelewer aan die Onpersoonlike. Hierteenoor hou die Christendom 'n suiwerder beskouing daarop na waar die belangrikheid van die persoonlike keuse wel benadruk word. Windelband benadruk ook hierdie feit:

"In contrast with the naturalistic conceptions of Greek thought, history is conceived of as the realm of FREE ACTS of PERSONALITIES, taking place but once; and the character of these acts, agreeably to the entire consciousness of the time, is of essentially religious significance."¹⁴⁾

Die Openbaringsfilosofie word in die Christendom eerstens gesagsfilosofie waarin dit die neiging was om die belangrikheid van die eksistensiële te misken. In Neo-platonisme word dit die proses waardeur die individu sy individualiteit prysgee en homself verloor in die Oergrond van alle dinge. Die Skolastisisme ontstaan uit e.g. en die Mistisisme uit laasgenoemde - twee rigtings wat in die Middel-eeue nagevolg is.

Oor die Middel-eeue hoef nie veel gesê te word nie aangesien ons reeds daarop gewys het dat in bokespreekte twee rigtings kennis as lewe misverstaan is, 'n onmoontlikheid geword het en in twee verskillende beskouings verobjektifler is. Die Middeleeue is slegs die voortsetting van die Romaans-Hellenistiese periode. Die Skolastiek bring kerklike dogma tot stand en die Mistisisme soek nog steeds redding in die erotiese eenwording met die godheid.

C. DIE MIDDEL-EEUE - Voortsetting van die Romaans-Hellenistiese Rigtings.

Die Romeinse Ryk kon nie die rondswerwende menigtes in toom hou nie,

---

¹⁴⁾ Ibid., p. 257.
Vide Aantekeninge, p. 40.

maar waar die Staat, Kuns en Wetenskap nie kon red nie, het die Godsdiens geslaag. Dit het die gesaghebbende band geword en filosofies die gevolg gedra dat kennis so onderwerp is aan geloof dat geloof nie waarlik as 'n soort kennis gesien kon word nie. Verder is hierdie geloof nie na vore gebring as 'n essensiële relasie nie - behalwe natuurlik deur manne soos AUGUSTINUS wat dit ondervind het -. Maar hierdie ontdekking van innerlike geloof is nie deur Augustinus se tydgenote verstaan nie of deur die volgende eeue uitgebou nie. Die volgende eeue gaan in werklike duisternis verby - veral die sewende en agste eeue - tot by ERIGENA wat as inleiding dien tot die nuwe tydperk van die Skolastiek.

Erigena misken kennis as lewe deur geloof met kennis te vereenselwig;¹⁵⁾ en sy poging tot rasionalisasie ook van die geloofsbelydenis lei tot die BEGRIPPESTRYD - Realisme, Nominalisme, Konseptualisme - waarin die lewend, eksistensiële uit die oog verloor is. Interessant is ook die verskillende bewyse vir die bestaan van God indien ons in gedagte hou dat enige bewys reeds sy eie ongeldigheid inhou wat betref die lewende God wat buite alle rasionalisasie staan.

Die Skolastiek kulmineer in die THOMISME, maar verloor sy krag deur die splitsing in Thomisme - waarin die REDE - en Scotisme, waarin die WIL primêr is. Aan die einde van die vyftiende eeu was die Skolastisisme uitgespeel, omdat die gees van die mens tot 'n nuwe gesteldheid gegryp het.

Die swakheid van die Skolastiek het gelê veral in die intellektuele metode wat gevolg is, sodat kennis as lewe onmoontlik gebly het. Die reali-

---

15) Vide Aantekeninge, p.41.

teit van die gees het telkens op Intellektualisme gestrand.

"In Scholasticism, in Thomism, spirit is always and uniquely an INTELLECTUAL force enabling man to establish contact with being." 16)

Die self gesien in relasie tot die universele lei op slot van sake tot die depersonalisasie van die self. Ook dit het hierdie tydperk aangetoon en ook hierteen het die nuwe gees rebelleer.

RESUME: Die Middel-eeue het die gees van die mens gebind deur die Kerk, en hierdie gees van vryheid wat „gesterf” het, het om wedergeboorte geroep. Die Renaissance was die antwoord. Terwyl die Kerk die Realisme voorgestaan het teen die Nominalisme, het laasgenoemde reeds die INDIVIDUELE benadruk, deur byv. die universalia slegs as idees (name) in die menslike bewussyn te erken. Die voorlopers van die Renaissance het so reeds die nadruk weer op die mens laat val, maar die self het eers in die Renaissance by uitstek tot selfverheffing deurgebreek. Ongelukkig wou die gees van hierdie tyd self aan die self geboorte skenk en so reeds sy eie dood voorspel. Kennis as lewe is heeltemal deur hierdie periode MISVERSTAAN - nes die Sofiste van ouds - deurdat die wesenlike lewensrelasies misken is in die verheffing van die biotiese in die lewe tot die ganse lewe.

---

16) N. Berdyaev, „Spirit and Reality”, p. 21.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK 3.

- No. 1) "Show us how the man must be constituted who is sure of his happiness, whatever the fortune of the world may bring him", Dit vra hulle van die filosofie. Aangehaal deur Windelband, op. cit., p. 164.
- No. 4) Windelband sien in die Stoa-etiek 'n sterk interpretasie van die menslike lewe.

"In spite of the fact, therefore, that it turned aside from the Greek thought of the national state, to the Stoic ethics belongs the glory that in it the ripest and highest which the ethical life of antiquity produced, and by means of which it transcended itself and pointed to the future, attained its best formulation. The intrinsic worth of moral personality, the overcoming of the world in man's overcoming of himself, the subordination of the individual to a divine law of the world, his disposition in an ideal union of spirits by means of which he is moved far above the bounds of his earthly life, and yet, in connection with this, the energetic feeling of duty that teaches him to fill vigorously his place in the actual world - all these are the characteristics of a view of life which, though from a scientific point of view it may appear rather as put together than as produced from one principle, presents, nevertheless, one of the most powerful and pregnant creations in the history of the conceptions of human life".

Windelband, op. cit., p. 176.

- No. 9) Hierdie outonomie-gedagte heers na Christus tot vandag, onder invloed veral van die evolusie-gedagte.
- No. 11) "Revelation here, too, is still regarded as the truly reasonable, but just on this account the reasonable is not to be demonstrated, but only BELIEVED. Philosophers have not found the full truth, because they have not been willing or able to learn God from God himself".

Ibid., p. 224.

- No. 14) "Christianity found from the beginning the essence of the whole world-movement, in the EXPERIENCES of PERSONALITIES; for its external nature was but a theatre for the development of the relation of person to person, and especially of the relation of the finite spirit to the deity. And to this were added, as a further determining power, the principle of love, the consciousness of the solidarity of the human race, the deep conviction of the universal sinfulness, and the faith in a common redemption. All this led to regarding the history of the fall and of redemption as the true

metaphysical import of the world's reality, and so instead of an eternal process of Nature, the drama of universal history as an onward flow of events that were ACTIVITIES OF FREE WILL, became the content of Christian metaphysics".

Windelband, op. cit., p. 256.

No. 15) Dit lei in hom tot logiese pantheïsme waarin die persoonlikheid by uitstêk geloen word.

HOOFSTUK IV.KENNIS AS LEWE - VERWERP.MODERNE FILOSOFIE.D. VROEG-MODERNE PERIODE.INLEIDEND: Die Renaissance-Gees.

Met die ontdekking van die self is sy wetenskaplike denke op die spits gedrywe - "the new birth of the purely theoretical spirit" -; en die ooreenkoms met die Griekse periode is hierin dat hierdie onafhanklike denke onmiddellik na die Natuur buite hom gedraai het. Hierdie proses is verstaanbaar indien ons ook gedagte hou dat reeds in die Middel-eeue is teologie en filosofie geskei en aan laasgenoemde is die spesifieke taak van Natuur-kennis toegeskrywe.

"Philosophy shall be natural science, - this is the watchword of the time."¹⁾

Die wetenskaplike prestasies van COPERNICUS, GALILEO, KEPLER en NEWTON bewys die belangstelling in die natuur-wêreld en in die filosofie gee BACON bewuste uitdrukking aan hierdie wetenskaplike gees. Sy opvolger HOBBS staan ten volle in die wetenskaplike gees en stel 'n materialistiese beskouing op. Hy dien dan ook as eintlike verteenwoordiger van Materialisme.²⁾

Ons benadruk net dat geen lang besprekings aan al die rigtings in hierdie nuwe periodes gewy word nie, want die meeste het ten grondslag - en dit moet ons insien - die mislukte slagkreet van die Renaissance: "Let us

---

1) Windelband, op. cit., p. 354.

2) Vide Aantekeninge, p.56.

worship MAN!" d.w.s. 'n vertroue in die self-genoegsaamheid van die mens.³⁾
 Met die heersing van so 'n gesindheid is kennis as lewe 'n onmoontlikheid
 a.g.v. onder andere die gevolglike onderwerping aan die Natuur; die be-
 skouing daarvan as die hoogste realiteit; die aanvaarding van die ervaring
 as enigste kenbron; e.d.m.

1. EMPIRISME: Onmoontlikheid om Persoonlikheid te ken op Objektiewe Wyse.

(i) Die MATERIALISME van HOBBS: Hobbes is 'n duidelike voorbeeld van die
 filosoof wat die self (bewussyn) in relasie tot die objek (beweging) soek,
 sodat die self (bewussyn) word bloot 'n objek (beweging) in die objekte-
 wêreld (liggaam). Dit het reeds lankal duidelik geword dat as ONS nie 'n
 ware persoon as aktiewe kenner het nie, ons nie verder hoef te soek na
 eksistensiële kennis nie. Dat die self alle persoonlikheid verloor is
 in die ooglopend by HOBBS en alle Materialiste.⁴⁾ Hopper sien dit oulik
 as hy beweer:

"A man may choose himself in such a way as to relate himself to
 something outside himself, but to something that is itself impersonal.
 In such a case the conditioning of existence is easily evident. He
 gradually depersonalizes himself, and loses himself in the object. He
 becomes like Midas, who related himself so successfully to an object
 outside himself that he turned to gold."⁵⁾

As Hobbes beweer dat die beginsels van deduksie hulle oorsprong in
 die ervaring moet hê, dan is die moontlikheid tot sekere kennis deels onder-
 myn en het ons reeds die kiem van die SKEPTISISME wat deur die Engelse empi-
 riste, LOCKE, BERKELEY en HUME uitgewerk is.

3) Vide Aantekeninge, p. 56.

4) Vide die reeds-bespreekte Leucippus en Democritus.

5) Op. cit., p. 243.

(11) SUBJEKTIEWE IDEALISME van BERKELEY.

Indien Berkeley beweer dat ons 'n idee van 'n objek het en 'n „notion” van die self, dan lyk dit asof ons hier met 'n nuwe en besondere kenwyse te doen het, wat nou reeds broodnodig is in die soeke van die mens na die waarheid. Maar Berkeley kom nie verder as Hobbes t.o.v. die probleem van eksistensiële kennis nie, want beide het 'n objektiewe verband gelê tussen die self en die realiteit. Waar Hobbes met stoflike objekte te doen het, werk Berkeley met geestelike objekte. Subjektiewe Idealisme is dus ook 'n Naturalisme indien ons die norme van eksistensiële kennis toepas. Indien Berkeley van die self as „NOTION” spreek, dan wend hy dieselfde kenwyse aan wat geld t.o.v. sy idees en word sy self ook 'n geestelike objek. Hy beweer wel dat kennis van die self meer innerlik en direk is, maar die self bly nogtans 'n inhoud naas ander inhoude. Tereg verklaar BUBER dat dit ervaring - wat slaan op die objektiewe - bly, wat ek van verskillende objekte het.

But the world is not presented to man by experiences alone. These present him only with a world composed of It and He and She and It again. (Dan ook i.p.v. „I” ken ek net 'n „Me”) I experience something - If we add 'inner' to 'outer' experiences, nothing in the situation is changed .... Inner things or outer things, what are they but things and things.”⁶⁾

Die mislukking van Naturalisme tot kennis van eksistensie is geleë in die feit dat dit 'n objektiewe filosofie is en tot die eksistensiële subjek kan nie deurgedring word op 'n objektiewe wyse nie.

Waar die empiristiese rigting van die Renaissance-periode misluk het,

---

6) „I and Thou”, p. 5.

soek ons nou na 'n oplossing in die Rasionalisme en vra DESCARTES of hy die krag van eksistensiële kennis ken en of hy tot die ware self - „sum“ gekom het deur sy „cogito“.

2. RASIONALISME: Gebrek van die COGITO om die SUM te omvat.

Descartes het self gemeen dat hy daarin geslaag het en hy het selfs die bestaan van God en die wêreld konstrueer vanuit hierdie COGITO. A.g.v. hierdie volledige benadrukking van die outonomie van die rede word hy die vader van die moderne denke. Maar deur sy COGITO, ERGO SUM, wat die sleutel tot sy stelsel is, kom hy as rasionalis hoogstens tot 'n denker en nie tot die VIATOR, die wegbewandelaar, die lewende subjek nie. In sy wese bly sy uitgangspunt net: „Ek dink, daarom is ek 'n denker“, en tot die eksistensiële subjek dring hy nie deur met sy rede nie. Die wese van die lewe is die Lewe self en nie denke nie; en tot hierdie lewe wat 'n „relationship with truth“ is, kan Descartes nie kom met sy „thought which conceives itself“ (Descartes) nie. Gevolglik word die lewende self opgeoffer aan outonome denke. „The mind has swallowed itself. Or more explicitly, the mind has swallowed its SELF“. ⁷⁾ So kon Hopper ook van Descartes beweer het.

UNAMUNO raak die kern van sy mislukking aan in sy werk: „The Tragic Sense of Life in Men and in Peoples“.

„The defect of Descartes 'Discourse on Method' lies not in the antecedent methodical doubt, not in his beginning by resolving to doubt everything, a merely intellectual device; but in his resolution to begin by emptying himself of himself, of Descartes, of the real man of flesh and bone, the man who does not want to die, in order that he might be a mere thinker - that is, an abstraction“. ⁸⁾

7) Hopper, op. cit., p. 167.

8) Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 76.

So ook is sy TWYFEL logies en abstrak - „an intellectual device” - vry van die angs en konkreetheid wat hom kontak met die LEWE sou laat maak het ook in sy kennis.

In sy poging om in die Renaissance-gees die ganse lewe uit homself te verklaar, het hy die lewe self verkrag tot die abstrakte, matematiiese en so buitekant die moontlikheid van eksistensiële kennis gekom. Geen wonder dat PASCAL, wat kennis as lewe ONDERVIND het en dit terdeë laat blyk het, in sy filosofie in opstand gekom het teen hierdie abstraksies van sy tyd nie; teen die „l'esprit de géométrie”, die geometriese bewussyn, wat waarheid sinoniem met redelike formulering gemaak het.

Met Descartes begin 'n skeidingsfilosofie wat tot die jongste tyd heers: die skeiding tussen die praktiese en teoretiese; die lewe en denke; self en bewussyn, wat dit moontlik maak vir die filosoof om in sy bewussyn 'n paleis vir sy koninklike denke te bou, terwyl hyself buite in 'n honde-hut LEWE. (Kierkegaard). Maritain sien hom ook in hierdie rol:

„He is an obstinate divider and he has not only separated modern and ancient, but he has set all things against each other, faith and reason, metaphysics and sciences, knowledge and love”.⁹⁾

So ook in Spinoza heers die abstrakte oor die lewende waar hy as matematikus die ganse lewensveld wou herlei van een abstrakte Idee. (essensie). Dit is belangrik om hierop te let dat hy wel met God begin het, maar dis 'n abstrakte idee. Filosofie, omdat dit gaan om die mens in sy relasies, moet nie in God begin nie, maar wel in die God-RELASIE. Daarom die mislukking van al hierdie stelsels wat in hulle premisse die primêrheid van hierdie

---

9) „Three Reformers”. Aangehaal in G. de Ruggiero, „Existentialism”, p. 14.

relasie ontken.

Ook LEIBNIZ lewer hom aan die abstrakte oor¹⁰⁾ en relasie wat sy wese in wederkorigheid het, word vervang deur 'n volmaak-meetskundige verband tussen vensterlose monades.

Met hierdie kosmologies-metafisiese stelsel het ons weer by abstrakte denkrigtings gekom en is daar weer 'n behoefte aan benadrukking van die waarde van die lewe en sy ervaring self en so 'n antropologiese periode breek weer in die agtiende eeu aan in die filosofie van die Verligting.¹¹⁾ Maar hierdie periode se swakheid t.o.v. eksistensiële kennis het gelê in die feit dat dit bewandel het die pad van selfgenoegsaamheid deur die Renaissance uitgetrap.

E. VERLIGTINGSFILOSOFIE.

INLEIDEND: Die rigting begin in Engeland by die empiries-rasionalisme van LOCKE en bereik sy konsekwensies deur BERKELEY in die algehele subjektivisme van HUME. Deur Frankryk - veral die geskrifte van BAYLE, VOLTAIRE en die gevoel-filosofie van ROUSSEAU - word dit oorgeplant in Duitsland en loop tot 'n einde in die Duitse poësie. Dit is aan hierdie poësie toe te skrywe dat dié rigting in Duitsland bestendig is, in vergelyking met die self-verwoesting daarvan in Engeland en die oorgawe daarvan in Frankryk aan die politiek.

Hierdie periode het tereg ingesien dat „the proper study of mankind is man” (Pope), maar nie deurgedring tot die waarheid dat „the proper study of

---

10) Vide Aantekeninge, p. 56.

11) Vide Aantekeninge, p. 56.

man" geleë is in sy "right-relatedness" nie. Daarom die gevolge: self-vernietiging van Engelse empirisme en utilisme in etiek, en die verwoesting van die Franse Revolusie. Die karakteristieke eienskap van hierdie tyd was die individu wat homself verlustig in sy eie innerlike lewe - "the monad enjoying itself" - d.w.s. die individualisme van die Renaissance het weer losgebreek.

DUITSE IDEALISME. In Duitsland poog KANT die Empirisme en Rasionalisme te versoen. Hy kom egter tot 'n onhoudbare skeiding tussen noumena en fenomene. Hy volg die lyn wat deur Locke aan die een kant en Descartes aan die ander kant begin het, nl, die terugkeer van die rede op homself - die outonome rede val homself aan. Die suiwere rede word deur Kant tot onmag geslaan t.o.v. kennis van die realiteit. "Each mind was shut in its own perceptions and withdrawn from essences by its very nature."¹²⁾ Uit hierdie benarde posisie soek hy uitredding deur na die praktiese rede te gryp, waarin die lewende relasie egter aan die objektiewe sedewet uitgelewer word en kennis as lewe verval. Hy kom naby eksistensiële kennis deur sy onderskeiding tussen die gebied van die NATUUR en die gebied van VRYHEID, maar die vryheid sien hy wetties i.p.v. eksistensiël en offer die ganse lewe, selfs die geloofsrelasie, aan die sedewet op.

"He envisioned a God whose relations with the world were scarcely other than those of eighteenth century deism, and concluded all within the ethic of the moral law, subordinating thereby religion to ethics instead of making ethics depend upon religion."¹³⁾

Die onderskeiding tussen fenomene en noumena is belangrik in die sin dat die poging gelei het tot die ontdekking van die aktiewe subjek wat die

---

12) Hopper, op. cit., p. 81.

13) Ibid, p. 82.

eksistensialis juis nodig het. Groot waarde skuil dus in die onobjektifieerbaarheid van sy self, maar by hom is dit nie die wesenlike self wat in die tyd self lewe en wat slegs in noodsaaklike relasies geken kan word nie. Hy vind die self in relasie tot homself omdat die self outonoom is, en om hierdie outonome self spin hy dan die konsepte van onsterflikheid, god en die sedelike uit.

Die resultaat van die Renaissance-denke bring Kant tot 'n subjektivisme waaruit die sedewet moes red, maar dit was die lewende, die geestelike, wat redding soek uit so 'n toestand, wat nie deur 'n substituuat bevredig word nie. Daar is behoefte in die eerste plek aan 'n uitnodiging, nie 'n bevel nie. Tereg beweer Jacobi:

The book of LIFE must be written before the table of the law can be drawn up.¹⁴⁾

JACOBI het die gebrek van Kant ingesien en baie nadruk gelê op die onmiddellike geloof - "Faith alone can grasp the truth". - Gesteun deur hierdie stuk geloofsbeskouing kom hy in opstand teen die "MESSIAH OF SPECULATION". Die intellek konstrueer en kan nie die lewende peil wat hom nie tot konstruksie leen nie. Maar ook hy kom nie tot kennis as lewe nie, waar hy die krag van die geloofsrelasie misken en die uniekheid daarvan loën, en byv. beweer dat God hom aan ons openbaar soos objekte hulle aan ons openbaar.

Die Duitse Idealisme in FICHTE, SCHELLING en veral HEGEL poog allereers om die Kantiaanse dualisme te oorbrug en die posisie te red deur die redelike weer as die reële te erken. Fichte dra vir ons betekenis daarin

---

14) H. Höffding, "History of Modern Philosophy", Deel II, p. 120.

dat hy die wesenlike van die self in die DAAD gesoek het,¹⁵⁾ en so bewerings kon doen wat nie sonder betekenis vir eksistensiële kennis is nie, soos byv.

"Our system of thought is often but the history of our HEART; conviction arises from inclination, not from reason, and the improvement of the heart leads to true wisdom."¹⁶⁾

Waar hy hom egter aan redelikheid uitlewer en aan 'die geheel 'n wilsdrang toeskrywe, kan ons ook beweer dat hy die WIL, wat saam met die gevoel of ratio slaan op die objektiewe, primêr maak - ook Schelling en Schopenhauer - i.p.v. eksistensiële wete van die ganse lewe, waardeur kennis as lewe weer 'n onmoontlikheid word.

Die konkrete lewe kan in die filosofie slegs tot sy reg kom indien die eksistensiële aard van kennis erken word. HEGEL poog om die aktiwiteit te benadruk, maar verval in 'n vernietigende monisme deur die REDELIKE eenheid - as sintese - wat hy soek tussen Sijn en Nie-syn; en die gevolg is dat die subjek saam met die objek verdwyn in die Absolute.¹⁷⁾ Dit is die Renaissance-houding van die outonomie van die rede wat in Hegel lei tot die identifisering van die rede met die realiteit. Van hierdie periode wat met Descartes begin het, beweer Hegel self in sy „Werke“

"In this new age the leading principle is thought, and thought which originates FROM ITSELF.....In accordance with this principle of interiority (wat rus op die immanensie van die Idee, Rede) thought, THOUGHT FOR ITS OWN SAKE is now the pure quintessence of inwardness, interiority which posits itself for its own sake."¹⁸⁾

Hy poog ook nes Descartes om slegs met die rede te begin en die ganse lewe daaruit te verklaar. Hy wil sonder voorveronderstellings in sy self-

15) Vide Aantekening, p. 57.

16) Aangehaal deur C. Luthardt, „Fundamental Truths of Christianity," p. 438.

17) Vide Aantekeninge, p. 57.

18) Aangehaal deur Hopper, op. cit., pp. 83-84.

genoegsaamheid begin, maar stel reeds as presupposisie dat die redelike die reële is. Hy verkeer nie in gevaar om die lewe langs die pad te verloor nie, want sy premise sluit die lewe reeds uit. Tereg verklaar B.P. Bowme:

The actual is FOUND, not deduced; it is a fact of experience, not an implication of reason."¹⁹⁾

Soos baie denkers het hierdie filosoof dus ook in sy ywer t.o.v. sy soeke na SIN VIR DIE DENKE, die sin van die LEWE self prygegegee.

Die Materialiste - Marx, Engels en Lenin - het verder gegaan deur die geestelik-Absolute te misken; die individu te onderwerp aan die Staat (Geheel) waardeur 'n „ingenieursuitkyk op mense“ ontstaan; en die mensdom so ver te rasionaliseer tot 'n ekonomiese kategorie wat aan die geheel gebind is.²⁰⁾ Slaafsgebondenheid aan staat en societas-lewe is 'n hindernis vir gemeenskap waarop eksistensiële berus.

Indien ons hierdie name noem, is ons reeds in die neëntiende eeu en gaan ons oor tot daardie en die opvolgende eeu om die voortwoekering van die outonome rede in die filosofie na te gaan en die gevolge daarvan vir eksistensiële kennis aan te stip.

F. TWINTIGSTE EEUSE FILOSOFIE.

1. Die Filosofiese DOOD van GOD.

Waar die self in sy eie genoegsaamheid en miskenning van die essensiële lewensrelasies reeds in die Griekse filosofie hom steeds oorgelewer het aan die heerskappy van die objektiewe (Natuur) is dié proses ook duidelik in die

---

19) Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 85. Vide Aantekeninge, p. 57.

20) Vide Aantekeninge, p. 58.

houding wat as grondslag het die uitroep van Nietzsche: „GOD IS DOOD”.

Hierdie angskreet is tiperend:

eerstens van die Westerse denke vanaf die einde van die Neëntiende Eeu;

tweedens van die konsekwente Renaissance-houding; en

derdens is 'n direkte aanleiding tot die vereensaming van die mens wie

se pogings gevolglik slegs is „the desolate cry of a man who is God's

WIDOWER”. (Sartre)

2. JONGSTE MODERNE FILOSOFIE.

INLEIDEND: In die jongste moderne tyd is veral twee tendense op die voorgrond wat òf die intellek geheel-en-al oorbeklemtoon of dit heeltemal verwerp, nl. Intellektualisme - of soos in TURNER Scientisme -; en Anti-Intellektualisme soos in HENRI BERGSON en die Eksistensialiste. 'n Derde rigting erken die waarde van eksistensialisme; is bewus van sy gebrek en erken aan die rede 'n betekenisvolle dog nie alles-beheersende posisie aan nie. Hieronder is die DIMENSIONELE FILOSOFIE van KARL HEIM die mees verklarendste tot op datum en op sy beskouing berus ook die studie van hierdie probleem.

DIE INTELEKTUALISME: Hierteen is reeds genoeg besware ge-opper, vanaf die Griekse periode, en wel telkens as die Intellek as hoogste gesag t.o.v. die aard van die realiteit uitgeroep word. Veral is dit duidelik in die stelsels van sisteembouers²³⁾ soos Plato, Aristoteles, Hegel, en in die moderne dissippels van Hegelianisme soos TURNER en LEIGHTON wat goeie

---

23) Vide Aantekeninge, p. 58.

verteenwoordigers is van die Intellektualisme van Engeland en Amerika. Volgens Leighton moet alles voor die vierskaar van die rede kom verslag doen voordat dit aanvaar kan word, want die aard van die heelal is deur en deur onderwerp aan 'n homogene redelikheid wat ook setel in die mens. So word die *RATIO SCIENTIAE* „the exclusive instrument of the real“. Leighton beweer dan ook prontuit:

The only witness that has any final authority is the witness of the *RATIONAL* spirit - wat deur hom eng INTELLEKTUEEL opgevat word - in its work of INTERPRETING and ORGANIZING the facts of living experience".²⁴

Tereg kom die ANTI-INTELLEKTUALISTE teen so 'n vergoddeliking van die Intellek in opstand, maar beide die Temporalisme van Bergson en die Eksistensialisme in sy huidige openbaringsvorm berus op 'n MISVERSTAND t.o.v. kennis as LEWE, en beide misken die krag en waarde van redelikheid, en die betekenisvolle openbaring daarvan in verskillende inhoude.

Laasgenoemde feit het die Christelike Eksistensialisme wel ingesien en met sy erkenning van die persoonlike element in kennis, en sy dimensionele onderskeidings, wat moontlik gemaak is o.a. deur 'n suiwere metafisiese konsep van die tyd en die moderne ontleding t.o.v. die teenwoordige - met hier die erkenning gee dit ONS:

eerstens: Die erkenning van rede as 'n algemene beginsel²⁵⁾; en

tweedens: die openbaring daarvan in verskillende inhoude - 'n objektiewe persoonlike en 'n geloofsinhoud; met

derdens: die ooreenstemmende KEN-houdings- 'n waarnemings-, 'n persoons-,

---

24) „Man and the Cosmos“, p. 542.

Vide Aantekeninge, p. 58.

25) Vide Aantekeninge, p. 59.

en 'n geloofs-houding; en

vierdens: die benadrukking van die persoonlike oorgawe wat laasgenoemde twee kenwyses vereis; en

vyfde: die algehele onmag om 'n hoër INHOUDS-openbaring vanuit 'n laere te deurgrond.

In die lig hiervan het ons reeds die geskiedenis van die filosofie nagegaan en stelsels genoem waarin ware eksistensiële kennis 'n onmoontlikheid was en waar hierdie waarheid deur baie filosowe verwerp is. Naas hulle was daar egter ook beskouings wat die persoonlike wel benadruk het, maar wat op 'n misverstand berus het en dit met individualisme vereenselwig het. In die lig van die insig van Christelike Eksistensialisme, moet ons nou oorgaan tot die bespreking van „Kennis as lewe - MISVERSTAAN, ten einde kritiek te be-oefen en die waarde van sulke beskouings te benadruk.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK 4.

- No. 2) Neutrale Monisme - gevind in die moderne tyd - is slegs 'n vorm van Materialisme en kan nie afsonderlik behandel word nie. Hiervolgens bestaan die wêreld uit neutrale elemente. Enige deel van die entiteite wat geïllumineerd is, is bewussyn. Die sentrale sensus stelsel is die basis van hierdie illuminasie, en sy prosesse is soos alle ander fisiese prosesse. In sy kern is dit dus Materialisties.
- No. 3) Hoe hierdie selfgenoegsaamheid ten grondslag van vele stelsels lê, word duidelik deur Hopper benadruk in genoemde werk.

"The experiment in thought presents an elaborate unfolding of the Renaissance attitude at the point where self-sufficiency seeks to justify itself as the AUTONOMY of REASON. This autonomy of thought is presupposed in all the systematic efforts of the period to construe itself, whether in the constructive rationalisms of deism and the Enlightenment; the autonomy of moral reason in Sir Francis Bacon's thought; the pantheistic monisms of Bruno, Spinoza, and Goethe; the rationalistic empiricism of Locke; the naturalistic empiricism of science; the positivism of Comte; or the period's initial intellectual doubt, which was itself an indication of the period's intention to submit all to the judgment bar of Reason in its singular autonomy. All are facets of a basic attitude. The experiment rests back upon that initial insistence of the Renaissance man that he would at all costs discover himself regardless of consequences."

Hopper, op. cit., p. 68.

- No. 10) Windelband, op. cit., p. 397.

"He was seriously of the opinion that philosophical controversies would find their end for the first time when a philosophy could once make its appearance in as clear and certain a form as that of a mathematical calculation".

- No. 11) Windelband lê 'n verband tussen hierdie periode en die Griekse Verligtingsperiode - die Sofisme - kragtens die terugkeer van die bewussyn van metafisiese spekulasies tot die eie psigiese lewe.

"All features of the Greek sophistic movement are found again with ripened fulness of thought, with broadened variety, with deepened content, and therefore also, with added energy in their antithesis in Philosophy of the Enlightenment .... The tendency as a whole and the objects of thought, the points of view and the results of the philosophising, show an instructive similarity and kinship in these two periods so widely separated in time and so different in the civilisations which formed their background. There prevails in both the same turning of thought toward the subjects inner

nature, the same turning away from metaphysical subtlety with doubt and disgust, the same preference for an empiric genetic consideration of the human psychical life, the same enquiry as to the possibility and the limits of scientific knowledge, and the same passionate interest in the discussion of the problems of life and society."

Windelband, op. cit., pp. 437 - 438.

- No. 15) 'n Grondgedagte van sy stelsel is dat die persoonlikheid die filosofie bepaal: "Our innermost essence consists in a willing, a working: and all our PRESENTATIONS and THOUGHTS are CONDITIONED by this PRACTICAL FACULTY, which lies at the root of the Ego."

Ibid., p. 145.

- No. 17) Kierkegaard het in sy stryd teen Hegelianisme hierdie feit geniaal op die punt gedrywe. Die self in sy eensaamheid soek daardie eensaamheid te oorbrug deur homself met die cosmos te identifiseer. Op die wyse verval alle noodsaaklike relasies. So 'n pantheïsme is tereg ook genoem 'n wyse waarin op 'n beleefde manier aan 'n persoonlike God afskeid gegee word. (Bavinck).

"The centre of the polemic target is the Hegelian concept of the mediation or the synthesis of opposites. From that arises a unitary, harmonious and optimistic vision of the real, profoundly repugnant to the sense which Kierkegaard has of the irreducibility of the contrasts immanent in human life. He does not deny that some relative oppositions can be mediated, 'but that absolute oppositions can be mediated, the human personality will eternally protest and will repeat to eternity its immortal dilemma: to be OR not to be, that is the question!.... In Hegelianism ....there is no room for sin, because evil appears always overcome and transfigured in the consciousness of good: sin is in fact of a different order from science; it is one of those things which take us by the throat as Pascal says. It is all one with that individuality which Hegel ignores.... The antithesis between thought and life finds classic expression in the saying: philosophy, operating by means of reflection, only looks backward while life is stretched forward..."

De Ruggiero, op. cit., pp. 25 en 26.

- No. 19) Vide ook verder: The Reason which takes as its foothold its own self-sufficiency fails to secure its relation to existence".
Ibid., p. 149.

Dit lei, soos telkens benadruk tot 'n Impersonalistiese filosofie. Ook Berdyaev benadruk mooi die feit dat die LEWE agterweë bly:

"German Idealism endows the PURE SUBJECT with the maximum of poten-

tiality; it even attributes creative activity to it, thus considerably diminishing MAN'S contribution to knowledge. A world thus engendered by the constructive activity of the intellect leaves hardly any room for the creative activity of the human consciousness. The contribution made by human freedom to intellection is not even considered. The activity of the gnosiological subject is exaggerated at the expense of human activity, which is represented as passive in the inmost depths of knowledge; man merely obeys the dictates of the transcendental consciousness"!

N. Berdyaev, "Solitude and Society", p. 40.

No. 20) Hegel en Marx, getrou aan die Renaissance-houding, benadruk SELF-redding - by e.g. is dit wel 'n oorwinning van binne uit, by laasgenoemde oorwinning deur revolusie van buite om - albei was egter bewus van die behoefte aan redding. (LEWE).

No. 21) Miskien kan ons daarby ook voeg manne soos BIELINSKY, TOLSTOY, STESTOV, e.a.

No. 22) Volgens Comte is daar drie stadia in die menslike ontwikkeling: religie, filosofie, wetenskap. Volgens sy eie beskouing moet Comte nog 'n primitiewe mens wees en slegs by die eerste stadium gebly het, want sy beskouing is 'n RELIGIE; 'n verheffing van die alleen-heerskappy van die intellek; 'n GELOOF dat die wetenskap primêre seggenskap in die lewte het.

No. 23) Die abstraktheid van sulke sisteembouers wat hul gedurig op die intellek vir 'n alles-insluitende premise beroep, en die gevolglike onmag tot 'n deurbreek tot die konkrete is goed deur Kierkegaard gehekel.

"There is, said Kierkegaard, for every system of thought, an Archimedean point from which it would lift the whole world; and precisely because it would lift the whole world, it must therefore choose a point that lies outside the world beyond the bounds of space and time. Every system of thought establishes this point by a choice, by a decision - a decision that is quite as much an volitional act as that of the believer saying, "I believe". The decision of the philosopher is a decision in the abstract, achieved by the positing of a premise; so long as the premise remains unchanged, the system can spin out the web of its idea-structure indefinitely, protracting the implications".

Hopper, op. cit., p. 181.

No. 24) "Christus verloor sy betekenis vir hierdie Intellek-aanbidder en die strekking van sy werke dui daarop dat hy in die gees van die tyd afstuur op 'n "INTEGRATED PERSONALITY rather than at the re-deemed person! (Hopper).

No. 25) Filosofie kan in hierdie sin 'n REDELIKE soeke na 'n totaal-insig genoem word, indien rede as LOGOS gesien word en nie tot RATIO beperk word nie. Hierdie erkenning verhoed ons ook om die gebied van die teenwoordige-belewing as chaoties te beskou (neiging van Eksistensialisme), en sien dit as 'n geordenheid van 'n hoër orde as die objektiewe produk, die "ordered world", d.i. die deel van die realiteit waarop die causale wet geld.

HOOFSTUK V.KENNIS AS LEWE - MISVERSTAAN.

INLEIDEND: Tye wanneer kennis as lewe misverstaan is, is eintlik tye wanneer die subjek wel tot sy reg kom - en dit is belangrik -, maar die ontdekking word eensydig en Individualisme vier hoogty. 'n Self gesien nie in sy essensiële relasies nie, mis sy krag van selfheid en gevolglik het ons met geen PERSOON meer te doen nie, maar bloot 'n INDIVIDU, wat hom in sy omgewing probeer verhef omdat hy geen wete het van die wesenlike verheffing van 'n lewendmakende Geloofsrelasie nie.

Vanaf die vroegste tye tot op die huidige datum vind ons sulke skewe voorstellings van die eksistensieël-persoonlike.

A. HOMINISME van die SOFISTIESE PERIODE.

Die kosmologiese periode in die vroeg-Griekse denke het verbygegaan en die terrein van die persoonlike het on-ontgin gebly. Dit is die posisie wat in die pre-Sofistiese periode geheers het: geen belangstelling in die individuele nie. Die Sofiste probeer wegbreek van hierdie toestand deur die mens die maatstaf van alle dinge te neem en die nadruk op die subjek te laat val. 'n Onderzoek na hulle standpunte sal die aard van hierdie subjek aantoon en verklaar waarom ons spreek van hominisme i.p.v. humanisme. Die kennis het terdeë gestaan in diens van die societas en kennis wat uit gemaenskap ontstaan, het agterweë gebly.

Na die triomfantlike Persiese oorloë verskuif die wetenskap van die klaskamer tot die openbare platform - 'n belangrike en tog fatale oorgang.

Hoeveelheid kennis dui die waarde in die societas aan. Onafhanklike denke vervang gewoonte-geloof. Die Sofiste - Protagoras, Gorgias, Hippias, Prodicus - tree op die voorgrond en leer die medeburgers t.o.v. eer en aansien. Hulle lewer so kennis aan die objektiewe oor. Die enigma van die Griekse Verligtingsperiode is: of daar iets universeel geldig is buite die subjektiewe om. En omdat dit die subjek is wat in selfvoldaanheid die vraag stel, was die antwoord negatief.¹⁾ Die filosoof word so nie 'n PROFEET in sy gemeenskap nie, maar 'n SPREEKBUIS van die verwarde neiginge van die societas.

Die Skeptiese rigting deur hul ingeslaan vind neerslag in hulle etiek en loop uit op Nihilisme - die beskouing dat "Being, Knowledge, and Communication of Knowledge" (Gorgias) onmoontlik is. Die gevolg is: wanhoop in die waarheid. Kenteoreties bly hulle by Sensualisme en Relativisme - ons ken dinge nie soos hulle is nie, maar slegs soos dit vir my in moment van waarneming is. So word die mens die maatstaf van alle dinge. Syn word onkenbaar, kennis onkomunikeerbaar. Slegs die opinie wat op individuele waarneming rus, is waar.

Socrates staan in hierdie periode as 'n soort verlosser vanuit die benarde toestand.²⁾ Waarheid was onmoontlik volgens die Sofiste, maar Socrates het behoefte gehad aan waarheid en geglo dat dit bereikbaar is. Deurdat hy die geloof in die individuele rede teëstaan en die universaliteit van waarheid verdedig deur sy LEWE self, het ons hier 'n geval van 'n filosoof wat kennis as lewe ONDERVIND het en hom kom dus 'n besondere bespreking toe. Na hom vind ons die Cynici en die Cyrenaïci wat sy beskouing van

1) Vide Aantekeninge, p.74.

2) Vide Aantekeninge, p.74.

deug eensydig ontwikkel en in die gees van hominisme individuele geluk die norm van gedrag maak.

Die besware wat teen hierdie periode ingebring kan word, dui daarop dat die waarheid van eksistensiële kennis nie die filosofiese deel was nie.

Die doel van die lewe moet nie wees om self die maatstaf van alle dinge te wees nie, maar om te wees "strong unto measuredness", d.w.s. die maatstaf van die relasie eis my lewe op.

Omdat die Jy-en-God-relasie nie aangeraak is nie, het die Self en die Natuur oorgebly. Gevolglik het ons nie met die ware self te doen nie en nogeens word die Natuur die heerser. Die mislukte individualisme rus dus juis op die implisiete oorgawe aan die objektiewe. So byv. is alle onderskeidings tussen mense as 'n resultaat van die onnodige institusie beskou, terwyl die Natuur (sic!) gelyke regte vir almal opeis.

Die Naturalisme van die jonger Sofiste is radikaal deurgevoer in die Cynici. Waar die sedelike besluite egter op die willekeur van die individu berus - "the impulse of his own nature" -, word die persoonlike oorgelewer aan die meganiese, want die willekeurige besit nie die vryheid van 'n eksistensiële relasie nie, maar dui juis op gebondenheid

The individual's natural disposition, the constitution of his IMPULSES, was proclaimed as law of Nature, and exalted to be the SUPREME LAW OF ACTION".³⁾

Hierdie radikale posisie toon ons filosofies die gevolg van oorgawe aan die objektiewe, en histories dui dit op die verbrekking van die Griekse samelewing in individue.

Die Sofisme kon nie tot die ware humanisme deurdring nie, omdat die

---

3) Windelband, op. cit., p. 76.

persoon verhef is tot maatstaf van die lewe BUIITE sy wesenlike relasies om. Die waarde van Socrates word misken. Die realiteit word daarna ernstiger ondersoek, maar tot die wesenlike, die hart van die lewend-persoonlike word nie deurgedring nie. Ook die Middel-eeue het in sy begrippe- en geloofstryd buite die moontlikheid tot eksistensiële kennis gestaan. Toe breek die Renaissance-gees los en in sy behoefte aan SELF-verheffing het dit hom nie aangegaan watter self verhef word nie.⁴⁾

B. ANTROPOSENTRISME van die RENAISSANCE.

Naas die dogma van die kerk het die „vrye“ denke in die Middel-eeue voortbestaan - veral as Mistisisme -, maar het nooit tot die krag van onafhanklikheid geryp nie. Die klem het egter langsaam op die individuele begin val en met die Renaissance word individualisme die openlike slagkreet. Deur kontak met die antieke denke as nuwe bron van inspirasie, tree hierdie geestesgesteldheid intenser na vore en word „vrye“ denke die hartaar van die rigting.

„Philosophy in the Renaissance ... becomes in its best achievements the free deed of individuals“.⁵⁾

Dit openbaar sig in openlike aanval van die dogma of in hervorming of in Duitse Mistisisme.

Skeptisisme bereik sy toppunt in MONTAIGNE wie se beskouing die houding van die Renaissance goed weerspieël⁶⁾ - 'n lewe „without fear and without repentance“ -. Sy twyfel en die twyfel van sy tyd was nie gegrond in nederigheid nie, maar was die openbaring van hoogmoed.

---

4) Vide Aantekeninge, p. 74.

5) Ibid, p. 349.

6) Vide Aantekeninge, p. 74.

Afgesien van die waarde van die Renaissance-tydperk, het die veelvuldige gebreke aangetoon dat kennis as lewe nie deurgrond is nie.

Abstrakte konsepte was te vaag vir die wakker Renaissance-gees en hy benadruk die individuele - dit wat tot die hart van die mens spreek.

„Instead of conceptions they demanded THINGS", (Windelband) maar hulle ondergang was juis in dié „things" geleë, wat alles behalwe VOLLE persoonlikheid meegebring het. Die Renaissance postuleer die individuele WIL as lewendmakende beginsel en lê so meer nadruk op die vitale, waaraan eg-'n eensydige interpretasie geheg word.⁷⁾

Die waarde van die Renaissance vind ons veral in hulle oproep tot die waardigheid van die self, sy skeppende aktiwiteit, vryheid, e.d.m., maar sy ondergang berus op sy gebrek om hierdie begrippe as wesenlik-Christelik te beskou. Hierdie gebrek is die noodwendige uitvloeiende van sy hoogmoedige ONGELOOF⁸⁾ - die grondliggende teenvoeter van kennis as lewe. Maar hierdie ON-geloof t.o.v. die krag van relasie sluit nie 'n klemmende geloof in self-genoegsaamheid uit nie. Die twyfel en redenering van die Renaissance-mens was slegs openbarings van hierdie verkeerde gevoelvolle geloof.

Die vryheid van hierdie periode wou hom nie laat „bind" deur 'n relasie tot God nie. Die self word die sentrum van die ganse lewe, i.p.v. die relasie. Dit is 'n geval van „in the beginning is MAN" i.p.v. „in the beginning is RELATION". Maritain en Hopper sien dit goed in:

„The fault ... with anthropocentric humanism is not in its being humanistic but in its being ANTHROPOCENTRIC".⁹⁾

---

7) Vide Aantekeninge, p. 74.

8) Vide Aantekeninge, p. 75.

9) Ibid., p. 58 Voetnota.

Hierdeur skyn weer die feit dat die Christelike waarheid van die vryheid van die self deur die Renaissancie gesekulariseer is. En hierdie waarheid uit sy ware teelaarde geneem, word 'n onwaarheid en lei gevolglik tot individuele outonomie.

Na die Renaissance-tydperk vind ons telkens filosowe wat kennis as lewe misverstaan, maar hulle gesindheid rus in die gees van die Renaissance en word deur dieselfde besware gedruk. Immers, soos Hopper in sy genoemde werk aantoon, in die modernetyd is die konsekwensies van die Renaissance-gees slegs uitgewerk en daarom staan ons voor 'n kultuur-krisis wat in sy wese 'n geloofskrisis is. Geen wonder nie, want hierdie ongeloof van die moderne mens was reeds implisiet in die Renaissancie se geloof in homself - waarmee verlore gegaan het enige eksistensiële kennis wat die hoogmoed van die self op-offer t.w. van die relasie.

Ons noem egter nog twee rigtings van die jongste tyd, juis omdat hulle die irrasionele benadruk, maar veral omdat hulle aanspraak maak op die feit dat hulle die self vrygemaak het van die oorheersing van die objektiewe.

C. IRRATIONALISME by BERGSON.

QUID FACTI: In die moderne tyd is die rede in baie stelsels tot enigste wyse van kontak met die aard van die realiteit beskou, maar hierteen het Bergson in opstand gekom deur nadruk te lê op die betekenis van die teenwoordige, en daarop gewys dat die begrip, wat die instrument van die intellek is, die LEWE verstar. Op die vraag na die aard van die realiteit verwys hy die mens na die mens self. In sy innerlike ken hy sy lewe en dus die realiteit as 'n lewensdrang wat buite die bereik van die konseptuele lê.

QUID JURIS: Sy waarde lê daarin dat hy ingesien het dat die intellek nie instaat is om die volle betekenis van die lewende, aktuele, te peil nie, maar sy groot gebrek is dat hy nie beseef het dat die rede as deel van 'n geestelike wese wat in die teenwoordige belewe, 'n betekenisvolle interpretasie kan gee van daardie belewing nie.

Die terrein van die nie-objektifiseerbare is baie benadruk geword deur die Vitalisme nie net van BERGSON nie, maar ook van NIETZSCHE en KLAGES. Maar hulle misverstand t.o.v. eksistensiële kennis rus daarin dat hulle hul oorgelewer het aan die objektiewe deurdat hulle die onbewuste lewens-impuls in 'n deel van die objektiewe bewussynsvoorstelling gelokaliseer het. Dit is soos HEIM dit sien:

"All Vitalist philosopher's ... have made one concession to the objective world-picture, and made it at the critical point. They took it for granted that the being in whom the Instinct, or the vital principle, worked, was Man as we see him objectively before us".¹⁰⁾

Die noodsaaklike persoonlike intuïsie vir eksistensiële kennis het i.p.v. aktief passief geword deurdat Bergson dit aan die universele lewensdrang onderwerp het.

Ook het Bergson nie deurgedring tot die waarheid dat redelikheid 'n algemene beginsel is wat sig in verskillende inhoude manifesteer nie, en dat gevolglik die belewing in die teenwoordige nie noodwendig is 'n koerslose, indeterministiese, causaalvrye rigting - wat buite alle redelikheid staan nie. Daarom ook die gebrek van sy psigologiese konsep van die tyd waar deur die ware betekenis van die verlede en van die rede geloën is.

In die gees van die Renaissance en van die evolusie beskou hy die self

---

10) "God Transcendent", pp. 179-180.

as so selfgenoegsaam dat hy t.o.v. sy ware lewe nie eers die rede meer behoeft nie en word die self so oorgelewer aan 'n indeterministiese lewensproses. So kom hy wel, soos Nietzsche, tot die LEWE as biologiese kategorie, en nie tot die EKSISTENSIE as ontologiese begrip nie.

In kennis as lewe word die lewe nie met verlies van die kennis benadruk nie. Gevolglik moet gewaak word teen beskouings wat die betekenis van die redelike mis-interpreteer en die self aan die lewe as biotiese of psigiese mag oorlewer. Ook die Eksistensialisme word deur 'n soortgelyke beswaar gedruk.

D. EKSISTENSIALISME.

Hierdie rigting staan nie vry van die Renaissance-gees wat die self as hoogste beginsel verhef nie, en die self word, soos in die Griekse Renaissance, maatstaf van alle dinge. Dit vloei direk vanaf hulle grondprinsiep:

"l'existence précède l'essence".

Sartre onderskei twee skole:¹¹⁾

- (i) die KATOLIEKE: - JASPERS (Vernunft und Existenz"); MARCEL (met sy onderskeiding probleem en misterie) en MARITAIN - en
- (ii) die ATHEÏSTE: HEIDEGGER en SARTRE. Ons bespreek hier egter die stelsel veral soos deur Sartre uiteengesit in sy werk: "Het Existentialisme is een Humanisme".

KIERKEGAARD is wel "le maître incontesté de l'existentialisme" (Marcel) maar is vir ons kragtens die diepe insig van sy beskouings en die heilige

---

11) Vide Aantekeninge, p. 75.

onus in sy lewe een wat kennis as lewe ONDERVIND het. Reeds by Augustinus en Pascal het ons 'n Innerlikheidsfilosofie, maar tereg sien de Ruggiero die oorsprong van Eksistensialisme as rigting "in the solitary torment of ONE RELIGIOUS SOUL"¹²⁾. In die nihilistiese beskouing van Sartre¹³⁾ vind ons min hiervan in die konsekwensies wat hy trek van sy uitgangspunt dat eksistensie essensie (kennis of begrip) voorafgaan. De Graaf beweer van hom dat hy in die lewe snuffel nes 'n kat: nie soseer omdat hy honger is nie, maar net om die snuffel-onthalwe. Indien 'n gevoel van walging hom dan oorval, skrywe hy 'n boek. Maar bowe-al het hy gehad: " 'n katarsis tot die konkrete".¹⁴⁾ - waarin hy, volgens De Graaf, voorgegaan is deur Sophocles, Euripedes, Pascal, Kierkegaard en Malraux. Dat hy dit verkeerd benader het, skrywe ons nog aan die Renaissance-houding toe.

In sy benadrukking van die konkrete besluit Sartre dat 'n mens slegs van die self en sy belewing seker kan wees. "Gevoel is die werklikheid." Die bestaan van God gaan hom nie aan nie, aangesien Hy nie vatbaar sou wees in hierdie direkte ervaring van die selfgenoegsame individu nie. Die outonomie van so 'n self word knap uitgedruk deur ECKEHARDT:

"In meiner Geburt wurden alle Dinge geboren und ich ward Ursache alle Dinge; und wollte ich so, so wäre ich nicht, noch irgendein Ding. Wäre ich nicht, so wäre Gott nicht"....¹⁵⁾

So ook beweer Sartre:

"Er bestaat geen andere wereld dan een menselijke wereld, de wereld van de menselijke subjectiviteit."¹⁶⁾

12) "Existentialism", p. 20.

13) Vide Aantekeninge, p.75.

14) D.A. de Graaf, "I - Paul Sartre, de filosoof van het dagelijksche leven" in "Columbus", p. 101.

15) Aangehaal deur Diels, op. cit., p. 389.

16) Op. cit., p. 44. Aan die antinomie in alle kennis skenk hy geen aandag nie.

Of so 'n toestand tot ware humanisme en eksistensialisme kan lei, moet nog gesien word.

In die ywer om die irrasionele te benadruk, word die „a-logiese“ ten onregte as „onredelik“ bestempel. So is die essensie, wat wel sekondêr is, nie betekenisloos nie, maar is die hulp van eksistensie en noodsaaklik tot aanpassing in die lewe.

Dit loën ook in selfgenoegsaamheid die wesenlike en eksistensiële Gods-relasie, saam met die ware relasie „between man and man“ wat vir die self absoluut noodsaaklik is vir kennis van ware selfheid. Ware geestes-gemeenskap is uitgesluit en GEVOEL wat op die objektiewe slaan, word primêr.

„Ik ben ... ten slotte dat wat ik mijn voel te zijn.....“¹⁷⁾

Waarlik 'n eeu van HUMANISASIE waarin geen humanisme bereik word nie.

Sartre stel sy groot doel: om die mens volledig verantwoordelik te maak vir sy dade, wat dan so sou wees indien die bestaan die essensie voorafgaan. Gevolglik is die mens vir hom niets anders dan wat hy van zichzelf maakt.....“¹⁸⁾ Die ware self wat van verskillende lewens-relasies afhanklik is en die wesenlike bestaan van die kwaad ondervind, gaan hierin verlore. Waar ons ook verantwoordelikheid sien as 'n „staan voor 'n lewende God“, as 'n ANTWOORD op die spreke van God met my hele lewe, bied so 'n beskouing geen bevrediging nie, daar dit reeds die God-relasie geloën het en as oorbodig beskou.

Die diepere kern van Eksistensialisme grond in die onmoontlikheid van

---

17) Diels, op. cit., p. 382.

18) Op. cit., p. 11.

die mens om sy wesenlike subjektiwiteit te oorskry. Maar hierdie betekenisvolle feit behoort nie tot nihilisme te lei t.o.v. sekerheid van die res van die heelal nie - waartoe dit wel lei in hierdie rigting. Rolo en De Séquey tipeer dit as "the Nihilism of Sartre's Existentialist hell",¹⁹⁾ en G. de Ruggiero as

"a philosophy whose inmost essence consists in a kind of philosophic revolution of nihilism";²⁰⁾ en verder

"It is a philosophy of existence in which, between two nothings, we are given parenthetically life and the world, which is not life or the world but a mirage of phenomena that meet in a shiver of anxiety, in which the most exalted word of liberation lies in the recognition that the mirage is only a mirage of nothingness."²¹⁾

Vergelyk ook die absolute onsekerheid in Sartre se voorbeeld van Kierkegaard-Abraham. Hierdie algehele Nihilisme waarin ek van niks seker is nie, behalwe my eie bestaan (so meen hy altans) is 'n bewys van wat PASCAL beweer:

"No person is certain, apart from FAITH, whether he is awake or sleeps".²²⁾

Eensaamheid, wat deur kennis as lewe, geloof, relasie, gemeenskap, oorwin word, word in hierdie onsekere eksistensialisme bevorder.

"En met verlatenheid .... bedoelen wij slechts, dat God niet bestaat en dat men daartuit tot het bittere einde de consequentie moet trekken".²³⁾

Indien dit waar is dat elke eensaamheid sy eie verskrikking het, is hierdie seker die grootste van almal. Die self word op homself teruggegooi vir redding uit sy toestand - 'n unieke geval van "cor-incurvation in se" - aangesien hy nie die God-relasie wil aanvaar nie. So spog Sartre dat sy beskouing die naam van Humanisme dra omdat wij den mens voorhouden, dat er geen andere wetgewer bestaat dan hijzelf en omdat hij alle beslis-

19) In 'n artikel, "Andre Gide" in "World Review," p. 57.

20) Op. cit., p. 19.

21) Ibid., p. 34.

22) Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 167.

23) Sartre, op. cit., p. 16. Vide veral p. 18.

singen ten aanzien van zichzelf in zyn VERLATENHEID moet nemen" en
beweer verder:

"De mens moet zichzelf hervinden en zichzelf tot de overtuiging
brengen dat niets hem kan redden van zichzelf...."24)

Geen wonder dat hierdie beskouing voorgestel word as 'n persoon wat hom aan
sy eie hare poog op 'te tel ten einde hom uit die situasie te sleep -
iemand wat verder soos die verlore seun self terugkeer na sy vader, wat NIE
daar is nie!

In ANDRE GIDÉ - "all extremes meet in me" - vind ons 'n ontwikkeling
tot 'n standpunt waar die lewe oorgelaat word aan 'n subjektiewe gril.²⁵⁾
In sulke beskouings het ons 'n uitdrukking van die krisis van die gees
waarin die mens gegrepe is, terwyl 'n nihilistiese oplossing vir die kri-
sis aangebied word - wat eintlik geen oplossing is nie. Van die eksis-
tensialis wat die self so vrye teuels gee, kon Berdyaev ook beweer het:

"a philosopher of this type tends to become the SLAVE of his
own freedom".²⁶⁾

Waar ons nou aangetoon het die subjektivisme en nihilisme waarop
hierdie stelsel uitloop, herhaal ons weer: die betekenisvolle feit van
wesenlike subjektiwiteit behoort egter nie tot so 'n nihilistiese beskou-
ing te lei wanneer reg gesien nie, want die ware subjektiwiteit bereik sy
wesenlikheid in die persoonlike bewussyn van RELASIE wat vernietigende sub-
jektivisme juis uitsluit. "A person makes his appearance by entering into
a relation". (Buber). Kragtens hierdie relasie-gebondenheid lewer die
Christelike eksistensialisme 'n ware humanisme. Die noodsaaklike subjekt-

24) Ibid., pp. 45 en 46.

25) Vide Aantekeninge, p. 76.

26) "Solitude and Society", p. 12.

witeit word nie verwerp nie, maar die persoonlike WETE waarin my LEWE betrokke is, moet duidelik onderskei word van die subjektiewe gril, omdat in eersgenoemde dit 'n persoonlike beleving is van 'n objektiewe: „Daar staan geskrywe” - 'n persoonlike beleving, in die eerste instansie waarin 'n objektiewe geskiedkundige waarheid betekenis kry in „an original intuition of my own”. Daarom is hierdie kennis wat LEWE is, NIE ego-sentries nie, maar **PERSOONLIK**.

Die WAARDE van hierdie rigting berus o.a. daarin dat ingesien is dat 'n mens met jou hele wese dink t.o.v. lewensprobleme; dat die LEWE waarin die filosoof staan sy STANDPUNT bepaal wat hy inneem, en sy standpunt weer sy BEGRIP; d.w.s. dat die filosoof soos elke mens nie ontdaan is van INHOUD nie. - Daarom ook die baie beskouings oor wat die taak van die filosoof eintlik is. - Daar is verder ingesien dat die intellek in homself nie veel vermag t.o.v. „Seinsfrage” nie; dat beslissings in die lewe noodsaaklik en onoorkomelik is; dat die nadruk moet val op „the individual concrete” en nie op „the general concept” nie.

RESUME; Die self het in verligtingsperiodes na vore getree en in opstand gekom teen tradisie, instelling, gesag, oorheersing, konseptualisasie, maar omdat hy ALLEEN na vore gekom het, het sy oorspronklike eensaamheid slegs verruim. Ten regte is die individuele benadruk, maar dit is gedoen ten koste van die persoonlike wat slegs in relasie tot sy reg kom. Hierdie individualisme was en iste eng ten einde 'n lewensbeskouing te skenk, daar dit buite relasie, gemeenskap en naasteliefde bestaan. So 'n houding lei

dan ook regstreeks tot die verwerping van hierdie geestes-realiteit:

„De naasten-LIEFDE heeft alleen formeele betekenis. Zy kan nooit en te nimmer inhoud geven aan een levensleer”.²⁷⁾ -

waardeur kennis as lewe wat op 'n misverstand berus het 'n onmoontlikheid word. Die subjek word 'n individu wat in sy ywer om sy vryheid te bevestig voor die voet ERVAAR en GEBRUIK sonder om tot relasie te kom, omdat die lewende krag van relasie slegs in die relasie self geken kan word.

Maar nogtans het die filosofie ook persone opgelewer - ons het hulle reeds ontmoet - wat, deurdat hulle 'n eerlike ^{purifikasie?} „katarsis tot die konkrete” gehad het, eksistensiële kennis in die volle sin daarvan ondervind het.

'n Bespreking van hierdie profeet-filosowe sal baie bydra tot ons beskouing van kennis as lewe wat eintlik kennis as LIEFDE is.

---

27) Max de Jong, „Vijf passages over Altruïsme” in „Columbus”, p. 126.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK 5.

- No. 1) Geloof en moraal verval dus. Die geskiedenis dra die spore en die gevolge van hierdie individualisme. Hierdie interne verbroekeling van die Griekse gees openbaar hom na buite in die verwarring van die Peloponnesiese oorlog.
- No. 2) Clement van Alexandrië en Kierkegaard het reeds Socrates en Christus vergelyk.
- No. 4) Dat daar by hulle geen helder-omlynde doelwit was nie, sien Windelband goed in.

"At no time perhaps has the want for something completely new, for a total and radical transformation, not only in the intellectual life, but also in the whole state of society, been felt so vigorously and expressed so variously and passionately as then, and no time has experienced so many, so adventurous, and so ambitious attempts at innovation as did this. And yet, if we look closely, and do not allow ourselves to be deceived, either by the grotesque self-consciousness or by the naïve grandiloquence which are the order of the day in this literature, it becomes evident that the whole multiform process goes on within the bounds of ancient and mediaeval traditions, and strives in obscure longing toward a goal which is an object of premonition than of clear conception".

Windelband, op. cit., p. 352.

- No. 6) So beweer Hopper: "Montaigne was a symptom and a symbol. His wisdom was derived from the ancients. His weakness was derived from the autonomous self-sufficiency of the Renaissance, the sceptical vanity of which he was shrewd enough to see through but vain enough to share".

Op. cit., p. 73.

- No. 7) In die verkeerde interpretasie aan hierdie nuwe vitaliteit geheg, lê die mislukking van hierdie periode om deur te dring tot geloof as eksistensiële werklikheid, soos Hopper in genoemde werk treffend aantoon:

"The Renaissance attitude can be clarified if we accept provisionally the popular viewpoint: Medievalism had reached a point of stasis, which brought about in the thirteenth to the sixteenth centuries a crisis of affirmation, in which the pristine principles of Christian and classical vitality broke through the formalism - intellectual and ecclesiastical - which sought to encircle it. The succeeding

centuries confused the essence of this new vitality, and so the period suffered by degrees that fatal amputation of the spirit which left the period doubly vitiated from within by a rejection of the faith and an appeal to self-sufficiency. The Renaissance-modern mind, therefore, proposed to itself a twofold experiment - in experiment in thought and an experiment in culture - the one an attempt to find meaning by way of reason alone, the other an attempt to ground the self creatively upon its own limitless powers. The failure of these experiments brings us to the true crux of all human choosing and instructs us in our fundamental poverty apart from God."

Hopper, op. cit., p. 67.

- No. 8) So sien Hopper dit: "It attempted to hold its Christian beliefs in a secular manner. Secularity was established by the antecedent doubt. By it the Renaissance sought to have the fruits of belief without the first premise of belief. UNBELIEF, therefore, is the silent sorites which has emptied the Renaissance of significance and reduced its courageous ventures to the absurd".

Op. cit., p. 138.

- No. 11) Vide Berdyaev, op. cit., pp. 56-57 waar hy aantoon waarom N. HARTMANN se filosofie en HUSSERL se Fenomenologie nie eksistensiële filosofieë is nie, niesteenstaande laasgenoemde se invloed veral op HEIDEGGER. "The vision of essences (wat Husserl se filosofie is) fails to reveal the mystery of existence". Ibid., p. 57. Ook HEIM beskou Husserl nie tot die nuwe garde nie. "The old metaphysic went from Descartes to Husserl...." "God Transcendent", p. (xi).

T.o.v. JASPERS en HEIDEGGER se RASIONALISASIE vide Diels, "Existentie-filosofie en Kunst", en Berdyaev, "Solitude and Society", wat aantoon datsoalhoewel Jaspers die rede by die voordeur uitskop, hy dit weer by die agterdeur inlaat, of is dit 'n geval van: hy het dit al die tyd binne die huis gehou. Ook t.o.v. Heidegger beweer Diels: "Wat Kierkegaard van den mensch te zien gaf is in de RATIONALISERING van Heidegger verdwenen".

Op cit., p. 388.

Die lewende persoon en die allerbelangrikste godsdienstige inhoud verdwyn in sy kategorie "Dasein".

- No. 13) As direkte voorlopers het hy gehad Andre Malraux, Husserl en Heidegger.

No. 25). Vgl. Sartre, op. cit., p. 36 en reeds vermelde artikel van ROLO en de SEQUEY.

Dit is omdat Gide, alhoewel by die innerlike probleem van die mensheid aanvoel, dit nogtans slegs benader en formuleer „WHOLLY IN TERMS OF THAT WORLD". Beluister u nie hier die Renaissance-gees nie! Hierdeur onderskat ons nie die waarde van Gide nie.

„What fascinates Gide about the inner reality of human character is this profusion of incoherent desires, irrational longings, and contradictory moral tendencies. Gide's picture of mankind is 'disagreeable' because he feels that the true structure of personality has been falsified by over-emphasis on the rational... facet of man .... Gide sees defeat not as tragedy, but as drama, not as a reason for despair but as an impetus to continued searching for MORE life, because defeat itself has a positive moral content". (p. 57).

The categorial imperative must CONSTANTLY be sought FROM WITHIN" (p. 58).

To know how to free oneself is nothing. What is so arduous is to learn to LIVE IN FREEDOM". (p. 60).

Rolo en De Séquey in „World-Review".

HOOFSTUK VI.KENNIS AS LEWE - ONDERVIND.

INLEIDEND: Waar hierdie besondere soort kennis onmoontlik was vir baie en misverstaan is deur menigtes, is sommige begenadigd deur dit te ondervind. Al kon hulle dan nie almal aan die bors van die waarheid leuen nie, het hulle tog die soom van sy kleed aangeraak. Reeds SOPHOCLES het in die Griekse drama tot die eksistensiële geneig, maar veral in Socrates vind ons die soort kennis wat eerstens in die DAAD bestaan.

A. Die Konkrete SENDING van SOCRATES.

Die Hominisme van die Sofiste het gelei tot die verval van die „homo sapiens“, en Socrates - „a simple man of the people“ - het verskyn met 'n positiewe sending in die wêreld om die geloof in die individuele opinie te skok en die oortuiging gelewer van die universeelgeldigheid van die Waarheid. Hy het die geloof in die intellek geskok deur die metode van „cross-questioning the reason into the knowledge that it does NOT know“. ¹⁾ KIERKEGAARD sien hierdie onkundigheid as 'n goddelike vrese en heilige aanbidding; as die Griekse weergawe van die Joodse oortuiging dat die vrese van God die beginsel van alle wysheid is.

„Lo, for this reason (eerbied vir die godheid) Socrates was the ignorant man, and for this reason the Deity recognized him as the most knowing“. ²⁾

Hy het veral op die praktiese nadruk gelê en as noodsaaklikheid vir die etiese lewe gestel „a knowledge of the relations of human life“. ³⁾

---

1) Hopper, op. cit., p. 209.

2) S. Kierkegaard, „The Sickness unto Death“, p. 161.

3) Windelband, op. cit., p. 94.

Hy was boonop by uitstek 'n SOEKER na die waarheid - iemand wat sy LEWE prys-
gehad het vir daardie Waarheid. Die feit van sy soeke stel Windelband as
volg:

"Socrates is neither a solitary hypercritic nor an instructor
who teaches ex cathedra, but a man thirsting for the truth, as anxious
to instruct himself as to teach others".⁴⁾

Sy filosofie is dié van DIALOOG: hy was gedurig gewillig om in re-
lasie te staan met die wat 'n oomblik wou vertoef.

"How lovely and how fitting the sound of the lively and impressive
of Socrates. It is the I of endless dialogue.....This I lived con-
tinually in the relation with man which is bodied forth in dialogue.
It never ceased to believe in the reality of men, and went out to
meet them."⁵⁾

So wou hy die waarheid in hierdie dialoog of relasie vind. "The δαλογισμος
was the way to the λογος ".⁶⁾

Maar ook hierdie Griek het op slot van sake die logos tot die intel-
lektuele beperk. Die wese van kennis lê vir hom in konseptuele denke,
en hy ondersoek dieselfde probleme as die Sofiste van sy tyd, maar waar
hulle tot negatiewe resultate geraak, stel hy die positiewe krag van die
sedelike weer daar kragtens sy "pure and noble personality". A.g.v.
hierdie eksistensiële kennis wat hy ondervind het, kon hy telkens verder
sien as sy Sofiste-vriende. Ook Windelband sien sy krag hierin.

"For just by grasping the principle of the Enlightenment in ALL
ITS DEPTH, and formulating it in its full force, did Socrates succeed
in developing from it a positive result of wide-reaching power."⁷⁾

So kon Socrates as lewensreël neerlê: γνῶθι σεαυτόν ; nogtans

---

4) Ibid., p. 96.

5) Buber, op. cit., p. 66.

6) Windelband, op. cit., p. 96.

7) Ibid., p. 77.

het die geestelike ontwikkeling van die geskiedenis dit nie aan Socrates oorgelewer om die diepte daarvan te peil nie, want, alhoewel hy relasie geken het, het die onsekerheid t.o.v. die noodsaaklike Ek-God-verhouding hom nie by die ware self gebring t.o.v. wie kennis as lewe bestaan nie.

"Socrates achieved it (self-kennis) by reflection, by disabusing himself of confidence in spatio-temporality, cross-questioning himself into deliberate discovery of his own ignorance. This also was a great achievement. But to know one's self under God....this requires another motion. It is the miracle of faith and grace".⁸⁾

So kom hy dan ook daartoe om hierdie mooi insig van hom te beperk tot wetenskaplike kennis (^{επιστήμη}). Nog onder die druk van die Griekse rede laat hy hom dus tog lei tot hierdie rasionalistiese interpretasie van die lewe op grond van sy intellektualisme - en Eudaemonisme. Hierdie aanbidding van die rede bereik sy konsekwensie in Diogenes - "a Socrates gone mad". (Plato)

"Diogenes went about in broad daylight carrying a lantern and saying that he was LOOKING FOR A MAN. His light was the Socratic reason, ironically rarefied."⁹⁾

Volgens hom verkry die mens die noodsaaklike selfkennis slegs deur eie krag; deur HERINNERING, d.w.s. dit is 'n self-contained movement".

"In the Socratic view each individual is his own center, and the entire world centers in him, because his self-knowledge is a knowledge of God."¹⁰⁾

Die aanvangspunt was dus verkeerd, omdat dit gegrond was in die selfgenoegsaamheid van die rede wat NIE selfgenoegsaam is nie.

8) Hopper, op. cit., pp. 158- 159.

9) Ibid, p. 260.

10) Kierkegaard, "Philosophical Fragments," p. 7.

SAMEVATTING: DIE WAARDE van SOCRATES.

Hy lewer die impuls tot 'n kritiek van die lewe. Die mens moet homself ondersoek in sy Sofistiese self-versekerdheid en moet tot 'n wete kom van sy fundamentele onkunde.

In Socrates het ons die verteenwoordiger van 'n waarheid wat deur die latere filosowe weer misken is, nl. dat die wesenlike taak ook van die denker is en bly deur die eeue heen die TAAK van die LEWE self. Hy het ook die siel ($\psi\upsilon\chi\eta$) waarlik ontdek en hierdie ontdekking dui daarop dat ons hier met 'n humanis te doen het wat op soek was na die ware self.

"This discovery of the soul represents the antique wisdom becoming conscious of itself as SELF".¹¹⁾

Reeds hy het die krag en betekenis van die relasie „between man and man" ingesien en uitgelewe.

"He perceived that this relation is the highest that one human being can sustain to another."¹²⁾

Maar ook die ware betekenis hiervan gaan verlore a.g.v. daardie gebrek om die relasie „between man and more than man" te realiseer. Dit sou AUGUSTINUS later doen.

Die Griekse filosofie het t.o.v. eksistensiële kennis sy kragpunt in SOCRATES en die Middel-eeue sy ligpunt in AUGUSTINUS. Socrates moes nog voorentoe soek na 'n Christus, Augustinus het die voorreg om met 'n innerlike wete IN die Christus-werklikheid te staan.

---

11) Hopper, op. cit., p. 211.

12) Kierkegaard, op. cit., p. 6.

B. Die INNERLIKHEID van AUGUSTINUS:

Openbaringsfilosofie is in die Christendom nie soseer gesien as relasie-filosofie nie, maar vervlak tot 'n objektiewe gesag, en in NEO-PLATONISME gesien as 'n opgaan in die ewige - 'n proses waarin relasie verlore gaan. Uit hierdie twee bronne dink die Middeleeue en kennis as lewe word 'n onmoontlikheid in Skolastisisme en Mistisisme. Gewoonlik vind ons albei rigtinge in sommige filosofiese verenig en wel ook in AUGUSTINUS wat sterk Neo-Platoniese neigings toon, maar nogtans die wesenlike van geloof, nl. die relasie, erken en belewe.

Met sy beginsel van Innerlikheid¹³⁾ het hy 'n nuwe ontwikkelingslyn neergelê - die volle ontwikkeling waarvan ons slegs in die moderne periode vind - en deur sy innerlike geloofsversekerdheid het hy eksistensiële kennis ondervind. Dit het hom o.a. in staat gestel om die objektiewe NIE as sondig te beskou nie, maar dit reg te sien as gebruiksfêre van die geestelike wat die rigting-gewende is; te sien dat dit nie God is nie, maar dat God dit geskep het, en dat ons hoop nooit in die objektiewe vervul sal word nie. Nogtans erken hy en benadruk hy die realiteit van die SONDE en weet dat hy te doen het met 'n mens „who was made to be spiritual in the flesh; and who has now become carnal even in the spirit”.¹⁴⁾

Die eksistensiële-persoonlike vind altyd in hom weerklank. Immers God het die hart van die mens vir Homself geskape en die mens sal nooit rus vind nie totdat hy dit vind in God self. Pragtig sien hy dit ook in dat die ware kennis van die self afhanklik is van kennis van God en dat

---

13) Vide Aantekeninge, p. 91.

14) Woorde van Bossuet in Hopper, op. cit., p. 39.

eksistensiële twyfel die Waarheids reeds veronderstel.

"He who doubts must know the truth, for only for its sake does he doubt."¹⁵⁾

. Sy selfkennis is dus **PERSOONLIK** en hy sien in dat dit saamhang met die probleem van „**RIGHT-RELATEDNESS**“, of soos hy t.o.v. die self beweer:

„Let it remember its God“.¹⁶⁾

'n Groot verskil van Descartes kenmerk sy stelsel hier: hy twyfel as eksistensiële wese; Descartes twyfel as abstrakte denker.

Dieselfde nederigheid wat Socrates se lewe gekenmerk het, vind ons weer in die kennis van Augustinus, deurdat hy bewustelik buig voor die wonder van geloof in hom. „Others may reason and argue, but I WONDER“.

Sy waarde lê dan ook veral daarin dat hy die vorige periodes kon oorskry, deurdat hy in die geloof die **RATIO SCIENTIAE** vervang het deur die **RATIO SAPIENTIAE**. Dié wonderlike geloofseversekering het later in **LUTHER** mooi hoogtes bereik.

Augustinus het die beginsel van Innerlikheid die sentrum van sy denke gemaak. Maar hierdie diepsinnige oorepronklikheid het sy tydgenote nie geraak nie en die Skolastiek en die opvolgende eeue het die kreatiewe mag van eksistensiële denke nie geken nie. Ook die Renaissance het misluk deurdat dié kreatiwiteit met selfgenoegsaamheid verwar is, totdat ons kom by **LUTHER** en **CALVYN** wat in die Hervorming hierdie wesenlike kreatiwiteit benadruk het voor die aangesig van 'n lewende God.

---

15) Loc. cit.

16) Hopper, op. cit., p. 225.

C. Die GELOOFS-VERSEKERDHEID van LUTHER.

Die insig van LUTHER¹⁷⁾ - „Der Mensch hat immer Gott oder Abgott“¹⁸⁾ - t.o.v. eksistensiële-kennis en die U-relasie kan onder meer toegeskrywe word aan die invloed van die HUMANIS Melanchton en die Duitse Mistisisme. Hy skerp die persoonlike verantwoordelikheid voor God by die mens in; en indien persoonlikheid, verantwoordelikheid, God en mens dinamies en verhoudingvol gesien word, dra dit swaar aan eksistensiële werklikheid. In sy geval is dit so kragtens sy erkenning van die „Christian primacy of FAITH“. Die persoonlike element is sterk in hierdie Protestant:

„Just as no one can go to Hell or Heaven for me, so no one can believe for me and so no one can open or close Heaven or Hell for me, and no one can drive me either to believe or disbelieve“.¹⁹⁾

Tereg is deur Carlyle verklaar dat Luther die individu in die wêreld losgelaat het, maar dit was 'n besondere individu, 'n individu voor God, d.w.s. 'n PERSOON. Verder het hy teenoor dié moralisme van die Rooms-Katolisisme 'n suiwere geloofsrelasie gestel en daarom ook sy nadruk op persoonlike verantwoordelikheid.

Afgesien van sy insig dat die Ek-God-relasie eksistensiël en nie logies gesien moet word nie en sy gevolglike herstelling van geloof as primêre werklikheid lê sy waarde ook daarin dat hy die betekenis van die objektiewe nie daarom ontken het nie. Hy soek byv. nie die omverwerping van die kerk as instituut nie, maar wel sy vervulling as instelling.

---

17) Vide Aantekeninge, p. 91

18) Hopper, op. cit., p. 29.

19) Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 69.

C. Die GELOOFS-VERSEKERDHEID van LUTHER.

Die insig van LUTHER¹⁷⁾ - „Der Mensch hat immer Gott oder Abgott“¹⁸⁾ - t.o.v. eksistensiële-kennis en die U-relasie kan onder meer toegeskrywe word aan die invloed van die HUMANIS Melanchton en die Duitse Mistisisme. Hy skerp die persoonlike verantwoordelikheid voor God by die mens in; en indien persoonlikheid, verantwoordelikheid, God en mens dinamies en verhoudingvol gesien word, dra dit swaar aan eksistensiële werklikheid. In sy geval is dit so kragtens sy erkenning van die „Christian primacy of FAITH“. Die persoonlike element is sterk in hierdie Protestant:

„Just as no one can go to Hell or Heaven for me, so no one can believe for me and so no one can open or close Heaven or Hell for me, and no one can drive me either to believe or disbelieve“.¹⁹⁾

Tereg is deur Carlyle verklaar dat Luther die individu in die wêreld losgelaat het, maar dit was 'n besondere individu, 'n individu voor God, d.w.s. 'n PERSOON. Verder het hy teenoor dié moralisme van die Rooms-Katolisisme 'n suiwere geloofsrelasie gestel en daarom ook sy nadruk op persoonlike verantwoordelikheid.

Afgesien van sy insig dat die Ek-God-relasie eksistensiël en nie logies gesien moet word nie en sy gevolglike herstelling van geloof as primêre werklikheid lê sy waarde ook daarin dat hy die betekenis van die objektiewe nie daarom ontken het nie. Hy soek byv. nie die omverwerping van die kerk as instituut nie, maar wel sy vervulling as instelling.

---

17) Vide Aantekeninge, p. 91

18) Hopper, op. cit., p. 29.

19) Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 69.

Sonde word nie 'n soort metafisiese defek nie, maar 'n lewende mag in die persoonlikheid wat, omdat hy die hart van die self reeds aangetas het, tot sy denke deurdring en ook kennis as lewe kan ondermyn. Dit kan ook as aanduiding dien dat die hart van die mens per slot van rekening sy beginsels uitstoot in sy denke. Hierdie gedagte het veral PASCAL later benadruk.

Hierdie insig van Luther is wel deur ander Hervormers, veral CALVYN, voortgesit, dog die Duitse Idealiste se oë was gesluit hiervoor en het steeds gepoog 'n mistiese opklim tot die redelike Geheel - 'n proses wat onder die Grieke en in die Middel-eeue eksistensiële kennis reeds uitgeskakel het kragtens die verwerping van al die nodige relasies.

Die selfgenoegsaamheid van die mens in die Renaissance besing, is voortgesit in die Empirisme en Rasionalisme, maar ook hulle oë was gesluit vir die krag van die Geloofrelasie, a.g.v. die invloed van die Renaissance-gees. Veral die Rasionalisme van Descartes het die eksistensiële geloën en hierteen het die mistikus BLAISE PASCAL heerlik in opstand gekom.

D. Die LEWENSOORTUIGING van PASCAL.   - Kennis van die HART -

Pascal se aanval was veral gerig teen die „l'esprit de géométrie“ van sy tyd waardeur waarheid met wetenskaplikheid en demonstreerbaarheid gelyk gestel is. Hierdie outonome wetenskap was gebaseer op die outonome rede van die Renaissance. T.o.v. kennis as lewe lewer Pascal 'n duidelike insig deur die waardheid van denke te soek in die hoogmoed van die hart. Op geniale wyse stel hy dit aan die kaak, sodat BOWEN t.o.v. hom beweer:

„He rises almost to the grandeur of a Hebrew prophet in denouncing

the deceptions and wickedness of man's heart and the vain pretensions of his understanding".²⁰⁾

Dr. H. STEWART stel dit as volg:

No man has written with more magic and mastery of phrase. And this triumph is more than verbal; it is the triumph of a personality: 'Le style c'est l'homme'. Of no one is this more true than of Pascal.²¹⁾

Mooi het hy ingesien dat alhoewel baie bestaansdinge nie deur die konsep ingehok kan word nie, dit nie daarom NIE bestaan nie, maar dat dit juis daarop dui dat die intellek nie die enigste kenmiddel is nie, maar dat daar 'n onmiddellike wete is wat dit oorskry. Sy groot taak was om die rede tot kennis van sy eie beperkinge te bring en geloof neer te lê as „God perceptible to the HEART and not to reason”.²²⁾

Sy beskouing bereik so 'n hoogtepunt t.o.v. eksistensiële kennis omdat hy die mens in sy ware toestand erken,²³⁾ 'n Faustiaanse wese - „the glory and the shame of the universe” - wat sy siel aan die Satan verkoop het en sy kennis aan die wetenskap oorgelewer het. Hy het werklik ingesien en ook telkens benadruk:

eerstens, die wanhoop van die mens SONDER God; en

tweedens, die glorie van die mens in sy DAAD van oorgawe voor die aangesig van God. Mackay beweer ten opsigte hiervan die volgende:

„The new passion for the ultimately real rejects the epoch-making slogan of Descartes, preferring one which goes back through PASCAL and KIERKEGAARD to Saint PAUL, and which might be formulated thus: 'I am thought, therefore I am'. For real existence does not consist in the process of thinking, but in the ACT of finding oneself in God's great-scheme of things. The thinker of the lineage of Pascal knows

20) F. Bowne, „Modern Philosophy”, p. 88.

21) Aangehaal deur E. Cailliet, „The Clue to Pascal”, p. 23.

22) Ibid., p. 105.

23) Vide Aantekeninge, p. 91.

that it is not thought but MORAL DECISION that makes a man a true human spirit, opening up to the committed soul wide realms of reality which remain for ever veiled to the scrutiny of reason".²⁴⁾

Hy beskou die mens nie staties nie, maar as 'n wese wat in relasie kan staan en moet staan, en wat t.o.v. sekere relasies 'n beslissing moet doen al is dit 'n risiko wat hy neem waárin hy alles opoffer. A.g.v. hierdie grondslag kan hy nie aan denke enige neutraliteit toeskrywe nie.

Hy ontbloot die swakheid van die intellek t.o.v. LEWEnsake en stel 'n ander kenwyse daar: 'n sien met die oë van die hart (Pascal), wat alleen wysheid kan bekom. Gevolglik is daar ook redes van die hart waarvan die rede nie weet nie.²⁵⁾

Hy poog ook om die mens tot besinning van self-kennis te bring, nes Socrates, maar hy doen dit met in-ag-neming van die sonde-toestand van die mens en sy afhanklikheid van God.

True self-knowledge is a coming to know that out of ourselves we cannot know our true condition, for the reason simply that we are in the condition. Christ becomes the condition of true self-knowledge. Through him we come to know our condition apart from him."²⁶⁾

Die feit dat hy dit ingesien het en na vore gebring het, maak nie van hom minder 'n humanis nie. Waar sy tyd IN die self alleen begin het, het hy MET die self begin. Ook dit is die krag van die latere KIERKEGAARD.

Ook die kennis as lewe wat Pascal ondervind het en die realiteit waarvan sy LEWE ook 'n getuigenis was, is deur kontemporêre denkers en latere filosowe oor die hoof gesien en eers in die jong-moderne tyd is sy waarde na reg geskat. Maar ook 'n ander filosoof het intussen met 'n uitstaande filosofie

24) In sy Voorwoord tot "A Clue to Pascal", (E. Cailliet), p. 10.

25) Vide Aantekeninge, p.91.

26) Hopper, op. cit., p. 278.

van die Innerlike voor die dag gekom. In die neëntiende eeu toe die self in sy eie genoegsaamheid een sisteem na die ander nagevolg het; toe die mens met abstraksies volgestop was, toe het SÖRIEN KIERKEGAARD verskyn om die binneste van die geruste mens om te woel deur 'n onrus en 'n angs in daardie self-versekerde binneste self te lê. Hy is voorwaar iemand aan wie ons die woorde van Andre Gidé as leuse kan toeskrywe: „To DISTURB, that is my rôle!”

E. Berustende ONRUS van KIERKEGAARD.

Die oproep tot diens en die bring van 'n boodskap in die wêreld - van Socrates; die heilige onrus en die „innerlikheit” - van AUGUSTINUS; die geloofsoortuiging van MARTIN LUTHER (Hier staan ek - ek kan nie anders nie!”); die profetiese slaankrag teen die selfgekreunde denke - van PASCAL, dit alles het Kierkegaard nie onaangeraak gelaat nie. As ons dan nog beseef dat daar maar een Kierkegaard is in oorspronklikheid en angs, dan het ons 'n juweel in hom en vind ons ook in sy beskouing „the triumph of PERSONALITY”. Daarom ook is sy filosofie die mees vitale indien ons saam met Berdyaev stem dat „the philosophy most expressive of man's existential character is the most vital”.²⁷⁾

Indien ons spreek van kennis as lewe, dan moet gesprek word van Kierkegaard, want die kern van sy denke is die identifikasie van die kennende subjek met die eksistensiële subjek; en hy lê gevolglik baie nadruk op die lewende deelname van die filosoof in die DAAD van spekulasie. Sy filosofie berus op verskillende aannames wat hy egter nie as abstraksies uit sy brein

---

27) Op. cit., p. 50.

uitspin nie, maar wat vir hom 'n konkrete werklikheid in die LEWE self geword het: 1. Geloof; 2. Erkenning van Sonde; 3. die Moment en 4. God in die Tyd. Sy oorspronklikheid rus veral in hierdie MOMENT-konsep wat die hartaar van eksistensiële kennis is - „that decisive hour of personal existence“, - en in hierdie konsep en wat daarmee saamhang lê sy ooreenkoms met, verskil van en betekenisvolle vooruitgang op Socrates.²⁸⁾

Teen alle abstrakte denkrigtings het hy dit gestel: „I always reason from existence, not toward existence“ ....²⁹⁾ - veral omdat laasgenoemde proses eintlik onmoontlik is. De Ruggiero stel dit as volg:

„The experience of Kierkegaard is an assiduous vindication of the irrational and the immediate, as EXISTENCE, as LIFE, as FAITH, as PERSONALITY, against the universal values of reason, which, in their claim to universal validity, absorb and annul what is singular in each individual“.³⁰⁾

Op grond van sy belangrike beleving van die konkrete, gee hy ons 'n beskouing waarna JASPERS strewe as hy beweer:

„We must create ..... a philosophy founded historically in the depths of existence from which it proceeds, and ready to enter into communion with other existences, even while these appear impenetrable, unclassifiable and unknown.“³¹⁾

Sy krag grond in die feit dat GELOOF - „seeing with the inner eye of the soul“ - sy deel was en dat, soos hyself beweer: „I have seen things from the very heart of Christianity“.³²⁾ Daarom ook sy pleidooi vir die essensiële God-reël, waarin nie net die waarheid gegee word nie, maar, en dit is belangrik, ook „the condition necessary for understanding it“.

---

28) Vide Aantekeninge, p. 92.

29) Op. cit., p. 31.

30) Op. cit., p. 21. Vide Aantekeninge, p. 92.

31) Aangehaal deur De Ruggiero, op. cit., p. 16.

32) „Philosophical Fragments“, p. xxix.

Daarom ook sy benadrukking van die belangrikheid van die teenwoordige, waarin „comprehension yields to DECISION“. Sy lewe is ook 'n bewys van die waarheid:

„Man's own heart accuses him (cor accusator). Without faith this accusation leads to DESPAIR (moderne eksistensialisme) and with faith it may lead to REPENTANCE“! ³³⁾

Die PARADOKSALE is nie deur hom as betekenisloos verwerp nie, maar as 'n bron van inspirasie beskou wat buite die mag van die rede ontstaan.

„One should not think slightly of the paradoxical; for the paradox is the source of the thinker's passion, and the thinker without a paradox is like a lover without feeling: a paltry mediocrity“ ³⁴⁾

Die eksistensialisme wat in hom sy volle oorsprong het, was in sy Duitse navolgers 'n mislukking, omdat hulle die religieuse inslag verloor het en die suiwer-persoonlike aksent misverstaan het - slegs met behoud van sekere simbole.

RESUME: Nieteenstaande sekere gebreke in hierdie groep bespreekte filosowe, het hulle belangrike bydraes gelewer t.o.v. kennis as lewe, wat latere denkers met veel vrug gebruik het. PASCAL en KIERKEGAARD het byv. t.o.v. die God-relasie en die betekenis daarvan in die self, groot invloed uitgeoefen op FERDINAND EBNER - „Das Wort und die Geistigen Realitäten“ -, wat as bron vir die „I-Thou“- relasie gedien het soos gevind in BERDYAEV (Solitude and Society); BRUNNER (Man in Revolt); BUBER (Ich und Die); HEIM (Glaube und Denken).

Alhoewel ons nie die waarde onderskat van die tye toe kennis as lewe onmoontlik was en misverstaan is nie, is ons hart veral getref deur dié profete wat dit ondervind het en daarmee in hulle lewe en denke geslaan

33) R. Niebuhr, „The Nature and Destiny of Man“, I, p. 290.

34) Kierkegaard, „Philosophical Fragments“, p. 29. Vide Aantekeninge, p. 92.

het om die gerustes telkens weer tot verantwoording op te wek. Waardevol is veral:

1. Die nadruk wat op die LEWENDE, KONKRETE, PERSOONLIKE, EKSIISTENSIELE, geval het en die gevolglike begrensing van die gebied waarop die RATIO SCIENTIAE finale seggenskap het.
2. Die beseef dat objektiewe kennis minder waardevol is t.o.v. LEWENSake as 'n nederige HART, want daarin is juis die uitginge van die lewe en selfs die REDE word daardeur gevoed.
3. Die strewe tot benadrukking van VRYHEID, VERANTWOORDELIKHEID, GEMEENSKAP en alle ander geestes-realiteite deur die aansporing om te wees „EXISTING PERSONS" i.p.v. „SUBSISTING INDIVIDUALS" (Hopper).
4. Die insig dat daar 'n dieper realiteit as die rede-geordende wêreld is, d.w.s. dat die „geordende-wêreld" nie gelyk te stel is aan die „wêreld-orde" nie.

Bogenoemde sal ons nou beter in staat stel in ons verdere behandeling waarin kennis as lewe eintlik as kennis as liefde uitgemaak sal word. Die waarde van so 'n insig toets ons in die relasies waarin die mens as lewe tot volle persoonlikheid ryp, sodat die betekenis van so 'n beskouing - uit die lewe ONTSTAAN - vir die lewe self op die voorgrond kan tree.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK 6.

- No. 13) Sy beskouing sentreer om 'n onmiddellike sekerheid van die bewussyn en hy lewer 'n kostelike analise van selfbewussyn.

"The soul is for him .... the living whole of PERSONALITY, whose life is a unity, and which, by its selfconsciousness, is certain of its own reality as the surest truth."

Windelband, op. cit., p. 278.

- No. 17) Vide die deurdagte verhandeling van HOPPER oor Luther onder die volgende hoofde:

- (i) His recovery of the prophetic dimension in Christian awareness;
- (ii) his renewal of the dialectical understanding of man as sinner;
- (iii) his proclamation of the theocentric idea of love as over against the egocentric attitude of medievalism".

Op. cit., pp. 90-97.

- No. 23) "Description of man: dependency, desire of independence, need. Condition of man: inconstancy, weariness, unrest".

Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 247.

- No. 25) Sy benadrukking van die onmiddellike en aktuele word uitstekend beskrywe deur Mackay in genoemde voorwoord.

"Pascal anticipated intuitively facts about human nature and human life which our generation is learning by hard and doleful experience. His insight also into things divine was penetrating and deep, showing the only way to the 'hidden God'. At a time when thinkers were impressed with the unity of things, Pascal grasped and held LIFE'S BASIC ANTINOMIES. Where others saw simplicity, he sensed paradox. When man was being glorified afresh as 'the measure of all things' (in Descartes), he saw the beast as well as the angel in man. When the whole trend of thought was CENTRIFUGAL, seeking ever wider generalizations for the formulation of truth, Pascal's thinking was CENTRIPETAL; he sought not theories but FACTS; not universals but PARTICULARS. It was his quest of the concrete and real that led Pascal to the

ultimate FACT of EXISTENCE, the fact of Jesus Christ...."

J. Mackay in sy Voorwoord tot „The Clue to Pascal". (Cailliet).

- No. 28) In sy werk „Philosophical Fragments" trek hyself 'n duidelike vergelyking, waarop hier nie ingegaan word nie.
- No. 30) Kierkegaard se anti-Hegeliaanse polemieë is treffend saam gevat in sy „Concluding Unscientific Postscript".
- No. 34) Ons moet hier daarteen waak om die definisie van die paradoks (Vgl. Heim) wat geld t.o.v. intramundane relasies op die God-relasie van toepassing te maak. Indien dit gebeur word God afgehaal tot 'n ruimte naas ander intra-mundane ruimtes i.p.v. die finale Realiteit. Die definisie van hierdie paradoks deur Kierkegaard geken, is die BELEWING daarvan SELF.

HOOFSTUK VII.KENNIS AS LEWE IS KENNIS AS LIEFDE.

INLEIDEND: Waar die persoonlikheid van die mens nie 'n gegewe by sy geboorte is nie, maar as wordende in die lewe uitgebou word, is van groot belang die lewens-relasies waarin hy moet staan ten einde tot 'n volledige persoon te groei. In die loop van hierdie verhandeling het ons reeds die drie relasies genoem, nl. die Dit-, die Jy-, en die God-relasie, waar laasgenoemde die eerste twee nie uitsluit nie, maar juis omvat en uitbou deur hulle WARE en dus hulle HOOGSTE plek aan te wys in die realiteitsorde.

Waarom hierdie soort kennis wat die ander soorte oorskry en wat 'n onmiddellike wete in die God-relasie is, sy wese in LEWE en LIEFDE het, sal duidelik word indien onthou word dat die aard van die realiteit slegs openbaar word in die menslike bestaan en bestemming,¹⁾ d.w.s. dat nog die rede, nog die gevoel, nog die wil, nog enige ander deel of funksie van die mens in staat is, tot so 'n ontdekking. Die self moet bereid wees om sy ganse LEWE uit LIEFDE vir die WAARHEID op te offer in self-oorgawe t.w. van die kennis.

1. DIE DIT-RELASIE.

Wanneer die mens in 'n relasie tot die objektiewe staan, dan is dit nie 'n geestesverhouding waarin die kennende subjek tree nie, maar nogtans moet die persoonlike aktiwiteit nie ontken word nie - en in kennis as lewe vind ons hierdie genoegsame beklemtoning. Met die belangrike onderskeiding binne die Tyd van die subjektiewe en objektiewe tydskontinuums word dit dui-

---

1) Vide Aantekeninge, p. 115.

delik; en veral as ons in gedagte hou die identifisering van die objektiewe met die verlede en die subjektiewe met die teenwoordige, waarvolgens die bron van die verlede dan die teenwoordige is waarin die subjek se aktiewe deelname oorgaan in die objektiewe. Waar die kenner dan ook eerstens lewende SUBJEK is, gaan sy denkproses ook die weg van die verlede in. Tot hierdie ge-objektifiseerde staan die subjek dan in 'n Dit-relasie.

Waar kennis as lewe hom veral waardevol toon in die self se relasie tot ander selwe en tot God, dra dit ook baie by tot 'n bevredigende beskouing t.o.v. kennis van die objektiewe.

In die kennis van die objektiewe, d.w.s. in die waarnemingshouding, word die self NIE beskou as blote subjek teenoor objek nie. Dit bring ons hoogstens by die GNOSEOLOGIESE subjek en nie by die eksistensiële subjek, die Mens, nie. So het die Duitse Idealiste die nadruk laat val op die suiwere subjek, i.p.v. die konkreet-kennende subjek: KANT met sy transkendentale Bewussyn; FICHTE met sy onpersoonlike Ego; HEGEL met sy universele Gees. Ons moet die subjek nie net beskou as staande teenoor die objek nie: dit lei so maklik tot 'n beskouing van 'n objektiewe verband tussen die twee waarin die geestelike realiteit van die subjek misken word. Tereg waarsku Berdyaev:

"The existential subject should never be identified with the BIOLOGICAL, the SOCIOLOGICAL or the PSYCHOLOGICAL subject, because they are merely the products of objective reasoning."²⁾

Nee, die self word gesien as eksistensiële subjek, wat die skepper is van sy objektiewe,³⁾ 'n lewende, geestelike reële perspektiewe middelpunt waarom

---

2) Op. cit., p. 63.

3) Vide Aantekeninge, p. 115.

sy objektiewe ontvou, en waartoe hy in polariese betrekking staan. Waar die subjek so as eksistensiële lewende skepper gesien word, is die dimensionele onderskeiding tussen self en nie-self meer verstaanbaar en bewaar dit die persoon om deur die objektiewe verband aan die ON-persoonlike uitlewer te word.

In die benadrukking van die betekenis van die objektiewe prosesse moet die gevaar daarvan nie oor die hoof gesien word nie. Ons lewe is so ingerig dat die objektiewe 'n betekenisvolle realiteit is. Die gevaar lê nou daarin - nie in die feit van objektiwiteit self nie - maar in die verheffing van die objektiewe tot enigste realiteit, waaruit dié ware geesteslewe geban is deur die objektiewe proses. Gevolglik word die gevoelslewe, „psigiese“ lewe, wilslewe, ens., met die ware geestelike verwar. Indien die self hom nou so uitlewer aan die objektiewe, moet die SONDIGE nie in die objek gesoek word nie, maar as 'n realiteit erken word in die eksistensiële subjek self. Immers, dit is 'n belangrike bydrae van eksistensiële kennis: om te beseef dat daar 'n sondige krag in die mensdom werkzaam is en dat dit ook op die persoonlike lewe beslag lê.

So ook is die objektiewe proses nie a.g.v. die kwade - soos Sjestov meen - nie, maar die kwade kan wel, en doen dit ook terdeë, in die objektiewe hom laat geld. Dit verklaar ook die verskynsel dat die mens wat slegs deur refleksie die realiteit soek, wel die „sonde“ ontdek, maar dit in die objektiewe (as resultaat) wat hy dan deur begrippe tipeer in sy „ideale citadel of concepts“ sonder om tot die ware realiteit daarvan ooit deur te dring. Die tragiese van alles is, dat hierdie reële kwaad, wat hy nie assulks wil erken nie, juis werkzaam is in sy KEUSE om die ware realiteit van die kwaad nie te erken nie, d.w.s. juis in die ontkenning van die kwaad

bewys die kwaad reeds sy bestaan.

Indien die self nou die besondere kennis besit wat hy in sy persoonlike LEWE opgedoen het, dan werk dit ook deur in hierdie objektiewe proses. Hierdie eksistensiële kennis wat eintlik liefde is - teenoor God en ander selwe - verleen krag en betekenis aan die objektiewe. Die heerlike relasie van die teenwoordige word deur sy verlede bewaar as simboliese heenwysing op daardie lewe, "lived in the depths of Being". Dat daar nogtans gevaar is dat hy in die objektiewe sal berus, is weereens 'n sanduiding van die reële bestaan van die kwade in die LEWE self. So beweer Berdyaev:

"'Objectivity' may be nothing more than a term to conceal human PASSION".⁴⁾

Ook Hopper sien dit goed in dat in hierdie oorgawe aan die objektiewe, dit die eksistensiële subjek is wat homself UITLEWER.

"In an age of 'REASON', when passion is discredited and scientific objectivity is prized, it is inevitable that man should pursue it PASSIONATELY".⁵⁾

Die lewende kontak in die teenwoordige, waar liefde en relasie heers, maak sy objektiewe kennis nie nutteloos⁶⁾ - soos moderne Eksistensialiste meen nie - maar juis betekenisvol. Dit volg:

Eerstens, dat die objektiewe kennis nie alleenheersend is t.o.v. die mens se lewe nie, d.w.s. ware kennis moet nie met rasionalisasie verwar word nie - 'n set waarvoor die filosowe deur die eeue heen val -;

tweedens, dat dit nie waardeloos is nie, maar daarin juis 'n betekenisvolle interpretasie kan wees van hierdie onmiddellike wete in die lewe self, die realiteit waarvan nie gepeil kan word in die konsep nie;

---

4) Op. cit., p. 28.

5) Op. cit., p. 202.

6) Vide Aantekeninge, p. 115.

derdens, dat die mens verantwoordelik is in die teenwoordige vir die wyse waarop daardie proses in die objektiewe plaasvind en sy plek daarin inneem - nie as non-entiteit nie, maar as 'n realiteit van 'n ander orde maar nie-temin 'n realiteit, d.w.s. dat hy in die oorgang van wording tot geworde staan en gedurig beslissings vel t.o.v. sy wêreld in die verlede;

vierdens, dat die mens deur hierdie besondere kennis in staat is om die ware plek aan die objektiewe in sy lewe toe te skrywe - "It is the prerogative of the spirit to discover the purpose of matter itself"⁷⁾ - waar sy lewe in die God-relasie opge-eis is, is nie net sy persoonlike verhoudinge nie, maar ook sy WERELD opge-eis.

vyfde, dat hy nie geregtig is om die bestaan van die eksistensiële self in terme van die objektiewe te interpreteer nie, soos byv. SCHLIERMACHER (wil); HEGEL (rede); MARX (ekonomiese noodsaak); FREUD (libido); HEIDEGGER (angs); SARTRE (gevoel, psigiese lewe)⁸⁾:

sesdens, dat, omdat die lewe 'n eenheid is en die mens 'n eenheid wat beide in die teenwoordige en verlede lewe, die objektiewe, nêteenstaande die gevaar daarvan, tog onvermydelik is. So byv. is die kerk as INSTITUUT 'n gevaar omdat die mens geneig is om die VORM aan te hang - dit gee meer "sekerheid" - en die INHOUD te verloor,⁹⁾ d.w.s. om God van sy vorms te skei; maar nogtans is dit kragtens ons bestaanswyse noodsaaklik in die lewe.

Berdyaev sien ook hierdie probleem.

"The Church is social and objective, on the one hand, and communion and authentic existence, on the other. And that is the whole difficulty of the problem".¹⁰⁾

7) Berdyaev, op. cit., p. 63.

8) Vide Aantekeninge, p. 115.

9) Vide Aantekeninge, p. 116.

10) Op. cit., pp. 65-66.

Kennis as liefde stel ons in staat om die ewewig te bewaar en die waarde van albei te erken.

Dat die Dit-relasie waardevol is sover dit gaan, maar dat dit nie vergenoeg gaan nie, is reeds duidelik. Indien die Dit-relasie aangewend word vir kennis van 'n persoon, gaan die persoonlik-konkrete verlore in die abstrakte ontledingsproses. Ek weet dan alles van daardie persoon en tog niks - omdat ware kennis van hom slegs in liefde teenoor hom openbaar kan word. Hierdie waarde van 'n voller relasie verdien dus ons aandag.

2. DIE JY-RELASIE.

Om sonder die objektiewe te lewe, is onmoontlik; om slegs in die objektiewe te lewe, is verwerping van die PERSOONLIKE. Maar die persoon het behoefte aan gemeenskap en vind dit o.a. in relasie tot 'n ander persoon wat wesenlik ook 'n EK is - 'n relasie wat die objektiewe oorskry en eenzaamheid kan oorbrug. Indien beweer word dat die Jy-relasie buite die Dit-relasie uitstyg, maar nogtans nie daarsonder kan bestaan nie, dan word bedoel: nie dat die rede wat in die Dit-relasie geld, verwerp word nie, maar dat meer as die intellek in die volheid van hierdie relasie nodig is. Dit is verstaanbaar indien in gedagte gehou word dat die Dit-relasie uit 'n objektiewe denkproses bestaan, terwyl die Jy-relasie 'n geestesVERHOUDING is, waarin die self met sy LEWE intree en wat hy in die grond daarvan in LIEFDE doen.

Hierdie geesteskontak van selwe, dié probleem van die „ONS“, noem Berdyaev: „the problem of METAPHYSICAL SOCIOLOGY“,¹¹⁾ en hy het reeds saam met

---

11) Op. cit., p. 108.

ander filosowe die feit benadruk dat kennis van die self nie kan geskied sonder die voorveronderstelling van 'n gemeenskap van selwe nie.

we.¹²⁾ The Thou is but another Ego, whose particular content is the

Indien die besondere kenwyse nie erken word nie, word die persoon gesoek in ander relasies wat almal dit gemeenskaplik het dat die persoon sy noodsaaklike Jy-heid verloor en gewoonlik 'n psigiese Dit word sonder geestelike krag. In die geskiedenis van die filosofie word dit telkens bewys.

(i) Die self word gesoek in relasie tot OBJEKTE. Die Grieke is hierin betrap, maar veral die Materialiste het die self op die wyse geheel-en-al gedepersonaliseer.

(ii) Die self word gesoek in relasie tot HOMSELF, of in relasie tot die denkbeeldige van binne hom uitgespin. So het FICHTE by 'n onpersoonlike Ego gebly¹³⁾, met 'n self wat universeel en nie persoonlik - Individueel is nie; en DESCARTES lewer ook so die eksistensiële subjek uit t.w. van die abstrakte denker. In hierdie soeke na die self is dit duidelik dat die subjek in genoegsaamheid besig is om homself te vergoddelik.

(iii) Die self vind homself as self in relasie tot die „societas“. Veral LEIGHTON maak by nadere ondersoek hom hieraan skuldig, deurdat konsekwent deurgevoer, hy nie die wese van die self soek in sy relasie tot 'n ander self nie, maar in sy betrekking tot ander individue in die omsluitende societas. Tereg merk Buber op dat dit ons hoogstens kan gee „Man AND Man“, maar nie „Man WITH Man“ nie - waarin juis die Jy-relasie tot sy reg kom. Sy volgende

12) Loc. cit.

13) Vide Aantekeninge, p. 116.

gedagte kan ook van toepassing wees op Leighton:

"The person is joined to the reliably functioning 'whole', which embraces the masses of men; but it is not a joining of man to man. Man in a collective is not man with man".¹⁴⁾

(iv) Die self vind homself slegs in relasie tot 'n ander self. Word hierin dan nie die ware self gevind nie? Buber meen wel so. Sy uitgangspunt rus in hierdie relasie: „I and Thou", „Between Man and Man"; en hy lewer 'n kostelike bydrae tot die filosofie juis deur sy uiteensetting van hierdie waarheid van RELASIE. Kennis as lewe openbaar hom besonderlik hier as kennis as liefde, omdat in hierdie relasie slegs kennis ontstaan wanneer elke self in liefde homself opoffer t.w. van die relasie. Op 'n besonder-treffende wyse het Buber aangetoon dat „the sphere of BETWEEN ... is a primal category of human reality".¹⁵⁾

Maar in die loop van die ondersoek het dit reeds duidelik geword dat, alhoewel die Jy-relasie baie waardevol is vir 'n lewensbeskouing, en dat dit deur die erkenning en toepassing van eksistensiële kennis 'n besondere vordering op beskouings is wat nie die Dit-relasie kon oorskry nie; dat dit nogtans nie 'n voldoende grondslag is vir ware kennis vir die self nie. Die Christelike eksistensialiste het reeds die primêrheid van die God-relasie benadruk. Ons uitgangspunt kan dus ook nie met Buber wees „between man and man" nie, maar wel „between man and MORE THAN MAN", waarin die wesenlike sfeer van „BETWEEN" juis bewaar word en boonop nog 'n voller relasie is as Buber se uitgangspunt.

As belangrik word hier dus net gestel die Geloofrelasie. Indien Christus nie gekom het nie, dan sou die relasie „between man and man" die hoog-

14) „Between Man and Man", p. 201.

15) Ibid., p. 203.

ste gewees het en as bevredigende uitgangspunt in 'n lewensbeskouing kon dien. Immers, selfs SOCRATES het tot hierdie relasie geraak.

"Between man and man the Socratic relationship is the highest and truest."¹⁶⁾

Maar nou HET Christus gekom wat tegelykertyd sowel MENS as MEER AS MENS was - gekom, nie om die Jy-relasie te vernietig nie, maar dit te vervul en die hoogste vorm daarvan aan te toon met die DAAD self, nl. 'n aflê van jou LEWE vir jou vriend. Hy het juis gekom om aan te toon dat hierdie vervulling van die Jy-relasie nie moontlik is sonder die kennis wat die ewige lewe is nie, die uiters-noodsaaklike God-relasie, die GELOOF as eksistensiële werklikheid in die lewe van die mens.

Indien beweer word dat Buber se Jy-relasie juis die God-relasie veronderstel, dan is ons presies by die gevaarpunt waartoe so 'n beskouing kan lei wat „between man and man” as uitgangspunt neem, indien in gedagte gehou word dat ALLE mense volgens hom in die Ek-Dit en die Ek-Jy bestaan. 'n Grondcuil van sy beskouing is dat ELKE mens in hierdie „two-fold-I” lewe.

Die Jy-relasie word geensins deur ons verwerp nie, maar oorskry en in sy ware verband tot die ganse lewe gesien. Die primêre relasie is dus die God-relasie, die geloof, die kennis wat lewe is, wat nie buite nie maar ook in die Jy-en Dit-relasie sy realiteit laat geld. Nou is ons reeds by die relasie wat by uitstek my ganse lewe opeis en deur alle ander relasies deurwerk, en ons gaan nou oor tot die bespreking van hierdie God-relasie.

---

16) Kierkegaard, op. cit., p. 44.

3. Die GOD-RELASIE.

'n Lewe sonder die Jy-relasie is 'n lewe van gebrek. 'n Lewe slegs in die Jy-relasie is die hoogste lewe nog nie. Ook is daar 'n soort kennis, 'n soort intuïsie, 'n WETE, wat nie net die aktiwiteit van die self in die kenproses vereis nie (Dit-relasie); nie net 'n aktiewe oorgawe (Jy-relasie) veronderstel nie, maar suiwer LIEFDE - *ἀγάπη* - as sy grondslag het; kennis wat 'n BELEEFDE SELF-VERLOËNING in die kenakte verbis. In hierdie sin is die HOMO SAPIENS ook die HOMO FABER. Hierdie kennis vereis ware gemeenskap en kan nie deur die egoïs bereik word nie. Hierdie egoïsme en eensaamheid kan slegs finaal deur daardie kennis verbreek word wat is: 'n DAAD wat in LIEFDE grond. Daarom sien Berdyaev hierdie soort kennis as 'n egtelike verbintenis tussen die menslike en die goddelike en beweer:

"The conjugal essence of knowledge is theandric; it has both a human and a divine aspect."¹⁷⁾

Hierdie kennis bestaan, a.g.v. hierdie ONTMOETING, in 'n WESEnsverandering en nie in belangstelling in 'n nuwe rigting nie.

"Hier gaan dit nie net om dieselfde mense wat 'n NUWE ETIKET dra nie; maar 'n radikale verandering van karakter, van die somtotaal van lewe, van die innerlike wese in sy diepste strukture, vervul met 'n nuwe motief op die trekpadd tot 'n gans nuwe doel".¹⁸⁾

Sou die filosofie nie met sulke persoonlike lewensdade te doen hê nie! Ja tog! "Philosophy is based upon the maximum experience of human existence",¹⁹⁾ - so beweer Berdyaev. Daarom ook spoor hy die filosoof aan tot die daad:

---

17) Op. cit., p. 118.

18) J. Lombard, op. cit., p. 77.

19) Berdyaev., op. cit., p. 17.

"Philosophy is essentially a VITAL ACT ..... Actually, the only true basis of metaphysics is to be found in the KNOWLEDGE OF LIFE, of concrete reality, of man and the human destiny. Metaphysics should be the expression of a living experience, of life's creative energy and dramatic movement, in which the philosopher MUST HIMSELF ACTIVELY PARTICIPATE."²⁰⁾

Verlossing - die hoogste van alle menslike "ervarings" - vryheid, angst - "the essentially tragic experience of all the contradictions of human existence"²¹⁾ - hierdie realiteite moet die filosoof nie verwerp nie. Die tragiese is dat die denkers sonder die konkrete Geloofsverhouding nie sy eie beperkinge sal erken nie - 'n oorsig van die filosofie het dit telkens aangetoon -. Daarom stel Berdyaev dit goed as hy beweer:

"The absence of tragedy is the tragic fact about the philosopher without a faith."²²⁾

In die bespreking van die Jy-relasie is nagegaan die verskillende relasies waarin die lewende Ek en Jy gesoek is en die is uiteindelik gevind in die verhouding "Between man and man". Toe is egter besluit dat die VOLLE self nie in so 'n relasie na vore kom nie, juis omdat dit nie die VOLSTE relasie is nie. Laasgenoemde relasie het ons gevind die God-relasie te wees wat die hele lewe omvat en so die ander relasies vervolledig. In hierdie geestesverhouding is dit waarlik 'n geval van KENNIS as LEWE, omdat hierdie kennis nie verkry kan word op 'n objektiewe manier nie en selfs ook nie in die Persoons-verhouding nie. Hierdie kennis kom tot 'n mens as hy selfs gewillig is om die ander relasies te verloor ten einde die Waarheid te volg. Ook is dit waarlik 'n geval van KENNIS as LIEFDE, omdat so 'n kennis van die hart kan besit neem slegs as die self hom in liefde

---

20)Ibid, p. 31.

21)Ibid., p. 17.

22)Ibid., p. 12.

oorlewer t.w. van daardie wete; slegs as hy sy eie *ἔπος* prysgee t.o.v. die goddelike *ἐγὼ*. Hierdie kennis as lewe wat eintlik kennis as liefde is, is die suiwer Christelike geloof as lewenswerklikheid. Die heerlikheid van hierdie kennis, hierdie geloofsverhouding, skuil daarin dat die mens as een „pool“ gedra word, dat sy kennis nie in homself nie, maar in 'n lewende God grond. So ook sien Kierkegaard dit as hy beweer:

„No one can KNOW the Teacher except through being KNOWN by Him“²³⁾

By Niebuhr vind ons dieselfde gedagte:

„To understand himself truly means to begin with a FAITH that he is understood from beyond himself“.²⁴⁾

Hierdeur wil ons nie die persoonlike bydrae van die mens in hierdie kennis onderskat nie, maar juis benadruk. In die ONTMOETING met God, waarin hierdie kennis bestaan, is dit 'n geval van „acting“ en „being acted upon“, 'n interaksie van WIL en GENADE, wat nie erken kan word deur dit as 'n objektiewe onderskeiding te sien nie, maar deur dit te belewe.²⁵⁾

Al hierdie gedagtes kan ook bydra tot 'n betere insig in die onderskeiding tussen wetenskaplike kennis en geloofskennis – tussen kennis wat MAG is en GEBRUIK kan word en kennis wat LEWE is wat BRUIKBAARHEID vereis. In e.g. geval is die kennis die self se besit; is dit in die kenner. In geloofskennis is die persoon in die kennis. Daardie geloof besit hy nie, maar hy neem juis sy staanplek in daardie relasie, daardie kennis wat liefde is. Die feit dat hy daarin moet STAAN, dui op die aktiewe oorgawe aan die

23) Op. cit., p. 56.

24) „The Nature and Destiny of Man“, I, p. 16.

25) Vide Aantekeninge, p. 116.

kant van daardie persoon. Die feit dat hy in 'n RELASIE, 'n geestesverhouding, staan, dui op die sekerheid van sy kennis. Dit verklaar ook die onderskeiding van Marcel tussen 'n PROBLEEM en 'n MISTERIE.

"Intological reality is a mystery, not a problem; a mystery is revealed directly, a problem is resolved by force of intellect."²⁶⁾

(a) Die Self gesoek in relasie tot God.

So kom ons dan nou tot die besluit dat die hoogste soort kennis kennis as lewe, slegs moontlik is in die hoogste relasie wat die lewe van die mens kan omvat. Voorgaande het juis daarop gedui dat die geloofsverhouding 'n voller relasie as dié ander relasies is en ook as gevolg het 'n vollediger self, wat op slot van sake die ware self ook vir die filosofiese studie is, indien die filosoof hom eerlik daarop toelê om 'n suiwer beskouing van die Realiteit te bekom.

Reeds HERACLITUS vind ons op die regte spoor as hy beweer dat die ware self gegrond is in die LOGOS. Ongelukkig kon hy nie tot die diepte van die Logos deurdring nie en dit word in hom 'n veralgemeende substansie-begrip, 'n vergoddelike Idee. Hy slaag dus geensins daar om aan hierdie Logos die positiewe inhoud van die Liefde van God toe te skrywe nie.

Maar Christelike eksistensialisme het veel bygedra tot die opheldering van hierdie probleem; en die erkenning dat die ware self slegs gevind kan word in die ware God-relasie klink duidelik by denkers soos MARITAIN, HEIM, BRUNNER en HOPPER - wat almal erken: "True wisdom, consists in being rightly related to God".

---

26) De Ruggiero, op. cit., p. 43. Verdere verduidelikende aanhaling in Aantekeninge, p. 116.

Maritain stel as vereiste vir ware kennis gemeenskap van 'n self met ander selwe en met God. Die self is dan eers self „when he breathes in common with his fellow-men“, en as hy bewus word van sy „direct relationship with the Absolute, in which alone he can find his complete fulfillment“.²⁷⁾ Berdyaev besef dat die mens eers waarlik PERSOON is wanneer kennis as liefde sy deel geword het, d.w.s. slegs in die God-relasie. „Love transforms the ego into a personality“.²⁸⁾

So ook beweer Hopper:

„Outside the love of God there is no true life in the spirit, no true personality, no true humanism, no true knowledge of the self as SELF“.²⁹⁾

en verder

„God must become to me a true 'Thou' if my 'I' is to exist in any proper sense of the pronoun. For the true 'I' cannot exist apart from its relationship to God .... And the I becomes an 'I', a true subject of spiritual relatedness, the true 'individual', the moment it becomes conscious of the fact that it exists in all actuality - BEFORE GOD“.³⁰⁾

Kennis as liefde laat ons die self nie net sien as goddelike GEGEWENIE, maar dat dit sy ware realiteit het in sy OORGAWENIE aan God. Vir hom wat die self vind as self in relasie tot God, vir hom is dit 'n geval van: nog in en juis in die soeke na die koninkryk van God word al die ander dinge nie uitgesluit nie, maar juis BYGEVOEG. Aan hierdie groot waarheid, aan die ware geloof wat bestaan in „fulfilled finitude“, moet 'n paar gedagtes gewy word.

(b) Die OMVATTENDHEID van hierdie GELOOF.

Daar is reeds besluit dat redelikheid nie vreemd staan teenoor beide

27) J. Maritain, „The Rights of Man“, p. 16.

28) Op. cit., p. 120.

29) Op. cit., p. 245.

30) Ibid., p. 291.

DENKE en GELOOF nie. Waarteen gewaak moet word, is die verlaging van redelikheid soos dit sigself as INHOUD in geloof openbaar, tot die inhoudsopenbaring in denke, m.a.w., en dit is waarteen hierdie skrywe gaan:

die INTELLEKTUELE moet nie verabsoluut word nie. Indien dit wel geskied kry ons 'n geval van „THINGS are in the saddle and ride mankind". Bogenoemde dui nie daarop dat denke in die geloofshouding uitgeskakel word en geloof onredelik is nie. Immers dit is:

- (i) die hoogste openbaring van redelikheid, en
- (ii) dit sluit denkaktiwiteit juis in, alhoewel dit transkendeer word.

Hierdie transkendsie bestaan ook daarin dat Geloof primêr 'n ONTMOETING is en wesenlik bestaan in 'n geestesverhouding.

Geen betoog vereis dit ook meer indien ons benadruk dat die geloofsrelasie nie die betekenis van die ander relasies misken nie, maar juis hulle belangrikheid erken deur (i) die betekenisvolle inhoud daaraan te skenk, en (ii) hulle regte plek in die lewensgeheel uit te wys. Ook Heim benadruk hierdie feit met krag. Geloof is nie vir hom een dimensie naas 'n ander dimensie nie, maar die finale dimensie wat die ganse lewens terrein deursuur. Om hierdie rede kan ons nie saamstem met die Calvinistiese wysbegeerte wat die geloof aan 'n pistiese FUNKSIE³¹⁾ toeskrywe, naas ander funksies in die lewe van die mens nie, maar sien dit as iets wat met sy hele lewe te doen het en sig so op alle terreine van die lewe sal laat geld. Hierdie „geld op alle terreine" is 'n krag - nie wanneer die geloof slegs objektief toegepas word nie, maar deur die mens wat staan op die verskillende terreine, van binne uitgelewe word. Die takke van die boom word

---

31) Vide Aantekeninge, p. 116.

nie met bande aan die stam vasgemaak nie, maar groei van binne of uit. Ook daarin lê hulle betekenis en waarde as takke. Op so 'n wyse werk die geloofsrelasie.

As gevolg van hierdie omvattendheid van die geloof as konkrete werklikheid, kan ons nie anders as om te besluit dat die uitgangspunt vir die filosoof, wat waarlik daarop uit is om die volle LEWE van die MENS in sy belangrike relasies poog te verstaan, in hierdie volledige relasie tussen die mens en God is. Die geloof - 'n lewende, konkrete, eksistensiële, lewensomvattende geestesverhouding - is dus eerder die aanvangspunt en nie 'n openbarings-, wets-, of skeppings-IDEË nie. Waar die teologie uitgaan van God en sy relasie tot die mens, moet die filosofie uitgaan van die mens IN sy relasie tot God. Lei dit nie tot gebondenheid vir die filosoof-profeet nie? Nee, buite kennis as lewe is daar juis geen vryheid nie. Hierdie geloof gee die nodige inhoud aan die lewensbeskouing.

„Faith cannot enslave philosophy, it can only nourish it”.³²⁾

Die erkenning van die omvattende God-relasie lei tot 'n suiwerder beskouing van die ander relasies. Die lewe kan dan word 'n diene tot God ook met my besittings en juis IN my relasie tot my medemens. Kennis as liefde vereis juis dat ek TEENoor die misterie sal staan IN die gemeenskap en selfs IN die wêreld. In die wêreld moet juis die belydenis gegee word van 'n beleving, 'n realiteit, wat nie VAN dié wêreld is nie.

Alhoewel Kierkegaard ten regte die primêrheid van die God-verhouding beklemtoon, doen hy dit met verlies van die ware betekenis van die ander relasies. Dit is dan ook die beswaar wat Buber teen hóm inbring.

---

32) Berdyaev, op. cit., p. 12.

"In order to come to love", says Kierkegaard, "I had to remove the object? That is sublimely to misunderstand God. Creation is not a hurdle on the road to God, it is the road itself. We are created along with one another and directed to a life with one another. Creatures are placed in my way so that I, their fellow-creature, by means of them and with them find the way to God .... The real God lets no shorter line reach him than each man's longest which is the line embracing the world that is accessible to this man".³³⁾

Nieteenstaande hierdie insig van Buber, kan ons ook nie aanvaar dat selfs hy die verskillende relasies volkome reg sien nie. Hy depressieer die betekenis van die Ek-Dit deur dit tot 'n Ek-Jy te wil verhef - en dit neig gewoonlik tot pantheïstiese mistisisme -, in plaas daarvan om in te sien dat die objektiewe vir my 'n boodskap kan hê, dat God met my kan spreek DEUR die voorwerp, sonder om IN die voorwerp panteïsties as 'n Jy teenwoordig te wees.³⁴⁾ Vergelyk hier byv. die woorde van GOETHE wat deur Buber aan die begin van sy werk "I and Thou" aangehaal word en wat 'n treffende samevatting van sy hele beskouing is:

"So waiting, I have won from YOU the end: God's presence in each element."

In die beleving van die natuur moet ek egter nie die objek tot Jy verhef nie,³⁵⁾ maar dit juis as objektiewe sien en nogtans bewus wees van 'n boodskap, nogtans die wete dra van die onmiddellike teenwoordigheid van God IN die situasie waarin nog duidelike onderskeidings getrek kan word. Die objektiewe hoef dus nie 'n Jy te word ten einde 'n boodskap uit te stuur nie, want die relasies bestaan GELYKTYDIG en elkeen voldoende op sy eie gebied, sonder om almal tot een herlei te word.

Gevolgtrek ook sal 'n boodskap "deur" 'n persoon ANDERS wees as 'n bood-

33) "Between Man and Man", p. 52.

34) Vide Buber, "I and Thou", pp. 6-8.

35) "The tree is now no longer It", Ibid. p. 7.

skap deur 'n voorwerp. Dit sal wees 'n boodskap MET 'n vriend tot my. Daardeur word die persoonlike bewaar en die persoon nie bloot as 'n spreekbuis of instrument gesien nie. Die relasies waarin ek tot die voorwerp, 'n persoon en God kan staan, is wesenlik verskillend en is dus nie telkens 'n soortgelyke Jy-relasie nie. Ons erken wel: dat die INHOUD van die ander relasies deur die teenwoordigheid van God in die U-relasie hulle ruimste betekenis kan dra.

Uit hierdie opmerking is dit seker ook duidelik dat ons nie met Berdyaev akkoord gaan nie as hy beweer:

"The triumph of the personality, will mean the annihilation of the objective world".³⁶⁾

(c) Persoonlike GEROEPENHEID in hierdie Kennis.

Hierdie relasie kan deur my verbreek word; hierdie kennis kan my verlaat as ek nie in die LEWE gaan om te DOEN nie. Immers, is hierdie kennis dan nie slegs my deel as ek in die LEWE en die LIEFDE Hy staan nie? Aan Buber is die voorreg gegun om hierdie insig die suiwerste te stel:

"God remains present to you when you have been SENT FORTH; he who GOES ON A MISSION has always God before him: the truer the FULFILMENT the stronger and more constant his nearness".³⁷⁾

Hierdie feit van verantwoordelikheid en SENDING in die wêreld is seker nêrens mooier as deur Buber ingesien nie. Vergelyk hier in besonder sy hoofstukke "Dialogue" en "The Question of the Single One" in sy werk "Between Man and Man".

"As when you pray you do not thereby remove yourself from this life

---

36) Op. cit., p. 162. Hierop is reeds gewys. Vide Aantekeninge.

37) "I and Thou", p. 116 en die werk as GEHEEL.

of yours but in your praying refer your thought to it, even though it may be in order to yield to it; so too in the unprecedented and surprising when you are called upon from above, REQUIRED, CHOSEN, EMPOWERED, SENT, you with this your mortal bit of life are referred to, this moment is not extracted from it, it rests on what has been and beckons to the remainder which has still to be lived, you are not swallowed up in a fulness without obligation, you are WILLED for the LIFE of COMMUNION".³⁸⁾

Hierdie bewus-wees van geroepenheid in die lewe is ware VRYHEID, in teenstelling met determinisme en in-determinisme. My bestemming word nie op my afgedruk nie, want as lewende persoonlikheid SOEK ek en LEWE ek in die heerlike WETE van my bestemmingswerklikheid - my "MISSION". Immers slegs dan is die mens 'n ware persoonlikheid, wanneer hierdie wete sy deel geword het. Berdyaev sien dit so:

"The sense of a unique and indivisible DESTINY is the personality's essential constituent".³⁹⁾

In hierdie geroepenheid word sy vryheid ondervind en sy bestemming vervul; en elkeen het 'n opdrag en 'n roeping wanneer hy deurbreek tot 'n PERSOONLIKE VERHOUDING tot God. Hierdie opdrag wat uit hierdie kennis vloei is om 'n GETUIENIS te wees, en hierdie getuienis en belydenis is die persoonlike LEWE self. Lombard sien die waarheid hiervan mooi in:

"Die inhoud van my GETUIENIS is inhoud van MY VERHOUDING tot Hom. Die heerlijkheid van die inhoud van my getuienis is presies wat aan my persoonlik bekend gemaak is in die gloeiend-werklike verhouding waar Sy ewige Wese kom tot my klein menslike wese. Dáárvan van Wie Hy is, van al die heerlijkheid waarin Hy tot my kom, getuig ek; net daarvan, en dan NET GETUIG! Wie die lewende God leer ken het deur God self, kan daar nie oor redeneer .... nie ... Hy kan nog net terugwys na die Ewige waarvandaan hy werklik kom - teenoor alle farisese kennis in."⁴⁰⁾

38) "Between Man and Man", p. 14.

39) Op. cit., p. 164. Vide Aantekeninge, p. 116.

40) Op. cit., p. 41.

(d) GEMEENSAP met WAARHEID.

In hierdie GEROEPENHEID van die self waarin hy in sy vryheid lewe; in hierdie kennis wat liefde is en waarin hy gemeenskap met die Waarheid het, word die eensaamheid oorwin waarvan aan die begin melding gemaak is, - wat u en ek hierbinne ons ken - , en waartoe objektiewe kennis nie in staat was nie. Dit is die geval omdat hierdie eksistensiële kennis 'n oorwinning oor ego-sentrisme is. Dit is nie ego-sentries nie, maar PERSOONLIK en ook dit is die vereiste van die filosoof as deel van sy oorgawe om die Ego op te offer en die ware persoonlikheid te realiseer. 'n Gedeeltelike oorwinning oor eensaamheid en 'n uitbouing van die persoonlikheid vind reeds in die belewing van die Persoons-verhouding plaas. Hierdie oorgang van die ego tot ware persoonlikheid, hierdie bereiking van kennis wat liefde is, kan plaasvind IN gemeenskap met ander persone, maar nie KRAGTENS daardie gemeenskap nie. Die een self kan die ander nie oortuig van hierdie kennis nie; daarom benadruk ons hierdie daad as die PERSOONLIKE deurbreek tot die gemeenskap met die Waarheid, waarin God oneindig nader aan hom is as wat ek kan kom of ook wat hyself aan hom kan kom. Nogtans kan die self deur sy relasie-gewilligheid as aansporing dien tot daardie finale deurslag; deur sy gemeenskap 'n aanleiding wees tot die ander self se gemeenskap met Waarheid.

(e) SAMEVATTENDE SLOT.

Hier is nagegaan hoe in die geskiedenis van die filosofie die feit van eksistensiële kennis sig openbaar het; en opmerkinge is gemaak t.o.v. die betekenis daarvan in die LEWE self. So is ons taak volvoer. Filosowe het o.a. na die Realiteit gesoek in die objek alleen; in die subjek; in die

objek as GEKENDE; in die subjek wat die objek ken; in subjek as KENNENDE; subjek as willende; subjek as voelende; subjek as twyfelaar; as wanhopige, as GELOWIGE, ens. By laasgenoemde is die God-relasie primêr; en 'n soort kennis is gevind wat met die volledige lewe van die mens self te doen het, en waarbuite hy nie kan staan indien hy dit wil bereik nie. Die betekenis van so'n besondere soort kenwyse vir die lewe in hierdie wêreld-geheel is nagegaan en ons kan nie anders as om te besluit dat die volledigste verklaring van die Realiteit deur so'n erkenning moontlik is nie.

Daar is vasgestel dat die lewe van die mens bestaan van die wêreld, ander selwe en van God veronderstel, en dat sy volle lewe hom openbaar in sy relasies tot hierdie realiteite. Waar hy slegs gewone intellektuele kennis behoef t.o.v. eersgenoemde, word laasgenoemde twee sy deel wanneer sy kennis in die grond daarvan EKSISTENSIEEL is. Indien die volste relasie die mens se deel word, minag hy nie die mindere relasies nie, maar beseef hy juis die waarde daarvan. In hierdie besondere kennis het hy 'n besondere insig verwerf en dié "right-related" self weet:

Eerstens, dat sy lewe, alhoewel hoër as die rede, nie onredelik is nie.

"He serves the TRUTH which, though higher than REASON, yet does not repudiate it, but holds it in its lap". (Buber);

tweedens, dat hy in die geloofsrelasie kan bly, die kennis kan behou, die teenwoordigheid van die "Infinite" kan ondervind slegs deur "FULFILLED FINITUDE";

derdens, dat, omdat die volheid van die tyd elke oomblik sy deel is, hy in hierdie kennis kan wees, "rich in the simple worship of a day";

vierdens, dat hierdie besondere kennis juis in die gewone alledaagse lewe

uitgebou word: „I know no fulness except every mortal hour's fulness of claim and responsibility" (Buber);

vyfdens, dat hy nie waarlik kan sê „I am" sonder om te sê met sy lewe:

„O God, Thou art" nie; en dat sy hele lewe ryker sal word deur hierdie erkenning;

seedsens, dat hy in 'n relasie staan waarin hy getree het deur 'n KRISIS, en 'n BESLISSING, 'n OORGAWE - eenmaal in sy lewe en tog weet hy dat hy dit altyd weer sal moet hernu: beslissing eenmaal finaal en elke moment opnuut;

sewedens, dat die volle lewe slegs bestaan in volle lewensverantwoordelikheid, of „responsibility FOR others BEFORE the Face" (Buber); en

agdens, dat kennis as liefde nie afskei nie, maar tot die gewoon-daaglikse lewe self aanspoor:

„....., waarlik zijn zij de waarachtig grooten, die 't EEUW'GE HOOREND, TOCH door't leven worden gestuwd tot daad, en zich NAAST DE ANDREN GORDEN". (A. Roland Holst).

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK VII.

- No. 1) Dat rasionalisasie nie die persoonlike en eksistensiële kan peil nie, en dat daarvoor 'n ander soort kennis nodig is, word knap uiteengesit in „Solitude en Society” deur Berdyaev.

„Rational and objective thought is abstracted from the spheres of the irrational and of the individual, of existence and of the existing. We should distinguish above all between two types of knowledge: there is, first of all, rational and objective which is confined within the frontiers of reason and apprehends only the general; and secondly, there is the knowledge immanent in Being and in existence through which reason is enabled to apprehend the irrational and the individual after transcending the general; this knowledge is synonymous with COMMUNITY and participation”.

N. Berdyaev, „Solitude and Society”, p. 67.

- No. 3) Hierin kan ons nie saamstem met Berdyaev as hy beweer:

„The object is the non-existential and ontic materialization of the subject himself”! (Op. cit., p. 57) - waar hy, soos uit sy ander werke blyk, nie deurgaans die objektiewe 'n reële bestaan toeskrywe nie, maar bloot as SIMBOOL van die subjektiewe beskou.

„Spiritual life is not a reality 'of the same order as the physical or psychical', or yet again as that of the natural world, for it absorbs into itself the whole of reality, regarding it as the SYMBOL of itself and as the reflection of its OWN various phases, of all that happens within it, and of the general trend of its development. Spirit is by no means opposed to flesh: rather, flesh is the INCARNATION and SYMBOL of spirit ..... Everything without is but the symbol of that which is within. Matter itself is only the 'symbolization' of the inner states of the spiritual world, that is, of its hatred and divisibility, and not a substance existing by itself”

N. Berdyaev, „Freedom and the Spirit”, p. 18.

- No. 6) Dit kan wel nie gemeenskap bewerkstellig nie, maar maak kommunikasie moontlik in die societas - wat ook 'n wesenlike deel van die menslike bestaan uitmaak.

- No. 8) Selfs OSWALD SPENGLER met sy waardevolle insig maak hom skuldig hieraan. Hy maak sy interpretasie van die kontinuum van die objektiewe, determinasie, „Nature”, van toepassing - die Weste MOET ondergaan - op die kontinuum van die onbesliste. Vgl. ook S. TAS wat na die RATIO gryp vir finale sekerheid. Bespreek deur J. EVENHUIS in sy resensie van S. TAS se werk „De Illusie van de Ondergang” in „Columbus”, pp. 135-137.

- No. 9) Dit geld natuurlik ook vir die dogma as BELYDENIS en BELYDING. Dit is dus nie onmoontlik dat die religie van 'n persoon sy Godsverhouding kan belemmer nie, en dat hy kan ondervind „a distressing and painful sense of solitude in the very heart of the Church itself". (Berdyaev).
- No. 13) Die toestand is mooi geskets deur C. WILDER. „I am the marble unappeased undemonstrative statue of loneliness.... and while I inflect my head with sympathetic attention ... feel vanity and pride in the hollow I face ... without features, without bulk, the terrible Narcissism of emotion, that - flung out into a place where nothing reflects it, returns to itself, in self-passionate pity, and is secret". Waaraan Hopper toevoeg: „Its secret is DESPAIR".

Aangehaal deur Hopper, op. cit., p. 244.

- No. 25) Interessant is in hierdie verband die onderskeidings van E. DICKIE („Revelation and Response", Hoofstuk X) tussen die horisontale, vertikale, en Bethel-hipotese van SPENGLER, BARTH en HEIM, respektiewelik.

- No. 26) „More precisely, a PROBLEM is a difficulty which can be resolved, because he who surmounts it is not himself implicated and is therefore in the position to objectify it and make of it matter for intellectual reflection. A MYSTERY on the other hand, is a question in which the subject who desires to give the answer is involved and from which he cannot extricate himself to make the objectification".

G. de Ruggiero i.v.m. Marcel in „Existentialism", p. 43.

- No. 31) Vide die artikels in verband hiermee deur H.G. STOKER in „Standpunte" en „Koers";

„Omdat die mens van die absolute en algenoegsame weet en sy verstand met die begrippe van absoluutheid en algenoegsaamheid werk, moet daar nog 'n ANDER KENFUNKSIE wees, waaraan die bestaan van die absolute en algenoegsame geopenbaar word. Hierdie funksie is die religieuse geloof of PISTIESE FUNKSIE, die kernfunksie van die godsdiens waardeur die mens in gemeenskap met God kan tree OF 'n afgod kan vorm".

H.G. Stoker, „Calvinisme en Wysbegeerte" in „Standpunte", No. 7, p. 73.

Indien ons geloof enigsins 'n plek in die mens wil aanwys, sal dit seker maar wees in GEHOORSAAMHEID AS LEWENSGEHELE onderwerping.

- No. 39) Vgl. ook verder: „The personality is the image and likeness of God, and that is its sole claim to existence; it appertains to the spiritual order and reveals itself in the destiny of existence". (p. 168); en „The personality is the incarnated antinomy of ... freedom and destiny". (p. 174).

EPILOOG.

Dit alles herinner my aan 'n gebeurtenis - baie belangrik, ja. Immers dit is so belangrik dat hierdie verhaal van my daarsonder nie moontlik sou gewees het nie.

Ek was in die kamer - stil en alleen. Nogtans het ek geweet dat die eeue mekaar hier ontmoet, en dat nogtans meer as die eeue hier teenwoordig is. Ek wou deurgaen, omdat ek bang was - 'n mens vrees vir sy eie korte lewe, hoe sal ek dan nie sidder hier waar die eeue teenwoordig is nie. Ook het ek geweet MEER as die eeue is hier. Ek wou deurgaen, toe het 'n vriend my aangekyk. Hy het niks gesê nie en tog moes ek antwoord. Hy het nie sy mond oopgemaak nie, en tog het hy gespreek. Snaaks dat 'n mens so baie kan sê deur te swyg, dat 'n mens 'n boodskap kan ontvang bloot deur in so 'n relasie te staan. Toe het ek 'n sekere Petrus jammer gekry, omdat 'n sekere Jesus op so 'n wyse 'n boodskap aan hom oorgedra het. Ek was bevrees dat die vriend sou spreek, daarom het hy stilgebly.

In daardie oomblikke het groot geeste verbygegaan - sommige meer en ander minder belangrik. Maar snaaks, hulle was almal nodig in daardie moment - of was dit veel langer! - om my tot besinning en beslissing te bring. Hoe goed onthou ek nie nog die hoogmoedige Stoïcyn wat in 'n balie verbygehardloop het en sy ore toedruk uit vrees dat die wêreld hom sal oorweldig - en toe: die trappe na buite afgetuimel het. Doodgewone, problematiese mens wat ek is, ek het heerlik gelag. Ek het na my vriend gekyk en hy het medelye gehad - dit was sy boodskap! My gelag was toe hol en leeg. Ek het geswyg. Ek wis toe: dit is EK, niemand anders as ek in daardie balie nie.

Plato het ons nie opgemerk nie. Hegel het deur ons albei gekyk: hy het na meer as 'n blote persoon gesoek. Nietzsche wou niks met swakkelinge te doen hê nie. Heidegger was nie seker of ons in die kamer is en of dit wel 'n kamer was nie. Bergson het ons die swye opgelê en met sy oor teen die grond wou hy die aard van die realiteit peil. Die moderne denker het in wanhoop sy arms opgehef en aan my vriend gevra: "Wat is Waarheid!" Die waarheid was voor hom en hy het dit nie geweet nie. Ook hy het nie gewag om 'n antwoord nie.

So het die geeste gekom en ons verlaat. Intussen het ek my leer ken soos my lewe regtig is. Ons was alleen, nog nooit was ek so alleen nie; nog nooit so stil nie: "The knowledge of truth begins with silence". Ek het my mond probeer open om iets te sê. Al was dit dan maar slegs om my agter daardie woorde te verberg. Hoe baie het ek dit voorheen nie gedoen nie: gesprek en maar aanhou praat, alles uit vrees om in relasie te staan en myself oor te gee. Toe wou ek bid dat hy tog moet spreek. Voor ek gebid het, het hy my wens geken en my gebed verhoor. Hy hê gesprek. Slegs 'n enkele vraag het hy gevra: "Wil JY nie ook weggaan nie?" Dat so baie gesê kan word deur een vraag. Daardie vraag het die ewigheid agter hom gehad. En ek het dit toe geweet: daardie Jesus waarvan ek gesprek het, dit is HY. Toe kon ek antwoord, want ek het gekniel - snaaks, ons moet almal daar kom een of ander tyd. Die wat wil staan, moet hulle eers verneder.

Ek antwoord: "Here, na wie toe sal ek gaan, want by U is die KENNIS wat die LEWE is". Ja, ek weet jy sal sê, iemand het dit reeds by 'n vorige geleentheid gebruik en daarom is dit nie oorspronklik nie. Dit was oorspronklik want sien - die SITUASIE waarin dit gebruik is, is 'n besondere

situasie.

Ja, toe spreek Hy weer. Hy sê iets heeltemal anders. Nogtans het Hy presies dieselfde vraag herhaal: „Wil jy nie ook weggaan nie!” In die relasie self is die verskil aan my openbaar. Die eerste vraag was didakties, lerend (kennis), opwekkend; die tweede was 'n opdrag, 'n bevel om te gaan en doen (lewe). Toe weet ek dat God slegs by my sal bly as ek gaan en sy teenwoordigheid uitlewe. Ek sal nooit sy teenwoordigheid kan BESIT nie. Aktief moet ek staan in die lewe, anders gaan die heilige MISTERIE daarvan verlore en word dit 'n intellektuele PROBLEEM.

Ja, u sien dit reg: Nou is ek wat ek is, omdat ek gestuur is! Kennis as LEWE, sal u sê. Ja, kennis as ewige lewe. Kennis in liefde, oorgawe, selfverloëning, geroepenheid.

-----oOo-----

BIBLIOGRAFIE.

(1) GERAADPLEEGDE WERKE.

1. BESONDER:

BAVINOK, J.H. „Persoonlikheid en Wêreldbeskouwing“, pp. 177.
Kampen: J.H. Kok. 1928.

BENNETT, C.A. „The Dilemma of Religious Knowledge“, pp. 126.
New Haven: Yale University Press. 1931.

BERDYAEV, NICOLAS (i) „Freedom and the Spirit“, pp. 362.
London: The Centenary Press. 1944.
(ii) „Solitude and Society“, pp. 203.
London: The Centenary Press. 1938.
(iii) „Spirit and Reality“, pp. 181.
London: The Centenary Press. 1946.

BUBER, MARTIN (i) „Between Man and Man“, p. 208.
London: Kegan Paul. 1947.
(ii) „I and Thou“, pp. 120.
Edinburgh: T. & T. Clark. 1944.

DE RUGGIERO, GUIDO „Existentialism“, pp. 52.
London: Secker and Warburg. 1946.

HEIM, KARL (i) „God Transcendent“, pp. 242.
London: Nisbet & Co. Ltd. 1935.
(ii) „The New Divine Order“, pp. 124.
London: S.C.M. Press. 1930.

HOPPER, S.R. „The Crisis of Faith“, pp. 328.
New York: Abingdon-Cokesbury Press.

SARTRE, JEAN-PAUL „Existentialism“, pp. 92.
New York: Philosophical Library. 1947.

2. ALGEMEEN:

ALEXANDER, ROBERT „Life, Death and Destiny“, pp. 288.
London: The C.W. Daniel Company 1929.

- BALLARD, FRANK "Does Faith Need Reasons?", pp. 162.
London: Charles H. Kelly. 1912.
- BANNING, W. "Wat dunkt U van de Mens?", pp. 215.
Arnhem: Van Loghum Slaterus. 1936.
- BERDYAEV, N. (i) "The End of Our Time", pp. 258.
London: Sheed and Ward. 1933.
(ii) "The Meaning of History", pp. 224.
London: The Centenary Press. 1945.
(iii) "The Origin of Russian Communism", pp. 239.
London: The Centenary Press, 1937.
- BEVIN, EDWYN "Symbolism and Belief", pp. 391.
London: George Allen & Unwin Ltd. 1938.
- BOWEN, FRANCIS "Modern Philosophy", pp. 484.
London: Sampson Low, Marston & Co.
Nederlandse Edisie.
- BRUNNER, EMIL (i) "The Divine-Human Encounter", pp. 150.
London: S.C.M. Press Ltd. 1944.
(ii) "Revelation and Reason", p. 440.
London: S.C.M. Press Ltd. 1947.
- CAILLIET, EMILE "The Clue to Pascal", pp. 128.
London: S.C.M. Press. Ltd. 1944.
- CASSIRER, ERNST "An Essay on Man", pp. 237.
New Haven: Yale University Press. 1945.
- DIMOND, S.G. "Heart and Mind" - Studies in the Philosophy of Christian-
Experience", pp. 269.
London: The Epworth Press. 1945.
- FARMER, H.H. "Towards Belief in God", pp. 252.
London: S.C.M. Press Ltd. 1942.
- FRANK, ERICH "Philosophical Understanding and Religious Truth", pp. 209.
New York: Oxford University Press. 1945.
- HOFFDING, H. "History of Modern Philosophy", Deel I, pp. 532. Deel II,
pp. 600.
London: Macmillan & Co. Ltd.
- JAMES, WILLIAM "The Varieties of Religious Experience", pp. 526.
New York: The Modern Library.
- KIERKEGAARD, SØREN (i) "The Sickness unto Death", pp. 231.
Princeton: University Press. 1946.

- (ii) „Either/Or“, Deel I, pp. 304. Deel II, pp. 387.
London: Oxford University Press. 1946.
- (iii) „Fear and Trembling“, pp. 209.
Princeton: University Press. 1941.
- (iv) „Philosophical Fragments“, pp. 93.
Princeton: University Press. 1946.
- LEIGHTON, J.A. (i) „The Field of Philosophy“, pp. 369.
New York: D. Appleton-Century Company. 1930.
- (ii) „The Individual and the Social Order“, pp. 578.
New York: D. Appleton-Century Company. 1936.
- (iii) „Man and the Cosmos“, pp. 578.
New York: D. Appleton-Century Company. 1922.
- LOMBARD, J.A. „Die Kruis-Evangelie“, pp. 111.
Pretoria: J.L. van Schaik, Bpk. 1945.
- LUTHARDT, C. ERNST. (i) „Fundamental Truths of Christianity“, pp. 438.
Edinburgh: T. & T. Clark. 1876.
- (ii) „The Saving Truths of Christianity“, pp. 443.
Edinburgh: T. & T. Clark. 1880.
- MACKAY, J.A. „A Preface to Christian Theology“, pp. 187.
London: Nisbet & Co., Ltd. 1943.
- MARITAIN, JACQUES (i) „Redeeming the Time“, pp. 276.
London: The Centenary Press. 1944.
- (ii) „The Rights of Man“, pp. 63.
London: The Centenary Press. 1945.
- MORGAN, C. LLOYD „Life, Mind and Spirit“, pp. 313.
London: Williams & Norgate, Ltd. 1926.
- MORGAN, G.A. „What Nietzsche Means“, pp. 407.
Massachusetts: Harvard University Press. 1943.
- NIEBUHR, REINHOLD „The Nature and Destiny of Man“, Deel I, pp. 324. Deel II, pp. 340.
London: Nisbet & Co., Ltd. 1944 en 1945.
- OTTO, RUDOLF „The Idea of the Holy“, pp. 329.
London: Oxford University Press. 1946.
- PASCAL, BLAISE „Pensees and The Provincial Letters“, pp. 620.
New York: The Modern Library. 1941.

- SHAKESPEARE, W. "The Complete Works of ...." pp. 1,312.
London: Collins Clear Type Press.
- SORLEY, W.R. "A History of English Philosophy", pp. 380.
Cambridge: At the University Press.
- SPENGLER, OSWALD "The Decline of the West", Deel I, pp. 428. Deel II, pp. 507.
New York: Alfred A. Knopf. 1935.
- TURNER, J.E. (i) "Essentials in the Development of Religion", pp. 308.
London: George Allen and Unwin Ltd. 1927.
- (ii) "The Nature of Deity", pp. 248.
London: George Allen and Unwin, Ltd. 1927.
- VAN DER LEEUW, G. "Religion in Essence and Manifestation", pp. 709.
London: George Allen and Unwin Ltd. 1938.
- WINDELBAND, W. "A History of Philosophy", pp. 726.
New York: The Macmillan Company. 1905.
- (ii) TYDSKRIFTE.
1. DE GRAAF, D.A. "Jean-Paul Sartre, de filosoof van het dagelijksch leven" in "Columbus", Jan.-Febr. 1947. pp. 98-107.
  2. DE JONG, MAX "Vijf passages over Altruïsme", in "Columbus", Jan.-Febr. 1947. pp. 129-131.
  3. DIELS, GERARD "Existentie-filosofie en Kunst", in "Het Woord", Nov.-Des. 1946. pp. 374-398.
  4. EVENHUIS, J.R. "Torquato Tasso", 'n Resensie van S. TAS se werk "De Illusie van de Ondergang. Wereldtragedie en wereldbeschouwing" in "Columbus", Jan.-Febr. 1947. pp. 135-138.
  5. ROLO, CHARLES en DE SEQUEY, JEAN "Andre Gidé" in "World Review", Sept. 1947. pp. 56-60.
  6. SARTRE, JEAN-PAUL "Het Existentialisme is een Humanisme". Vertaling deur T.J. Gerritsen in "De Vrije Bladen", Jaargang 18, Skrif 9. pp. 5-46.
  7. STOKER, H.G. "Calvinisme en Wysbegeerte", in "Standpunte", No. 7. pp. 68-78.